

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**HAYMANA PLATOSUNDA TOPLUMSAL VE EKOLOJİK
DÖNÜŞÜM: İKİ KÖY ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ozan ÇETİNER

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**HAYMANA PLATOSUNDA TOPLUMSAL VE EKOLOJİK
DÖNÜŞÜM: İKİ KÖY ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ozan ÇETİNER

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**HAYMANA PLATOSUNDA TOPLUMSAL VE EKOLOJİK
DÖNÜŞÜM: İKİ KÖY ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ**
- 2- Prof. Dr. Emine Feryal TURAN**
- 3- Prof. Dr. Ayşe Gündüz HOŞGÖR**

Tez Savunması Tarihi:

14/08/2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜNE**

Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ danışmanlığında hazırladığım “**Haymana Platosunda Toplumsal ve Ekolojik Dönüşüm: İki Köy Örneği**” (Ankara, 2025) adlı yüksek lisans tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

**29/08/2025
Ozan ÇETİNER**

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkı sunan, ilham veren ve dayanıőma gösteren herkese teşekkür ederim.

Danıőmanım Prof. Dr. Hayriye Erbaş'a, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi geleneğini Behice Boran ve Niyazi Berkes'in düşünsel mirasıyla yeniden iliőkilendirerek bizleri bu çizgiyle tanıştırdığı için teşekkür ederim. Bu yaklaşım, çalışmamın yönünü bulmasında önemli bir etki yaratmıştır.

Saha araőtırmam sırasında Soğulca ve Sarıyayla köylerinde zamanlarını, anlatılarını ve yaşam deneyimlerini benimle paylaőan herkese; özellikle samimiyetleriyle bu çalışmayı mümkün kılan köylülere gönülden teşekkür ederim.

Bu süreci hem düşünsel hem duygusal anlamda güçlendiren yol arkadaőım Duygu İnce'ye minnettarım.

Ve son olarak, aileme, maddi ve manevi destekleri için teşekkür ederim.

“Köylü toprağı çok sever, ona bütün kalbiyle bağılıdır; köylü toprak üzerinde doğar, bütün hayatını toprakta ve toprakla uğraşarak geçirir ve nihayet toprakla kucak kucağı gözlerini kapar. Toprak dediğimiz muhitte [meydana] gelebilen her [dönüşüm], her [devrim] köylünün ruhunda, sosyal hayatında da bir değışikliğı [gerektirir]”

(Duru, 1941)

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
TABLolar LİSTESİ.....	V
ŞEKİLLER LİSTESİ	VI
1. GİRİŞ.....	1
2. KURAMSAL ÇERÇEVE	8
2.1. Kapitalizm, Tarım ve Ekolojik Yıkım.....	8
2.2. Türkiye'de Tarımın Kapitalistleşmesi ve Kırsal-Ekolojik Dönüşüm	21
3. YÖNTEM.....	35
3.1. Ontolojik ve Epistemolojik Duruş	35
3.2. Temel Varsayımlar ve Ön Kabuller	43
3.3. Araştırma Teknikleri.....	44
3.4. Sınırlılıklar.....	52
4. HAYMANA'DA TOPLUMSAL VE EKOLOJİK DÖNÜŞÜM	55
4.1. Haymana'da Köylerin Tarihsel ve Demografik Oluşumu	55
4.2. Haymana'da Tarımsal Metabolizma	72
4.3. Haymana'da Ekolojik Dönüşüm	87
4.4. Sonuç	103
5. İKİ KÖY ÖRNEĞİ	107
5.1. Mekânın Temeli: İki Köyün Coğrafyası.....	107
5.2. Tarih: Yerleşik Hayata Geçişin İzleri.....	113
5.3. Nüfus: Kırdan Kopuş ve Dönüşüm	119
5.4. Tarım: Küçük Üreticiliğin Çöküşü	129
5.5. Su: Metabolik Yarılmanın Somut Örneği.....	136

5.6. Sonuç	151
6. SONUÇ	153
7. KAYNAKÇA	161
8. EKLER	169
Ek A: Etik Kurul Onay Belgesi.....	169
Ek B: Tablolar	170
Ek C: Şekiller.....	186
Ek D: Bir Gözlem Denemesi	189
ÖZET	192
ABSTRACT	193

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Görüşmecilere ait bilgiler ve kodlar	50
Tablo 2. 1844-1845 Temettuat defterlerine göre Haymana kazasının nüfusu	59
Tablo 3. Ankara ve Haymana köy sayıları ve köy nüfusları (1831-2024)	61
Tablo 4. Köy, aile ve hane nüfusları, Haymana ve Ankara, 1965-2022.....	64
Tablo 5. Sığır türlerinin tanımları, özellikleri ve kullanım alanları	84
Tablo 6. 1967 yılına ait meteorolojik göstergeler, Haymana	95
Tablo 7. 1967 yılına ait fenolojik bilgiler, Haymana	96
Tablo 8. 1967 yılında köylerde içme suyu durumu, Haymana	100
Tablo 9. 1967 yılında köylerde sulama suyu durumu, Haymana ve Ankara	100
Tablo 10. 1997 yılında su kullanımı ve çeşme durumuna göre köy sayıları, Haymana ve Ankara	101
Tablo 11. 1997 yılında su kullanımına göre suyun yeterli ve yetersizlik durumu, depo ve kuyu türü, Haymana ve Ankara	102
Tablo 12. Haymana ilçesi ve bucaklarına ait köy yerleşimlerinin nüfusları (1981, 2007, 2024)	170
Tablo 13. Tarımsal işletme yapılarının dağılımı	164
Tablo 14. 1967 ve 1981 yıllarında Ankara ve Haymana'daki tarım araçlarının sayısı	174
Tablo 15. 1967 ve 1981 yıllarında Ankara ve Haymana'da köy başına düşen tarım araçlarının sayısı	174
Tablo 16. 1997 ve 2022 yıllarında Ankara ve Haymana'daki tarım araçlarının sayısı	175
Tablo 17. 1997 ve 2022 yıllarında Ankara ve Haymana'da köy başına düşen tarım araçlarının sayısı	176
Tablo 18. 1967 ve 1981 yıllarında Ankara ve Haymana'da iş ve üretim hayvanlarının sayısı	177
Tablo 19. 1967 ve 1981 yıllarında Ankara ve Haymana'da köy başına düşen iş ve üretim hayvanlarının sayısı	178
Tablo 20. 1997 ve 2022 yıllarında Ankara ve Haymana'da iş ve üretim hayvanlarının sayısı	179
Tablo 21. 1997 ve 2022 yıllarında Ankara ve Haymana'da köy başına düşen iş ve üretim hayvanlarının sayısı	180
Tablo 22. 1997 yılında su kullanımına göre şebeke durumu, su kaynağı, temin şekli ve isalede kullanılan boru cinsi, Haymana ve Ankara.....	181
Tablo 23. 1997 yılında tarımsal amaçlı sulama ve sulama kaynağına göre köy sayısı, Haymana ve Ankara	181
Tablo 24. Yapay Zekâ Destekli Analiz Sürecine Ait Prompt Örnekleri	182
Tablo 25. Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Formu	183

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Türkiye’de işletme büyüklüğüne göre işletme ve işletmenin tasarrufundaki arazi dağılımı.....	26
Şekil 2. Haymana Platosundan genel görünüm.....	57
Şekil 3. Haymana Platosundan genel görünüm	57
Şekil 4. Yaş gruplarına göre nüfus, Haymana, 1963–2024	68
Şekil 5. Kürt köylerinden yeni ev örneği	70
Şekil 6. Kürt köylerinden yeni ev örneği	71
Şekil 7. Traktöre bağlı römorkla tarlasına su borusu taşıyan bir köylü.....	74
Şekil 8. Bahçesindeki kurumuş ağaçları yeniden canlandıran ileri yaştaki bir köylü.....	75
Şekil 9. Traktörle tarlalarına su borusu taşıyan iki yetişkin kardeş.....	76
Şekil 10. Traktöre bağlı çoklu pulluk ile toprak sürmeye hazırlık.....	78
Şekil 11. Çoklu pulluklar.....	80
Şekil 12. Farklı tarım makineleri: balya makinesi, pulluklar ve toprak işleme aletleri	80
Şekil 13. Ağaca bağlanmış dişi bir at ve yavrusu dinlenirken	82
Şekil 14. Ahır dışına otlaması için zincirle bağlanmış bir simental melezi inek.....	85
Şekil 15. Koyunlarını meraya çıkararak genç bir çoban ve köpeği.....	86
Şekil 16. Otlanan koyunlar.....	86
Şekil 17. Dünya genelinde SPEI kuraklık göstergesi, Nisan 1970	89
Şekil 18. Dünya genelinde SPEI kuraklık göstergesi, Nisan 2025	90
Şekil 19. 1970–2024 arasında yıllık maksimum sıcaklık ortalamalarının dağılımı ve eğilimi	91
Şekil 20. Standart Yağış İndeksi (SPI) metoduna göre meteorolojik kuraklık durumu, Türkiye, Kasım 2024–Nisan 2025.....	92
Şekil 21. Standart Yağış İndeksi (SPI) metoduna göre meteorolojik kuraklık durumu, Türkiye, Ocak 2025–Haziran 2025	94
Şekil 22. Haymana’daki yol kenarı çeşmelerinden biri	98
Şekil 23. Soğulca Köyü’nde dere yatağına sonradan yapılmış bir çeşme.....	98
Şekil 24. Kozanlı Kasabasında bahar aylarıyla birlikte az da olsa akmaya başlayan çeşme.....	99
Şekil 25. Soğulca Köyü’nün uzaktan görünümü.....	108
Şekil 26. Soğulca Köyü’nde yer alan eski bir kerpiç ev	109
Şekil 27. Soğulca Köyü’nde harap durumda bir kerpiç ev	110
Şekil 28. Civar bir köyde yıkılmış kerpiç evler.....	110
Şekil 29. Kurumuş göl yatağından Sarıayla Köyü’nün uzaktan görünümü.....	111
Şekil 30. Soğulca Köyü Camii	114
Şekil 31. Soğulca Köyü Camisine Sonradan Asılmış “1832” Tabelası.....	115
Şekil 32. Soğulca Köyü’ndeki İsimli Taş Mezarlar	115
Şekil 33. 2007–2024 yılları arasında Soğulca köyü nüfusu	120
Şekil 34. Soğulca Köyündeki eski ilkokul binasının tabelası	122
Şekil 35. Civar köylerden birinde dört çocuk.....	123
Şekil 36. 2007–2024 yılları arasında Sarıayla köyü nüfusu	124
Şekil 37. Köylerden birinde ileri yaşta kadın bir köylü	126
Şekil 38. Soğulca Köyündeki göletten gelen suyun dağıtıldığı tarla başı vanalardan biri. 130	
Şekil 39. Soğulca Göleti ve taşkın savakı	137
Şekil 40. Soğulca Göletinden bir görünüm	138
Şekil 41. Soğulca Göletinden bir görünüm	139
Şekil 42. Soğulca Köyünden geçen eski dere yatağı.....	141

Şekil 43. Soğulca Köyündeki eski çeşme.....	141
Şekil 44. Kurumuş Samsam Gölü ve uzakta Sarıayla Köyü	142
Şekil 45. Samsam Gölü'nün taşkın suyunu boşaltan kanal yolu ve taş köprü	143
Şekil 46. Araştırmacı kurumuş Samsam Gölü'ne bakarken.....	144
Şekil 47. Sarıayla Köyü Sulama Kooperatifi tarafından dere başına yaptırılan sulama tesisi	147
Şekil 48. Haymana ve Konya düzlüklerinde sulama amaçlı kurulmuş sayısız güneş enerjisi panelinden birisi	149
Şekil 49. Haymana Platosunda kurumaya yüz tutmuş bir su yolu	152
Şekil 50. Ankara ve Haymana'da tarımsal arazi dağılımı: hane sayısı ve mülkiyet büyüklükleri (1967, 1981, 1997)	186
Şekil 51. Haymana'da 2024 yılı boyunca sıcaklık, bağıl nem ve yağış miktarının aylara göre dağılımı.	187
Şekil 52. Haymana'da 1 Ocak 2025 ve 17 Temmuz 2025 tarihleri arasında yılı boyunca sıcaklık, bağıl nem ve yağış miktarının aylara göre dağılımı.....	188

1. GİRİŞ

Bu tez, Ekolojik Marksist bakış açısından hareketle, Ankara'nın güneyinde yer alan Haymana Platosunda tarımdaki kapitalist dönüşümün nasıl bir toplumsal ve ekolojik dönüşüme yol açtığını incelemektedir. Haymana tarihsel olarak kırsal bir yerleşimdir. Bugün dahi nüfusun en az %70'i köylerde yaşamaktadır ya da nüfus kaydı köylerdedir (bkz. Tablo 12). Dolayısıyla Haymana'daki toplumsal dönüşümün temel belirleyeni köylerdir. Haymana ilçesi, coğrafyadan tümüyle bağımsız olmamakla birlikte, değişken bir idari tanım ve sınıra karşılık gelmektedir. Ekolojik dönüşümün anlaşılabilmesi için daha kalıcı bir fiziksel birim olan Haymana Platosu esas alınmıştır. Bu kapsamda, bölgede yer alan köylere ilişkin Köy Envanter Etütleri derlenmiş; güncel durumu değerlendirmek üzere iki köy örneklem olarak seçilerek saha araştırması yürütülmüştür.

Haymana Platosundaki köylerde (özellikle saha çalışması yürütülen iki köyde) gözlenen tablo, bölgesel ve küresel ölçekteki toplumsal ve ekolojik dönüşümlerin yerel bir örneğini sunmakta; aynı zamanda bu dönüşümlerden doğrudan etkilenmeye ve onları etkilemeye devam etmektedir. Araştırmacıyı bu bölgeye yönelten temel sorun, dünya genelinde hızlanan ekolojik dönüşümün yarattığı açmazdır: Son elli yılda iklim krizi ve etkileri üzerine kapsamlı bir söylem ve politika üretimine rağmen; tüm devletler, şirketler ve insanlar “çevreci” olmuşken, neden göstergeler iyileşmemekte, hatta durum daha da kötüleşmektedir? Bu büyük sorunun, bireysel düzeyi aşan toplumsal sebepleri olmalıdır. Bu araştırmanın amacı, söz konusu sorunsalı insan–doğa ilişkisinin yakından gözlemlenebildiği kırsal yaşamda, yerel bir örnek üzerinden incelemektir.

Toplumsal dönüşüm, ekolojik dönüşümün maddi döngülerle kaçınılmaz bağına dikkate alarak, bu döngülerle birlikte ele alınmalıdır. Başka bir deyişle, öznel anlam dünyalarını aşan toplumsal ve maddi gerçeklik düzeyinde bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bu durum, materyalist toplumsal analize geri dönüşün zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle tezde, güncel sosyal bilimler araştırmalarında açık ya da örtük biçimde baskın olan Weberyen yaklaşımdan Marksist kurama bu kez “ekolojik” bir perspektifle yeniden yönelişin kapısı aralanmaktadır.

Ekolojik Marksizm, Marksizm'e atfedilen insanın doğaya üstünlüğü “mitini” sorgular ve bu inancın temelsiz olduğunu ileri sürer. Ekoloji düşünürlerinin Marksizm'e yönelttiği başlıca eleştiri, Marx'ta doğanın insanın denetimi ve himayesi altında görüldüğü; doğanın insandan ayrı ya da onunla eşdeğer bir varlık düzlemine yerleştirilmediği iddiasıdır. Nitekim

doğa, binlerce yıl insan için bir pranga olarak tasvir edilmiş; insan ise bilgi ve yaratıcılığını birleştirerek bu engeli aşmış olarak resmedilmiştir. Marx'a atfedilen bu Promethean, Aydınlanmacı ve ilerlemeci okuma, metinlerinde yer yer doğrudan izlenebilse de, Ekolojik Marksist yazarlar Marx'ın genel felsefi çerçevesinde böyle hiyerarşik bir görüşün zorunlu olmadığını savunur. Hatta bazıları, Marx'ın geç döneminde kendi önceki tutumunu gözden geçirerek insanı yücelten ilerlemeci fikirlerden kısmen uzaklaştığını öne sürer.

Marx ve Marksizm üzerine, bu çalışmanın kapsamını aşan çok sayıda yorum ve tartışma bulunduğu bilinmektedir; burada bunların ayrıntısına girilmeyecektir. Bu çalışmada, Marx'ın temel toplumsal çözümleme biçiminden sapmadan; özellikle ortodoks ve hümanist yorumlardan, ayrıca post-Marksist yaklaşımlardan ayırtırmak amacıyla "ekolojik" nitelmesi vurgulanmaktadır. Böylece, Marksizm'e ilişkin yerleşik kanılara karşı, insan-doğa ilişkisinin birinin ötekine üstünlüğü varsayımına dayanmaksızın kavranması gerektiği belirtilmektedir¹. Dahası, insanlar arası eşitsizlik ve tahakküm biçimleri kadar önemli olan insan-doğa ilişkisi öne çıkarılmaktadır. Bunlardan başka, temelde Marksizm'in sunduğu toplumsal analiz araçları kullanılmakta; "üretim", toplumların içinde buldukları fiziksel çevreyle kurdukları maddi döngülerin başat dönüştürücüsü olarak ele alınmaktadır.

Öyleyse bu çalışmanın odaklandığı araştırma sorusu şu biçimdedir: "Tarımda yaşanan kapitalist dönüşüm, Haymana köylerinde nasıl bir toplumsal-ekolojik dönüşüme yol açmıştır?" Yalnızca insanlar değil; insan, toprak, hayvan, su ve makineden oluşan daha karmaşık bir varlık olarak köy mekânı bu dönüşümden nasıl etkilenmiştir? Örneğin suyun varlığı ya da yokluğu ne tür toplumsal sonuçlar doğurmuştur? Bu sorulara yanıt aramak üzere, hızlı ekolojik dönüşümlerden biri olan kuraklığın belirgin olduğu ve köylülüğün

¹ İnsan ve doğayı ayrı kavramsallaştırmak temel bir sorun doğurur. Bu ayırım, her iki alanın da birbirinden bağımsız var olabilen ve kendi içinde homojen bütünlük olduğu izlenimini yaratır. Bu düşünme biçimi modern kapitalist toplumda öylesine yerleşiktir ki, neredeyse yeni bir kavramsallaştırma geliştirmek mümkün değildir. Özellikle postyapısalcı ve yeni materyalist literatür, Ekolojik Marksizm'inki de dâhil olmak üzere, her tür insan-merkezli kavramsallaştırmayı reddeder. Çünkü maddi ilişkiler gerçeklikte her zaman sonsuz bir etkileşim ağı içinde gerçekleşir; bu ilişkiler olmaksızın bağımsız bir varlıksal özden söz edilemez. Sorun bununla sınırlı değildir. Maddi gerçekliğe aykırı olan insan-doğa ayırımı, basit bir soyutlama ya da model değildir; tersine, insan ve doğaya ayrı özler atfederek birinin diğerine üstünlüğünü baştan kabul eder. Dahası, doğanın insandan bağımsız bir varlığı olup olmadığı ve varsa bu varlığın en az insan ya da diğer tüm varlıklar kadar etki/eyleyicilik gücüne sahip olup olmadığı tartışmaları, insan-doğa ayrık kavramsallaştırmasının sorunlarını görünür kılar. Bu çalışmada bu tartışmaların farkında olunmakla birlikte, konuyu dağıtmamak adına ayrıntıya girilmemiştir. Yine de "insan" ve "doğa"dan söz edilirken net ve homojen bir ayırım kastedilmediği; dilsel sınırlılıklar nedeniyle böyle ifade edildiği bilinmelidir. Bu konudaki temel felsefi eleştiriler için bkz. Barad, 2007; Guattari, 2000; Haraway, 2003; Latour, 2004; Moore, 2017; Zizek, 2022.

(özellikle küçük aile çiftçiliği/küçük meta üreticiliği) yaygınlaştığı bir bölgenin seçilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, son dönemde obruklarıyla gündeme gelen Konya Ovası uygun bir seçenek olsa da, araştırmanın sürdürülebilirliği açısından Ankara tercih edilmiştir. Ankara'nın güneyi de benzer biçimde yarı kurak bir karakter taşıdığından, Polatlı'nın güney kesimleri, Haymana ve Bala ile Şereflikoçhisar–Evren ilçeleri olası saha alanları olarak değerlendirilmiştir. Sanayileşme ve kentleşme etkilerini en aza indirmek amacıyla Polatlı; Tuz Gölü ve çevresinin özgün koşulları nedeniyle ise Şereflikoçhisar–Evren elenmiş, sonuç olarak Haymana ile Bala arasında karar verilmesi gerekmiştir. Yapılan ön saha gezileri ve araştırmacının bölgeye kısmi aşinalığı nedeniyle Haymana seçilmiştir.

Haymana'da kalıcı su kütleleri yok denecek kadar azdır. Bu nedenle, ön araştırma ve saha gezileri sırasında, yakınında doğrudan bir su birikintisine sahip olan Soğulca köyü ile suya yakın olmasına karşın bundan mahrum kalmış Sarıyayla köyü karşılaştırmalı inceleme için seçilmiştir. Birincisinde 1993'te inşasına başlanan yapay Soğulca Göleti bulunurken, ikincisinin kıyısında yer alan doğal Samsam Gölü yakın zamanda kurummuştur. Başlangıçta, birinde su olan (gölet), diğerinde olmayan (kurumuş göl) ve diğer özellikleri büyük ölçüde benzer iki köy su varlığı/yokluğu üzerinden karşılaştırılması planlanıyorken, her iki köyün de suya ilişkin daha karmaşık hikâyeleri olduğu görülmüştür. Bu nedenle köyler, karşılaştırmalı değil, genel dönüşümün farklı yönlerini yansıtan örnekler olarak betimlenmiştir.

Böylece araştırma sorularına yanıt aranacak toplumsal–ekolojik düzlem Haymana Platosundaki köyler ve burada seçilen iki köy olarak belirlendikten sonra, ulaşılabilen veriler ışığında tarih, coğrafya, nüfus, tarımsal üretim, iklim ve suya ilişkin dönüşümlerle ilgili bulgular ele alınmıştır. Bu bulgular, Ekolojik Marksist literatürdeki “metabolik yarılma” kavramsallaştırmasıyla ilişkilendirilerek ekolojik dönüşümün ardındaki toplumsal nedenler gösterilmeye çalışılmıştır. Bulgular, köy mekânında yalnızca yüz yıllık bir sürede gerçekleşen dönüşümlerin, küresel düzeyde kapitalist üretim tarzının dayattığı koşullara doğrudan bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu koşulların arkasında ise kapitalist üretimin insan–doğa metabolizmasında yarattığı ani ve köklü bir yarılma (kopuş) bulunmaktadır. Söz konusu durum, tezde Haymana geneline ilişkin bulgularla ortaya konmuş; iki köy örneğinde ise su sorunu üzerinden somutlaştırılmıştır. Her iki köyde de suya erişim bireysel düzeyde anlamlı ve önemli bir sorunken, toplumsal ölçekte çözülemeyen bir “kriz”dir. Bunun arkasında, köylülerin içinde buldukları fiziksel çevreyle kurdukları metabolik ilişkinin asli

unsurlarından biri olan suyla ilişkilerinin, kapitalist üretim altında yarılmaya uğraması yatmaktadır. Bu, bireysel bir yabancılaşıma değil; toplumsal ölçekte bir metabolik yarılmadır.

Son olarak, bu çalışma literatüre üç yönden katkı sunmayı hedeflemektedir. Birincisi, ekolojik dönüşümlerin nedenlerinin bireysel değil toplumsal düzeyde yattığını yerel bir örnek üzerinden göstermektedir. İkincisi tarım ve gıda sosyolojisini yeniden materyalist bir perspektifle ele alarak tartışmayı popülerleşen “tüketim” ekseninden “üretim” eksenine taşımaktadır. Bu doğrultuda, kır sosyolojisi ile ekolojik düşünce ve eleştirel kuram arasında bir köprü kurulması amaçlanmaktadır. Üçüncüsü, özellikle ekoloji söz konusu olduğunda, sosyal bilimlerde yaygın bireyci Weberyen yaklaşıma alternatif olarak toplumcu Marksist bir yaklaşımın daha açıklayıcı ve işlevsel olabileceğini ortaya koymaktadır. Elbette bir yüksek lisans çalışması kapsamında bu hedeflerin tümünü kapsamlı biçimde gerçekleştirmek mümkün olmayabilir; bu çalışma, söz konusu doğrultuda bir deneme olarak görülebilir.

Tezin genel yapısı şu şekildedir: Öncelikle kuramsal çerçeve bölümünde kapitalizm, tarım ve ekolojik dönüşüm arasındaki ilişki tarihsel ve küresel düzlemde ele alınacaktır. Bu bölümde “metabolik yarıma” kavramı açıklanacak; kapitalist tarımsal dönüşüm örnekler üzerinden incelenerek bunun yarattığı ekolojik dönüşümün temeli ortaya konacaktır. Bu genel düzeyden Türkiye’deki köylülük tarihi ve tarımın kapitalist dönüşümüne geçilecek; söz konusu dönüşümün Türkiye’deki ekolojik dönüşüme etkileri tartışılacaktır. Yöntem bölümünde araştırmanın dayandığı felsefi temeller, ön kabuller ve araştırma teknikleri sunulacaktır. Bulgular iki ana başlık altında derlenmiştir. Birincisi, Haymana’ya dair tarihsel, demografik, tarımsal ve ekolojik verilerden oluşmaktadır. Bu veriler 1967, 1981 ve 1997 Köy Envanter Etütleri ile Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK) ve Meteoroloji Genel Müdürlüğü’nden (MGM) derlenmiştir. Haymana’daki genel durum ele alındıktan sonra, ikinci ana başlık olan iki köyün betimlenmesine geçilecektir. Burada Soğulca ve Sarıyayla köylerine ilişkin tarihsel, coğrafi, tarımsal, demografik ve ekolojik bilgiler sunulacaktır. Böylece, Ekolojik Marksist kuramın sunduğu bakış açısından hareketle, küresel düzeyden Türkiye’ye; oradan Haymana’ya ve en yerelde iki köye uzanan bir geçiş kurulmuş olacaktır. Sonuç bölümünde ise tüm bu bulgular ile kuramsal çerçeve arasındaki ilişki daha açık biçimde ortaya konularak değerlendirilecektir.

Ekolojik Marksist bir perspektiften hareketle, bu tez çalışması, insan-doğa ilişkilerinin tarihsel ve ekolojik koşullar bağlamında kırsal yaşamda nasıl şekillendiğini ve bu ilişkilerin maddi dönüşümünün toplumsal yapıyı nasıl etkilediğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın odak noktası, genelde Ankara'nın Haymana ilçesi, özelde ise bu ilçeye bağlı Soğulca Köyü ile Konya'nın Kulu ilçesine bağlı Sarıayla Köyü'dür. Bu iki yerleşim, farklı su rejimleri ve tarihsel-ekolojik dinamiklere sahip olmaları nedeniyle karşılaştırmalı analiz için seçilmiştir. Sarıayla'da 2012 yılında kuruyan doğal Samsam Gölü ile Soğulca'da hâlen kullanılan yapay sulama göleti, bu çözümlenmeye maddi bir zemin sunmaktadır.

Tezin temel amacı, doğa ile toplum arasındaki metabolik ilişkinin kırsal ölçekte nasıl kurulduğunu ve bu ilişkinin kapitalist üretim tarzlarıyla nasıl bir dönüşüme uğradığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmada, insan-doğa ilişkisi yalnızca çevresel bir sorun olarak değil, tarihsel üretim süreçleri içinde şekillenen ve çelişkiler barındıran maddi bir süreç olarak ele alınmaktadır. Ekolojik Marksist yaklaşım doğrultusunda, doğa ile toplumun karşılıklı etkileşim içinde şekillenen tarihsel ve maddi bir bütün olduğu savunulmaktadır.

Çalışma kapsamında, Haymana, Soğulca ve Sarıayla köylerinde tarihsel üretim ilişkileri, su rejimleri ve ekolojik dönüşümler incelenmekte; bu yerleşimlerdeki maddi yaşam pratikleri üzerinden kırsal toplumsal yapının nasıl şekillendiği analiz edilmektedir. Yerel gözlemler ve tarihsel belgelerle desteklenen analiz, ekolojik yıkımın yalnızca çevresel değil, aynı zamanda toplumsal bir kriz olarak nasıl ortaya çıktığını göstermeyi hedefler. Bu yönüyle çalışma, kır sosyolojisi, ekolojik düşünce ve eleştirel toplum kuramı arasında kuramsal bir köprü kurar.

Haymana'daki köylerin tarihsel gelişimi, Osmanlı'nın iskân politikalarından Cumhuriyet döneminin kırsal kalkınma ve göç süreçlerine kadar uzanan bir çerçevede ele alınmıştır. Bu tarihsel izlek, bugün Soğulca ve Sarıayla köylerinde gözlemlenen toplumsal-ekolojik yapıları anlamak için bir arka plan sunar. Nüfus verileri, tarihsel belgeler ve saha gözlemleriyle desteklenen anlatı, Haymana'daki köylülüğün geç oluşmuş, kırılğan ve çözülme sürecinde olan bir toplumsal form olduğunu ortaya koyar.

Giderek derinleşen ekolojik krizler, doğa ile insan arasındaki ilişkiye dair kuramsal tartışmaların yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu ilişkinin yalnızca çevresel sorunlar üzerinden değil, üretim biçimlerinin doğa üzerindeki yapısal etkileri

bağlamında ele alınması gerekmektedir. Toplumsal ve ekolojik dönüşümleri birlikte anlamlandırabilmek için, insan-doğa etkileşimini tarihsel ve maddi koşullarıyla birlikte düşünmek büyük önem taşımaktadır. Bu tezde, ekolojik Marksist kuramsal yaklaşımdan yola çıkılarak, kapitalist üretim tarzının doğayla kurduğu ilişkinin tarihsel gelişimi değerlendirilecektir. Özellikle tarımsal üretim pratiklerinde gözlemlenen insan-doğa metabolizmasındaki kopuşun, yani metabolik yarılmanın, temel nedenleri ve yarattığı sonuçlar irdelenecektir.

Böylelikle, doğanın sadece pasif biçimde etkilenen bir unsur olmadığı; tersine üretim süreçlerinin aktif bir bileşeni olduğu ve bu sürecin kapitalist üretim mantığı içinde nasıl zamanlandırıldığı, düzenlendiği ve bir metaya dönüştürüldüğü ortaya konacaktır. Bu teorik çerçeve yalnızca küresel kapitalist sistemin ekolojik etkilerini kavramakla sınırlı kalmayıp, Türkiye’deki tarımın tarihsel dönüşümünü ve köylülüğün yapısal değişimini analiz etmek açısından da açıklayıcı bir zemin sunmaktadır. Bu kapsamda kuramsal çerçevenin ilk kısmı kapitalist üretimin ekolojik temellerine odaklanacak, ikinci kısım ise Türkiye’de tarımsal üretimin kapitalistleşme sürecini; küçük üreticiliğin dönüşümünü, gıda rejimlerini ve kırsal ekosistemlerdeki değişimi ele alacaktır. Nihai amaç, saha araştırmasında incelenen köylerdeki toplumsal ve ekolojik dönüşümleri tarihsel maddeci bir bakışla görünür kılmak ve bu yerel örnekleri küresel yapısal süreçlerle ilişkilendirmektir.

Yöntem bölümünde, araştırma yalnızca veri toplama tekniklerinin sıralandığı nötr bir süreç olarak değil; bilgi üretiminin tarihsel, maddi ve teorik zeminiyle birlikte ele alınmaktadır. Araştırmacının konumu, sahayla kurduğu ilişkiler ve bilgi üretiminin tarihsel doğası görünür kılınmakta; modern bilimin teknik, evrensel ve şeffaf kabul edilen yaklaşımı sorgulanmaktadır. Ontolojik ve epistemolojik olarak bilgi, öznel anlamlara değil; maddi ilişkiler, üretim süreçleri ve tarihsel bağlamlara dayanmaktadır. Durkheim’in yapısalcılığı ile Weber’in anlam merkezli yaklaşımı bu maddi temelleri açıklamakta yetersiz kalırken, ekolojik Marksist yaklaşım metabolik çatışmalar ve sınıfsal yapılar üzerinden analiz önerir.

Bu tezde köyler, yalnızca kültürel ya da simgesel mekânlar değil; insan-doğa metabolizmasının maddi düzeyde izlenebileceği toplumsal-ekolojik organizmalar olarak değerlendirilmiştir. Behice Boran ve Niyazi Berkes’in materyalist köy araştırmalarından esinle, saha seçimi tarihsel ve coğrafi bağlam doğrultusunda yapılmış; suya erişim bakımından farklılaşan Soğulca ve Sarıyayla köyleri, karşılaştırmalı analiz için seçilmiştir.

Görüşmeler, gözlemler, tarihsel belgeler ve istatistiksel verilerle desteklenen analizde, bireyler değil köy mekanının kendisi temel birim olarak ele alınmıştır.

Sonuç olarak, bu tez çalışmasında, insan-doğa ilişkisi tarihsel-materyalist bir zeminde değerlendirilerek, kapitalist tarımın ekolojik ve toplumsal etkilerini ekolojik Marksist bir perspektifle analiz etmek amaçlanmaktadır. Doğa, tüketilen bir kaynak değil, sermaye birikiminin hem nesnesi hem de sınırı olan bir üretim alanı olarak kavramsallaştırılmaktadır. Ekolojik krizin çözümünü teknik müdahalelerde değil, üretim tarzının radikal dönüşümünde aranmaktadır.

Tezin genel yapısı, kuramsal çerçevenin sunulmasıyla başlayıp; kapitalizm, tarım ve ekolojik yıkım ilişkileri ele alınmaktadır. Ardından, Haymana bölgesinin tarihsel ve demografik yapısı 1967, 1981 ve 1997 Köy Envanter Etütleri ile güncel TÜİK verileri üzerinden analiz edilmektedir. Bu çözümlenme, sahada seçilen iki köydeki güncel yansımalarla derinleştirilmektedir. Son bölümde ise bulgular kuramsal çerçeveye birlikte tartışılarak genel değerlendirmelere ulaşılmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Doğa ile insan arasındaki ilişkinin tarihsel ve maddi temellerine odaklanan kuramsal tartışmalar, özellikle ekolojik krizlerin derinleştiği günümüzde yeniden ele alınmayı gerektirmektedir. Bu ilişkilerin yalnızca çevresel sorunlar bağlamında değil, üretim biçimlerinin doğayla kurduğu yapısal etkileşimler çerçevesinde incelenmesi, toplumsal ve ekolojik dönüşümleri birlikte kavramak açısından yüksek önemdedir. Bu bölümde, ekolojik Marksist kuramdan hareketle, kapitalist üretim tarzının doğayla kurduğu ilişkinin tarihsel evrimi tartışılacak; tarımsal üretim pratikleri özelinde insan-doğa metabolizmasında yaşanan kopuşun (metabolik yarılma) nedenleri ve sonuçları ele alınacaktır. Böylece, doğanın yalnızca “etkilenen” değil, üretim sürecinin etkin bir bileşeni olduğu; fakat kapitalist üretim mantığı içinde nasıl zamanlandırıldığı, kodlandığı ve metalaştırıldığı ortaya konulacaktır. Bu kuramsal çerçeve, yalnızca küresel kapitalist dinamikleri anlamak açısından değil, aynı zamanda Türkiye’de tarımın tarihsel dönüşümünü ve köylülüğün geçirdiği yapısal değişimi analiz etmek açısından da açıklayıcıdır. Bu doğrultuda, bölümün ilk kısmında kapitalist üretimin ekolojik temelleri tartışılacak; devamında ise Türkiye’de tarımsal üretimin kapitalistleşme süreci, küçük meta üreticiliği, gıda rejimleri ve kırsal ekosistemlerinin dönüşümü bağlamında ele alınacaktır. Amaç, saha araştırmasında incelenen kırsal alanlardaki ekolojik ve toplumsal dönüşümleri, tarihsel maddeci bir perspektifle görünür kılmak ve yerel örnekleri, küresel yapısal süreçlerle birlikte kavrayabilmektir.

2.1. Kapitalizm, Tarım ve Ekolojik Yıkım

Bu bölümde, insan ile doğa arasındaki metabolik ilişkinin tarihsel dönüşümü, tarımsal üretim pratikleri üzerinden ele alınacaktır. Amaç, kapitalizmin yalnızca çevreye zarar verdiğini göstermek değil; üretimin kendisinin nasıl bir doğa kurduğunu, doğayı nasıl zamanlandırıldığını ve yeniden şekillendirdiğini ortaya koymaktır. Tarım burada özel bir yer tutar çünkü hem en eski hem de en kapsamlı doğaya müdahale biçimidir. Kapitalist tarım pratikleri ise, bu müdahalenin hangi hızla, hangi araçlarla ve hangi amaçlarla yapıldığını anlamak açısından önemli bir zemin sunar.

2.1.1. Metabolik Yarılma

1866 yılında Alman biyolog Ernst Haeckel, organizmaların çevreleriyle kurduğu karşılıklı ilişkiyi ve bu ilişkinin işlediği doğal döngüleri tanımlamak için “ekoloji”

(Ökologie) kavramını ortaya atmıştı (Stauffer, 1957). Ondan yaklaşık yirmi beş yıl önce ise, bir başka Alman bilim insanı, fizyolog Theodor Schwann, hücrelerin çevreyle girdikleri madde alışverişini tanımlamak için “metabolizma” kavramını kullanıyordu (Harris, 1917). Aslında bu iki kavram, aynı sürecin farklı ölçeklerdeki halleri gibidir: Ekoloji, canlıların yaşadığı “ev”in (oikos) bilgisini ifade ederken; metabolizma, o evdeki akışı, maddenin dönüşümünü, sürekli bir hareketi işaret eder².

Kohei Saito’nun (2020) belirttiği gibi, Marx ve Engels’in özellikle 19. yüzyılın ortasında bu kavramsal ayrışmaya bilinçli bir tercihle dahil olduklarını görürüz. Ekoloji henüz bilimsel bir alan olarak kurumsallaşmadan önce, doğa ile toplum arasındaki ilişkiyi anlamak için “metabolizma” kavramını tercih etmeleri tesadüf değildir. Çünkü bu tercih yalnızca teorik değil; aynı zamanda politiktir. İnsan doğadan ayrı, ona dışsal bir varlık değildir; bilakis, onunla karşılıklı bir madde ve enerji alışverişi içinde var olur. Hücresel düzeyden toplumsal örgütlenmelere kadar, tüm yaşam biçimleri doğayla iç içe geçmiş, katmanlı ve süreğen bir metabolik yapının parçasıdır. Üstelik bu yapı yalnızca biyolojik değil; aynı zamanda tarihsel ve toplumsaldır.

Marx için insanın doğayla kurduğu metabolik ilişkinin özgünlüğü, onun yalnızca madde alışverişi yapan bir canlı olmasıyla değil; bu alışverişi önceden tahayyül ederek, bilinçli ve yaratıcı biçimde gerçekleştirmesiyle ilgilidir. Diğer canlılar da doğayı dönüştürür; ancak insan, bu dönüşümü zihninde tasarlar, üretim sürecine bir amaçlı etkinlik (*zweckmäßige Tätigkeit / purposive activity*) olarak katılır. Bu yönüyle emek, yalnızca fiziksel bir çaba değil; aynı zamanda yaratıcı, toplumsal ve tarihsel bir güçtür. Marx’ın ifadesiyle, “en kötü mimarı bile en iyi arıdan ayıran şey, mimarın yapısını gerçekte kurmadan önce onu zihninde kurabilmesidir” (Marx, 2021a). Dolayısıyla insan emeği, doğayla kurulan ilişkinin sadece bir sonucu değil; aynı zamanda o ilişkiyi amaçlı biçimde biçimlendiren ve dönüştüren maddi bir kuvvettir. Bu yaratıcı fark, insanı türsel bir varlık olarak ayırmakla kalmaz; aynı zamanda doğayla kurduğu metabolik ilişkinin tarihsel ve toplumsal karakterini de belirler. Ancak bu yaklaşım, 20. yüzyılın ikinci yarısında gelişen ekolojik düşünce

² Bu iki kavramın tarihsel kökenlerini karşılaştırmalı biçimde ele alarak, ekoloji ve metabolizma arasındaki teorik ayrımı ilk kez Marx’ın doğa anlayışı bağlamında tartışan isimlerden biri John Bellamy Foster’dır. Foster, *Marx’s Ecology* (2000) adlı çalışmasında, Schwann’ın “metabolizma” kavramını biyolojik madde alışverişi bağlamında kullandığını; Haeckel’in ise “ekoloji” kavramıyla canlıların çevresel ilişkilerini tanımladığını belirtir ve Marx’ın bu iki kavram arasındaki ayrımı bilinçli biçimde metabolizma lehine yaptığını savunur. Bu tercih, yalnızca kavramsal değil; doğa ile toplum ilişkisini üretim, emek ve maddi metabolizma temelinde kuran tarihsel materyalist bir yönelimi ifade etmesi bakımından politiktir (Foster, 2000, s. 155–157).

tarafından zaman zaman fazla insan merkezli (antroposentrik) bulunmuş ve insanı doğanın merkezine yerleştirdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir

John Bellamy Foster, ekolojik Marksist düşüncenin 21. yüzyıldaki en etkili figürlerinden biri olarak kabul edilir. Özellikle *Marx's Ecology: Materialism and Nature* (2000) adlı çalışmasıyla, Marx'ın doğa anlayışına dair hâkim yorumlara köklü bir eleştiri getirerek, onu yeniden politik ekoloji alanına dâhil etmiştir. Foster, Marx'ın doğayı araçsallaştıran, üretimci ya da Prometheusçu bir çerçevede konumlandığını; tersine, doğayla kurulan ilişkiyi tarihsel, diyalektik ve maddi bir süreç olarak kavradığını ileri sürer. Ona göre, Marx'ın düşüncesinde doğa ile toplum arasındaki ilişki, yalnızca dışsal bir karşıtlık değil, insan emeği yoluyla kurulan karşılıklı bir metabolizmadır (Foster, 2001). Bu metabolizma, insanların üretim faaliyetleri sırasında doğadan madde ve enerji alması, bunu işlemesi ve sonrasında yeniden doğaya iade etmesi biçiminde işler. Foster, Marx'ın özellikle tarımsal üretim bağlamında geliştirdiği bu kavrayışı, 19. yüzyıl kimyacısı Justus von Liebig'in "toprak soygunu" (*robbery of the soil*) üzerine yaptığı çalışmalardan ilhamla kurduğunu vurgular. Marx'a göre kapitalizm, bu metabolizmayı kırarak doğal döngüleri bozar; toprağın, suyun ve diğer doğal varlıkların yeniden üretimini engeller. Örneğin, kırsal alandan kente taşınan besin maddeleri (azot gibi), toprağa geri dönmediği için toprak verimsizleşir. Bu, toprakla insan arasındaki rasyonel metabolizmanın yarılmasıdır (Foster, 2001).

Burada elbette şu soru sorulabilir: Metabolik ilişki yalnızca kapitalizm altında mı bozulmuştur? Feodal ya da köleci toplumlar doğayla tam bir uyum içinde miydi? Elbette hayır. Tarih boyunca tüm üretim biçimleri, doğayı dönüştürmüş ve kimi zaman tahrip etmiştir. Ancak kapitalizmi özgün kılan, bu dönüşümü doğanın kendisini de sermaye birikiminin ayrılmaz bir bileşenine dönüştürerek yapmasıdır. Doğa artık yalnızca üretimin zeminini oluşturan dışsal bir kaynak değil; doğrudan metalaştırılan, yeniden kodlanan ve hızlandırılan bir üretim alanıdır. Kapitalist üretim, emeği soyutlamanın yanı sıra doğayı da zamanın disiplinine tabi kılar, döngüsel süreçleri birikim mantığına uydurmak üzere yeniden düzenler. Dolayısıyla sorun yalnızca doğaya zarar verilmesi değil; doğa ile toplum arasındaki karşılıklı metabolik ilişkinin yapısal olarak parçalanmasıdır.

Bu bağlamda metabolizma, yalnızca fizyolojik ya da biyolojik bir süreç olarak değil; insan emeği ile doğal süreçlerin iç içe geçtiği tarihsel ve maddi bir ilişki biçimi olarak

kavranmalıdır. Tıpkı bir organizmanın yaşamını sürdürebilmesi için çevresiyle sürekli enerji ve madde alışverişi içinde olması gibi, toplumlar da doğayla kurdukları ilişki üzerinden ayakta durur. Ancak kapitalizm bu ilişkiyi süreklilik içinde yeniden üretmek yerine, onu kendi büyüme mantığına tabi kılar. Doğal kaynaklar metalaştırılır, ekolojik döngüler hızlandırılır, parçalanır, verimlilik adı altında yeniden düzenlenir.

Kapitalizmde emek, belirli bir amaca yönelmiş somut bir faaliyet olmaktan çıkar; piyasa tarafından ölçülebilir ve değiştirilebilir bir soyut emek (*abstract labour*) biçimine indirgenir (Marx, 2021a). Bu dönüşüm yalnızca emeğin anlamını yitirmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda doğayla kurulan ilişkinin de meta formu içinde silikleşmesine yol açar. Emek ile doğa arasındaki karşılıklı etkileşim, artık yalnızca piyasa üzerinden temsil edilir. Örneğin bir elma, üretildiği toprağın niteliğinden, kullanılan suyun miktarından ya da uğradığı tarımsal müdahalelerden bağımsız hale gelir. Onun değerinin belirleyicisi, artık kullanım özellikleri değil; piyasada edinebileceği değişim değeridir. Böylece elma, yalnızca tüketilecek değil; satılabilecek bir şey haline gelir ve bu dönüşüm, doğanın kendisini de görünmez kılar.

Kapitalist sistem, yalnızca doğayı dönüştürmekle kalmaz; aynı zamanda krizleri zamanda ve mekânda erteleme eğilimindedir. James O'Connor'un "kapitalizmin ikinci çelişkisi" olarak adlandırdığı bu süreçte, sermaye yalnızca emek gücünü değil, aynı zamanda üretimin doğal ve toplumsal koşullarını da tahrip eder (J. R. O'Connor, 1998). Ancak bu tahribat, çoğu zaman hemen görünmez hale gelir. Rosa Luxemburg'un birikim krizlerinin "dışsal alanlara" (*non-capitalist spaces*) itilmesi yönündeki tespiti (Luxemburg, 2004) ya da Jason W. Moore'un "ucuz doğa" stratejilerinde gözlemlediği gibi (Moore, 2017), sermaye birikiminin sürdürülmesi için krizler ya coğrafi olarak çevre ülkelere kaydırılır, ya da zamansal olarak geleceğe ertelenir. Bugün doğanın belirli bir bölgesinde yapılan bir müdahalenin sonuçları, yalnızca başka bir mekânda ya da sonraki bir kuşakta görünür hale gelir. Bu nedenle ekolojik kriz, tıpkı sermaye birikimi gibi birikimli, ertelenmiş ve gecikmeli biçimde işler. Doğa, ancak bu sürecin geri döndürülemez bir noktaya ulaştığı anda yeniden görünür olur. O ana kadar ise yalnızca "kaynak" olarak var olur.

Sonuç olarak, Ekolojik Marksist kuramda, metabolik yarılma kavramı, insan ile doğa arasındaki ilişkiyi yalnızca teknik ya da çevresel bir mesele olarak değil, doğrudan üretim ilişkilerinin tarihsel bir sonucu olarak ele alma imkânı sunar (Foster, 2001; Moore, 2017;

Schneider & McMichael, 2010). İnsanlar, varlıklarını sürdürdükleri ekosistemlerle karmaşık, çelişkili ve çok katmanlı ilişkiler kurarlar; fakat bu ilişkilerin biçimi, belirleyici biçimde üretim biçimi tarafından şekillenir. Başka bir deyişle, insanın doğayı nasıl algıladığından çok, onu hangi maddi üretim koşulları içinde dönüştürdüğü belirleyicidir.

Kapitalizmin ulaştığı her yerde bu ilişki dönüşür, kimi zaman hızlanır, kimi zaman parçalanır. Bu dönüşümün en doğrudan ve en gözle görülür biçim aldığı alanların başında tarım gelir. Tarımsal üretim, yalnızca doğayı kullanan değil; doğayı sistematik biçimde yeniden kuran bir etkinliktir. Üstelik bu ilişki, bilinen insanlık tarihi kadar eskidir ve Marx'ın kendisi de doğa ile üretim arasındaki kopuşu anlamak için özellikle tarıma odaklanmıştır (Marx, 2021b). Bu nedenle bu tezde, metabolik yarılmanın izlerini sürmek ve ekolojik yıkımın yapısal boyutlarını açığa çıkarmak için tarımsal üretim ilişkileri merkezî bir analitik düzlem olarak seçilmiştir. Bir sonraki bölümde bu ilişkinin tarihsel seyri, özellikle toprak soygunu ve monokültür tarımı bağlamında ele alınacaktır.

2.1.2. Toprak Soygunu ve Monokültür

İnsanların tarımsal üretim yoluyla doğal döngülere müdahale etmesi ne yalnızca modern döneme özgüdür ne de yalnızca kapitalizmin ürünüdür. Özellikle sulak ve verimli bölgelerde kurulan eski uygarlıklar, toprağı zamanla çoraklaştıran, ormanları yok eden ve yaşamlarını sürdürebilmek için doğayı zorlayan üretim biçimleri geliştirmişlerdir (Scott, 2019). Bu tarihsel örnekler, tarımsal üretimin insan-doğa ilişkisini her zaman karşılıklı bir dönüşüm değil, kimi zaman tek yönlü bir tahakküm ilişkisi olarak şekillendirdiğini gösterir. Ancak burada fark yaratan şey, bu tahakkümün yalnızca uygulanması değil; bilimsel olarak kavranması ve sistemli hale getirilmesidir. Özellikle 19. yüzyılda gelişen tarım ve kimya bilimleri, daha önce tükenmez sanılan toprağın aslında sınırlı ve yıpranabilir bir varlık olduğunu maddi nedenleriyle ortaya koymaya başlamıştır (Feller vd., 2003; Marchesi, 2020; Saito, 2016).

Eski topluluklar, bu sınırlılığı sezgisel olarak biliyorlardı. Nadas uygulamaları, ürün rotasyonu, toprağın dinlendirilmesi gibi geleneksel tarım yöntemleri, bu farkındalığın yaygın örnekleridir. Ancak bu bilgilerin ardındaki kimyasal ve fiziksel süreçlerin bilimsel olarak kavranması modern bilgi rejimine aittir. Toprak, tıpkı canlı bir organizma gibi, beslendiği maddeler tükendiğinde zayıflar, yorulur ve kendini yenileyemez hale gelir. Dolayısıyla bu

kaybı telafi etmenin yolu, azalan maddeleri başka bir yerden taşımaktır. Madde yok olmaz; ama yer değiştirir. Bu düşünce, modern tarımın temel mantığını oluşturur.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Avrupa kendi topraklarının verimliliğini sürdürebilmek için gözünü dünyanın geri kalanına çevirmişti. En dikkat çekici örneklerden biri, 1840–1870 yılları arasında Peru kıyılarında ve adalarında biriken kuş ve yarası dışkılarından elde edilen, azot bakımından son derece zengin guano gübresinin Avrupa ve Kuzey Amerika'ya taşınmasıdır. Bu ticaretin ölçeği öylesine büyüktü ki, tarihsel literatüre “guano patlaması” (*guano boom*) olarak geçmiştir. Tonlarca organik madde, okyanuslar aşılarak verimliliğini yitirmiş Avrupa topraklarına taşınmıştır. Ancak bu işlem yalnızca kısa vadeli bir çözüm sağlar. Guano kaynağı dışarıdan bakıldığında bol ve ulaşılabilirdi, ama bu bolluk, doğanın evrimsel zamanını sermayenin birikim zamanına tabi kılmak anlamına gelmektedir. Doğanın ritmi ile kapitalist üretimin hızı arasındaki uyumsuzluk, bu yerel ekosistemlerde hızlı ve geri döndürülemez çöküşlerle kendini gösterdi.

Ne var ki, bu çöküş kaynak arayışını durdurmadı; tam tersine, yeni bir mantığın yerleşmesini sağladı: doğa artık coğrafi olarak parçalanabilir bir kaynak havuzuydu. Bir yerde tükenen azot başka bir yerden alınabilir, yoksullaşan toprak başka bir coğrafyanın maddesiyle yeniden “canlandırılabilirdi”. Bu dönüşüm yalnızca azotun fiziksel hareketiyle değil, doğayla kurulan ilişkinin kendisiyle ilgilidir. Toprak artık kendiliğinden üretken bir zemin değil, sürekli müdahale edilmesi gereken, sermayeye bağlı biçimde “yeniden üretilecek” bir nesneye dönüştü. Kısacası doğa, ekonomik olarak yatırım yapılabilir, jeopolitik olarak devşirilebilir, zihinsel olarak metalaştırılabilir hale geldi.

Bu büyük keşfin yarattığı teknik heyecana kapılmayan bazı bilim insanları da vardı; zira “sınırsız kaynak” fikri, ilk bakışta cazip görünse de, teorik düzeyde dahi tatmin edici değildi. Fizik yasalarına göre madde ve enerji yok olmaz; yalnızca biçim değiştirir. Bu ilkeye dayanarak, bir yerde tükenen azotun başka bir yerden taşınarak sisteme geri kazandırılabilirdi düşünülüyordu. Teorik olarak sonsuz bir madde döngüsü mümkündü. Ancak bu bilim insanlarını rahatsız eden şey, döngünün varlığı değil, işleme hızıydı. Doğa döngüseldir, evet — ama kendi ritminde. Toplumlar ise bu ritmi kendi üretim hızına uydurmaya çalıştığında, sistemin sınırları ortaya çıkar.

Sanayi Devrimi'yle birlikte ivmelenen bu üretim temposu, doğanın zamansallığını geride bırakmaya başladı. Peru'daki guano örneği, bu hızlanmanın çarpıcı bir örneğidir:

Kuşlar ve yarasalar binlerce yıl boyunca dışkılarını biriktirmiş; azot, uzun bir evrimsel zaman içinde toprağa karışmıştı. Fakat bu biyolojik birikim, kapitalist üretimin acil ihtiyaçlarını yalnızca birkaç on yıl karşılayabildi. Kaynaklar hızla tükendi ve döngü her defasında aynı biçimde tekrarlandı: keşif, sömürü, tükeniş. Ancak burada tükenen şey ne azottu ne de enerji; tükenen, doğanın kendi ritmine uyum sağlama kabiliyetimizdi. Modern üretim, doğayı değil; onun zamanını işleyemez hale getirdi.

Bu çelişkiyi fark eden az sayıda bilim insanı da vardı. Justus von Liebig ve Carl Fraas gibi öncü tarım kimyacıları, modern bilimsel buluşların heyecanına kapılmadan, bu hızlanma sürecinin arkasında yatan yapısal gerilimi kavramaya çalıştılar (Marchesi, 2020; Pfeffer, 1992). Onlara göre doğa, teknik müdahalenin sınırsız nesnesi değil; belli sınırlar içinde yenilenebilen, süreksiz ama düzenli bir işleyişe sahip bir sistemdi. Toprak da bu sistemin bir parçasıydı — tıpkı beden gibi, ancak belirli bir zamansallık içinde kendini yeniden üretebilirdi. Oysa modern tarım teknikleri, bu sınırları göz ardı ederek toprağı yalnızca üretim verimliliği üzerinden yeniden tanımlamaya başlamıştı. Bu nedenle Liebig ve Fraas’a göre, toprağa uygulanan “modernleştirici” müdahaleler, ilerlemenin değil; doğanın yeniden üretim kapasitesine yönelen sistemli bir soygunun ifadesiydi.

Benzer bir sezgiye Albert Howard da 20. yüzyılın başlarında, Britanya İmparatorluğu adına Hindistan’da yürüttüğü görev sırasında ulaştı. 1905’te modern tarım tekniklerini uygulamak amacıyla gönderildiği bu topraklarda, Hintli çiftçilerin kullandığı geleneksel yöntemlerin, toprağın döngüsel zamanıyla uyum içinde işlediğini gözlemledi. Bu üretim biçimleri, doğayı zorlamıyor; onunla birlikte, onunla konuşarak ilerliyordu. Howard, bu gözlemler karşısında kendi taşıdığı modern tekniklerin, doğanın ritmine karşı körleşmiş olduğunu fark etti ve açık biçimde karşı durdu (Howard, 1943).

Doğanın kendi hızını gözetmeyi öneren bu eleştirel sesler, bilimin ve teknolojinin dünyayı neredeyse mutlak biçimde yeniden şekillendirmeye başladığı bir dönemde giderek arka planda kaldı. Tüm problemler; aşılabilecek doğal sınırlar, geçici aksaklıklar ya da teknik olarak aşılması mümkün engeller olarak yeniden kodlandı. Artık bilimsel ilerleme, doğanın kendine ait sınırlarını tanımak değil; o sınırları aşmak anlamına gelmişti. Nitekim iki dünya savaşı sırasında geliştirilen kimyasal teknolojiler, yalnızca silah endüstrisine değil, tarıma da yön verdi. Patlayıcıların hammaddesiyle toprağın azot ihtiyacının karşılanması aynı kimyasal

mantıkla mümkün hale geldi. Böylece savaşın teknolojik mirası, barış zamanında gıda üretimini “iyileştirmek” için seferber edildi³.

Bu dönemde, hızla artan dünya nüfusu karşısında “gıda krizi” uluslararası sistemin temel gündemlerinden biri haline geldi. Yeni çizilen sınırlar, yeniden paylaşılan kaynaklar ve sermayenin küresel yeniden bölüşümüyle birlikte, yeryüzündeki herkesin doyurulması hem mümkün hem de zorunlu ilan edildi. Bu hedefe ulaşmanın yöntemi ise tekil bir ilkeye indirgenmişti: verimlilik. Daha fazla, daha hızlı, daha tek tip üretmek... Bu doğrultuda zaten belirli bölgelerde yaygınlaşmaya başlamış olan monokültür tarımı, yani tek tür üzerine kurulu yoğun üretim modeli, kısa sürede küresel bir norm haline geldi.

Öyle ki, gelişmiş ülkeler dünya ölçeğinde gıda üretimini bir merkezî planlama mantığıyla organize etmeye yöneldi. Bu yeni küresel işbölümünde, Türkiye gibi ülkeler yalnızca tahıl üreticisi olarak konumlandırılıyor; diğer ihtiyaçlarını dış kaynaklardan temin etmesi bekleniyordu (Aydın, 2018; Köymen, 2007; Pamuk & Toprak, 1988). Bu yaklaşım, üretim pratiklerini iklim, toprak yapısı, ekolojik denge ya da yerel bilgi sistemleri gibi tarihsel ve coğrafi bağlamlardan koparıp, yalnızca verimlilik ve ölçek ekonomisi ilkelerine göre yeniden dizayn etti. Yerel uyumun yerine küresel entegrasyon; biyoçeşitliliğin yerine standartlaşma geçti.

Ancak burada göz ardı edilen temel bir gerçek vardı. Kimi sosyal bilimcilerin uzaktan dolandığı ama tarım ekolojisi çalışan uzmanların çoktandır bildiği bir gerçek: Monokültür, kısa vadede verimli görünse de uzun vadede kırılgandır (Altieri, 2018; F. Berkes & Kışlalıoğlu, 2020). Çünkü bir ekolojik sistem, yalnızca toprağı değil; iklimi, zamanı ve canlı çeşitliliğini de dikkate alarak evrimleşir. Varlığını bu çeşitliliğe, yani zamana yayılmış bir uyum sürecine borçludur (Pimentel vd., 1992). Nitekim doğada “zararlı organizma” diye mutlak bir varlık yoktur; belirli canlılar yalnızca çeşitliliğin bozulduğu ortamlarda zararlı hale gelir. Bu anlamda monokültür, yalnızca ekosistemi yoksullaştırmakla kalmaz; aynı zamanda kendi yıkımını içkin biçimde üretir.

³ Elbette burada bilim ve teknolojinin kendisi, başlı başına bir tahribat aygıtı olarak kavranmamalıdır. Sorun, bilimsel bilginin kapitalist üretim tarzına içkin bir biçimde araçsallaştırılmasıdır. Modern bilimin ilerlemesi, tarihsel olarak kapitalist üretim ilişkilerinin ihtiyaçlarıyla şekillenmiş; aydınlanmacı akıl, insan-doğa ayrımını pekiştiren bir dünya görüşüyle birleşerek doğaya tahakküm mantığını meşrulaştırmıştır. Ancak bu durum, bilimi tümüyle “suçlu” ilan eden postmodern yorumlara haklılık kazandırmaz. Buradaki mesele, bilimin yöneliminin tarihsel olarak belirlenmiş olmasıdır. Yani bilim, tarafsız değil; bağlamlıdır.

İnsan, monokültürle yalnızca çeşitliliği değil, doğayla kurduğu tarihsel uyumu da derinden sarstı. Topraktaki azot sorunu henüz çözülememişken, bu eksikliğin üzerine bir başka yapısal kırılma daha eklendi: kimyasal ilaç bağımlılığı. 20. yüzyılın ortasında geliştirilen pestisitlerin en meşhuru olan DDT, neredeyse her hücreye nüfuz edebilen bir madde olarak tanıtıldı; doğanın karşı koyamayacağı bir “kesin çözüm” gibi pazarlandı. Oysa doğa, tam da bu “karşı koyamaz” iddiasına karşı koyarak yanıt verdi. Rachel Carson’un 1962 tarihli *Sessiz Bahar* adlı çalışması, bu kimyasalın ekosistemlerde açtığı tahribatı hem bilimsel hem etik düzeyde ifşa etti (Carson, 2004). Ancak bu uyarı, süregelen teknik iyimserliği tersine çevirmeye yetmedi.

Sorun çözümedi çünkü artık sorun, teknik değil, sistemikti. Bilim, savaş sonrası dönemde “ilerleme” fikrinin hizmetkârı haline gelmişti⁴; doğa, uyum sağlanması gereken bir döngü değil, boyun eğdirilmesi gereken bir araçtı. Böylece kimyasal tarım, yalnızca bir üretim tekniği değil, giderek bir uyuşturucu gibi bir bağımlılık ilişkisine dönüştü. Pestisitlere dayalı üretim modelleri, toprağın doğal metabolizmasından uzaklaştıkça, verimlilik adına daha fazla kimyasal müdahale gerektirmeye başladı. Ancak hiçbir kimyasal, doğanın sağladığı çok katmanlı dengeye ulaşamadı. “Zararlılar”, insanın müdahalesinden çok daha hızlı biçimde evrimleşiyor; her yeni ilaca karşı yeni bir direnç geliştiriyordu (Georghiou, 1972).

Böylece savaş sona ermişti belki, ama doğayla savaş tüm şiddetiyle sürüyordu ve bu savaşta kazanılan her “zafer”, doğa adına daha derin bir yenilgiye dönüşüyordu. Michel Serres’in *Doğal Sözleşme* adlı eserinde kullandığı metafor, bu durumu alegorik bir netlikte tarif eder: Bataklık içinde birbirine sopayla vuran iki adam, her darbeye biraz daha kuma gömülürken hem kendileri hem de seyirciler hala bir galip beklemektedir. Oysa kimse fark etmez; bu dövüşün sonunda kimse kazanmaz. Çünkü bu mücadele, yalnızca birbirine değil,

⁴ Bilimin kapitalist üretim ilişkileriyle eklenmesi süreci, elbette yalnızca savaş sonrası döneme ait değildir. Modern bilim anlayışının doğa üzerindeki tahakkümcü yönelimi, Bacon, Descartes gibi düşünürlerle birlikte 16. ve 17. yüzyıllarda temellenmiş; 18. ve 19. yüzyılda pozitivist bilim anlayışıyla pekişmiştir. Ancak bu yönelimin kurumsal, sistematik ve maddi olarak gerçeklik kazanması, esas olarak II. Dünya Savaşı sonrasında belirginleşmiştir. Bu dönemde bilim, özellikle askerî-endüstriyel kompleksin bir bileşeni haline gelmiş; tarım, enerji, bilişim gibi sektörlerde sermaye birikimiyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla, daha önce felsefi düzlemde eleştirilen bilimsel akıl anlayışı, bu dönemde maddi düzlemde cisimleşmiş ve geri dönülmesi güç bir biçimde kapitalist üretim tarzının organik bir parçası haline gelmiştir. Bugün tartışmasız şekilde bilimsel bilgi, “nesnel hakikat” üretme amacıyla değil; piyasa ihtiyaçlarına, ulusal kalkınma hedeflerine ve küresel sermaye akışlarına göre yönlendirilen bir bilgi üretim tarzıdır.

içinde buldukları zemine karşı da verilmektedir. Ve işte tam bu yüzden, nihayetinde herkes batar (Serres, 1995)⁵.

2.1.3. Yüksek Verimli Tarımsal Üretim Sonuçları

Doğayla kurulan bu tek yönlü çatışma, her yeni teknolojik müdahaleyle daha karmaşık, daha derin ama aynı ölçüde sistematik bir hal aldı. Bu çatışmanın en görünür cepyelerinden biri ise, 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan tarımsal dönüşümdü. 1960'larla birlikte bilimsel ve teknik çevreler, hızla artan dünya nüfusunu doyurmak için büyük bir iddia ile ortaya çıktılar: Yeşil Devrim. Bu dönüşüm yalnızca yeni tarımsal teknikler önermekle kalmadı, aynı zamanda insanlığın doğayla kurduğu ilişkiyi yeniden tarif etmeyi vaat etti (Jain, 2010; Rosset vd., 2000). Genetiği değiştirilmiş, yüksek verim hedefiyle tasarlanmış tohumlardan, sentetik gübrelere ve pestisitlere; modern makinelerden ileri sulama sistemlerine uzanan geniş bir teknik paket, aynı anda birçok ülkede uygulamaya kondu. Tarımsal biyoteknoloji alanındaki gelişmeler, özellikle GDO'lu tohumlar bu süreci daha da sorunlu hale getirdi (Erbaş, 2017). Artık yalnızca verimli topraklar değil, daha önce “atıl” sayılan otlaklar, çayırlar, hatta ormanlık alanlar dahi üretim kapsamına alınacak; yeryüzünün hemen her köşesi, “işe yarar” hale getirilecekti.

Kısa vadede bu hedefler büyük oranda gerçekleşti. Tarımsal üretim hızla arttı; küçük çiftlikler, köylüler ve yerel üreticiler bu büyümeden ilk aşamada fayda sağladı (Boratav, 2004). Ancak bu kazanç, doğanın ritmine kulak vermeyen bir hızın, ekosistem çeşitliliğini dışlayan bir tekdüzeliğin ve dış girdilere mutlak bağımlılığın üzerini örten geçici bir yanılısamaydı. Monokültüre dayalı, kimyasallarla desteklenen bu üretim modeli; toprağı yoruyor, su kaynaklarını tüketiyor, biyolojik çeşitliliği sistemli biçimde azaltıyordu (John & Babu, 2021; Kumar, 2007). Kâr artarken doğa tükeniyordu.

Üstelik bu sistem, yalnızca vaat ettiği gibi gıda sorununu çözmede başarısız olmakla kalmadı; aynı zamanda bambaşka krizlerin de önünü açtı. Özellikle küçük üreticiler, piyasa dalgalanmalarına, şirket tohumlarına ve kimyasal bağımlılığa karşı savunmasız kaldı; giderek sistemin dışına itildiler. Üretim hacmi artsa da, bu artışın adil dağıtımını sağlayacak herhangi bir yapısal mekanizma kurulmadı. Gıda çoğaldı, ama açlık azalmadı, hatta kimi

⁵ Bu metafor, Michel Serres'in *The Natural Contract* (1995) adlı eserinde Francisco Goya'nın “Sopalarla Düello” (İsp. *Duelo a garrotazos*) tablosuna yaptığı göndermeden alınmıştır. Serres, doğayla yürütülen bu tek taraflı çatışmayı, zeminin (doğanın) birlikte yok edildiği bir şiddet biçimi olarak tarif eder.

bölgelerde daha da derinleşti. 1990'lara gelindiğinde, başlangıçta büyük umutlarla duyurulan bu tarımsal dönüşüm, kendi başarısızlığını ilan etmişti (Bernstein vd., 1990; Shiva, 1991). Yeşil Devrim, “verimlilik” adına yola çıktı; ama ardında sömürüye açık bir tarım modeli, yoksullaşmış üreticiler, tükenmiş topraklar ve daha da ağırlaşan eşitsizlikler bıraktı.

Yeşil Devrim'in ilk aşamasında üretim artmış, doğaya yönelik müdahaleler hız kazanmış olabilir. Ancak insan ile doğa arasındaki metabolizma yalnızca tek yönlü bir etkileşim değildir. Daha önce de vurgulandığı gibi, insan emeği doğayı dönüştürürken, bu dönüşüm aynı zamanda insanı ve toplumsal yapıları da dönüştürür. Yani üretim, yalnızca etkileyen değil; aynı zamanda etkilenen bir süreçtir. Kapitalist üretim tarzı altında tarımsal faaliyetler yoluyla bozulan doğa, zamanla bu üretimin kendisini de sekteye uğratabilecek biçimde tepki verir.

Bu çift yönlü metabolik ilişki, en somut haliyle ekolojik yıkım biçimlerinde kendini gösterir: toprağın tükenmesi, su kaynaklarının azalması, hava ve su kirliliği, biyoçeşitlilik kaybı ve iklimsel düzensizlikler. Örneğin, geniş ölçekli monokültür uygulamaları yalnızca toprak verimini düşürmekle kalmaz; aynı zamanda doğal otlakların, ormanlık alanların ve yerel türlerin yaşam alanlarını da yok eder. Bu tür bir mekânsal dönüşüm, yalnızca fiziki bir kayıp değildir; aynı zamanda ekolojik dengenin altüst edilmesidir. Çünkü her ekosistem, o bölgeye özgü binlerce yıllık bir evrimsel sürecin ve canlılar arası ilişkilerin ürünüdür.

Bu müdahaleler, özellikle yerel ve coğrafi olarak uyum sağlamış türlerin varlık koşullarını ortadan kaldırır. Bugün “atalık tohumlar” olarak andığımız tohum çeşitlerinin en temel özelliği, yaşadıkları coğrafyanın ekolojik döngüsüne içkin bir uyum özelliği taşımalarıdır (Barrett, 2010; Gliessman, 2014). GDO'lu tohumların tersine bu tohumların diğer bir özelliği yeniden tohum olarak kullanılabilmesidir. Kimi zaman kuraklığa, kimi zaman soğuk hava koşullarına ya da yerel zararlılara karşı doğal direnç geliştiren bu türler, uzun süreli bir ekolojik eş evrim sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, dışsal müdahalelerle (örneğin kimyasal ilaçlama veya dışarıdan getirilmiş tohumlar aracılığıyla) yaratılan yapay verimlilik, aslında bu uyum sistemlerini bozar. Böylece üretim, kendi sürdürülebilirliğini sağlayan doğa koşullarını ortadan kaldırır; üretimin kendi dayanakları, üretimin kendisi tarafından eritilir.

Ancak geniş arazilere yayılan ve dış girdilere bağımlı monokültür tarım, yalnızca tarımsal çeşitliliği ortadan kaldırmakla kalmadı; aynı zamanda o bitkilerin varoluşsal

koşullarını da temelden dönüştürdü. Fiziksel çevre, ekosistemik ritmini kaybetti. Toprak yapısı değişti, nem dengesi bozuldu, böcek popülasyonları sarsıldı, tozlaşma süreçleri aksadı. Ekolojik ağlar çözülürken, bu sistemin parçası olan bitkiler de daha önce hiç karşılaşmadıkları bir dengesizlikle baş başa kaldılar.

Bu kırılma, giderek kendini besleyen bir kısır döngüye dönüştü: Uyum sağlayamayan türler elendi; yerlerini, yalnızca kimyasal gübreler ve pestisitlerle ayakta tutulabilen, yapay olarak “dayanıklı” ama doğal çevreye yabancılaşmış yeni tohumlar aldı. Bu yeni türler, ilk bakışta daha güçlü göründüler. Ancak çevre koşulları değiştikçe, onların da uyum yetenekleri hızla tükendi. Bir kez bozulan denge, her müdahaleyle daha da bozuldu. Her “çözüm”, bir sonraki krizi tetikledi. Her yeni tür, bir öncekinden daha kırılma hale geldi. Ve nihayetinde, tarımsal üretim, yalnızca birkaç küresel şirket tarafından patentlenmiş, kodlanmış ve ticarileştirilmiş tohumlara; bu tohumların ihtiyaç duyduğu özel gübrelere ve ilaçlara mutlak bir bağımlılık haline geldi.

Bir diğer çarpıcı örnek ise, yüksek verim hedefi uğruna su kaynaklarının kontrolsüz ve kısa vadeli çıkarlar doğrultusunda tüketilmesidir. Teknoloji ilerledikçe suya ulaşmak kolaylaştı; fakat bu kolaylık, beraberinde suyun tükenmez olduğu yanılsamasını da getirdi. Mevcut su kaynakları, doğanın döngüsel kapasitesi göz ardı edilerek, adeta sonsuzmuş gibi kullanılmaya başlandı. Yüzlerce metre derinliğe inen yeraltı kuyuları, nehirlerin doğal akışını kesintiye uğratan barajlar, binlerce kilometrelik mesafelerden su taşıyan dev sulama sistemleri... Hepsi, suyu ekosistemsel bir varlık olmaktan çıkarıp salt bir üretim girdisine dönüştüren mantığın ürünüydü.

Bu sistemlerin ortak özelliği, yenilenebilirliği değil, tükenebilirliği hızlandırmalarıydı. Su azaldıkça kuyular derinleşti; kuyular derinleştikçe su daha da çekildi. Böylece, çözüm gibi görünen her teknik müdahale, bir sonraki krizin zeminini hazırladı. Yaklaşık yarım yüzyıl önce başlayan bu eğilim, bugün yarı kurak ve kurak bölgelerde dramatik sonuçlarıyla görünür hale geldi: Nehir yatakları kurudu, yeraltı su seviyeleri geri dönülmez biçimde düştü, toprağın su tutma kapasitesi zayıfladı.

Çünkü doğanın döngü hızı, kapitalist üretimin hızına yetişemiyor. Doğanın kendi zamanına ve ritmine kör her müdahale, er ya da geç bir ekolojik kırılmaya yol açıyor ve bu kırılma yalnızca doğayı değil, doğayla birlikte var olmaya çalışan insan topluluklarını da içine alıyor.

2.1.4. Ekolojik Yıkım ve Kapitalizm

Tarımsal üretimde yaşanan dönüşüm, yalnızca tarımın kendi iç dinamikleriyle açıklanabilecek teknik bir mesele değildir; kapitalist üretimin doğayı konumlandırma biçiminin bir sonucudur. Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, tarımsal üretim süreçlerinin hem doğayı dönüştürme biçimi hem de bu dönüşümden etkilenme biçimi belirli tarihsel-toplumsal eğilimler etrafında şekillenmiştir. Bu eğilimler, doğayı üretimin karşılıksız bir girdisine indirger. Doğayla bağı daha açık olan tarımsal üretimde bu çelişki daha görünür hâle gelir: toprak çoraklaşır, sular çekilir, biyoçeşitlilik kaybolur.

James O'Connor (1998) tam bu noktada kapitalizmin ikinci bir çelişkinin açığa çıktığını ileri sürer. Birinci çelişki, kârın maksimize edilmesi uğruna yoğunlaşan emek sömürüsünün zorunlu olarak tetiklediği çeşitli finansal ve piyasa krizleridir; burada sömürü ekonomik-toplumsal bir kategoridir. İkinci çelişki ise sistemin aslında dışında yer alan “üretim koşulları” ile “üretim ilişkileri” arasındaki çatışmadan kaynaklanır. Üretimin koşullarını doğa, insan ve altyapı oluşturur. En özlü biçimiyle, kapitalist üretimde “doğal kaynaklar”, emek gücü ve mevcut altyapı, kendilerini yenileyen mekanizmaları sistemin dışına itilirken sanki sistemin içindeymiş gibi kullanılır. Örneğin tarımda su, kapitalist sistemin dışında konumlanan bir varlık olmasına karşın karşılıksız bir girdiye indirgenerek kullanılır ve zamanla tükenir. Benzer biçimde emek gücü de tükenir; ancak emek gücünün yeniden üretimi için gerekli toplumsal örgütlenme çoğunlukla dolaylı olarak sağlanabilir. Doğa içinse bu neredeyse imkânsızdır; çünkü doğanın kendini yenileme hızı ve döngüsü kapitalist beklentilerin çok altındadır. Tükenen yeraltı suyunu sistem yenilemez; bunun yerine sorun açıkça “dışsallaştırılır”. Dışsallaştırmanın biriktirdiği maliyetler, nihayetinde O'Connor'un ifadesiyle, yeni bir finansal krize zemin hazırlar. Ancak bu metinde meselenin finansal boyutuna şimdilik girilmeyecektir.

Dışsallaştırma, kapitalist üretimin küresel ölçekte daimî ve kaçınılmaz biçimde ürettiği yapısal bir sorundur. Fabrikaların atıklarını okyanuslara, denizlere ya da atmosfere bırakmasından; küçük işletmelerdeki üretim süreçlerinin şehir havasına saldırdığı gazlara; ulusötesi şirketlerin yol açtığı kargo atık sorunundan internet ve yapay zekâ kullanımının yarattığı ısı salınımına kadar, karşılıksız “kaynak” tüketimini büyüten sayısız ve kapsamlı bir dışsallaştırma dinamiği işlemektedir. Böylece doğa yalnızca bir kaynak olarak kullanılmakla kalmaz, aynı zamanda atıkların ve sorunların terk edildiği bir uzama dönüştürülür.

Burada bir “birikim” söz konusudur; “kriz” kendisini derhal göstermez. Bu durum temelde iki meseleyle ilişkilidir. Birincisi, doğanın kendini yenileme hızı farklıdır; ancak “kaynaklar” kısa sürede tüketilip yok edilecek kadar az değildir. Bu bize geçici bir düşünme zamanı tanımışsa da bu fırsat kaçırılmıştır. İkincisi, dışsallaştırma süreci, kapitalizme özgü mekânsal ve zamansal öteleme/erteleme ile sonuçlanır. Doğrudan ekolojik yıkım ilişkisi üzerinden ele almamış olsa da Rosa Luxemburg’un (2004) kapitalizmin kendi iç çelişkilerinden doğan krizleri zamanda ve mekânda ötelemesine ilişkin düşüncesi buraya uyarlanabilir. Örneğin, O’Connor’ın ifadesiyle, birinci çelişkinin yarattığı aşırı üretim krizi, yeryüzünün henüz kapitalistleşmemiş (“az gelişmiş”) bölgelerine doğru yayılımla aşılır; bu, kapitalizmin ulaşmadığı bir karış alan kalmayana dek sürer. Benzer biçimde doğa, her bir karışı kullanılana kadar “fethedilir”: Bir yerde biten su başka bir yerden getirilir (tıpkı emek gücünün taşınmasında olduğu gibi) ve okyanusun en ücra köşesi kirlenene kadar atıklar ve zehirler doğaya bırakılarak sorunlar ertelenir ve birikir.

Nihayetinde, 19. yüzyılda hızlanan üretim sürecinin hem toplumsal hem de ekolojik krizleri, yeryüzüne tamamen yayılıp genişleyebilecek yeni bir alan bulamadığı noktada patlak verir. Tüm bu erteleme ve öteleme yoluyla işleyen dışsallaştırma, yaklaşık bir ila iki yüzyıl içinde sınırlarına ulaşır. Böylece kapitalist üretim tarzı, kendi üretim koşullarını ortadan kaldıran “ikinci çelişkiyi” sürekli olarak üretir ve bununla mücadele etmeye çalışır.

Bu çalışmadaki örnekte, Haymana Platosu ve suyun tükendiği incelenen iki köy, bu sürecin yaklaşık yüz yıllık bir kesitini sunmaktadır. Ancak bulgulara geçmeden önce, bu teorik çerçeve içinde Türkiye’nin konumunu irdelemek gereklidir. Bir sonraki bölümde, Türkiye’de tarımın nasıl kapitalistleştiği ve bunun yol açtığı kırsal-ekolojik dönüşüm tartışılacaktır.

2.2. Türkiye’de Tarımın Kapitalistleşmesi ve Kırsal-Ekolojik Dönüşüm

Bugüne kadar tartışılan teorik çerçeve, insan-doğa ilişkisini, üretim biçimleriyle iç içe geçmiş tarihsel ve maddi süreçler olarak kavramanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Özellikle tarımsal üretim, bu karşılıklı ilişkiyi en doğrudan biçimde kuran ve dönüştüren alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle, bu bölümde, Türkiye’de tarımın tarihsel dönüşümünü ve kır yaşamının kapitalist genişleme dinamikleriyle nasıl yeniden biçimlendiğini ele alarak, saha çalışması için gerekli tarihsel-toplumsal arka planın kurulması amaçlanmaktadır. Böylece, ilerleyen bölümlerde aktarılacak gözlem ve bulguların, yalnızca

anlık birer veri olarak değil; tarihsel süreçlerin somut izdüşümleri olarak kavranması mümkün hale gelecektir.

2.2.1. Anadolu’da Köylülüğün Tarihi

Anadolu’daki köylülerin tarihi, yalnızca “yerel” olanı anlamak için değil, üretim ilişkilerinin mekânsal ve zamansal dönüşümünü kavramak açısından da önemli bir zemin sunar. Bu tarih ne salt Cumhuriyet’le başlar ne de yalnızca Osmanlı’yla sınırlıdır; fakat dönemler arasında belirli süreklilikler ve kırılmalar açık biçimde gözlemlenebilir. Materyalist bir tutum, bu farklı dönemlerin üretim biçimlerini ve bunların toplumsal yaşamdaki izdüşümlerini birlikte ele almayı gerektirir.

Osmanlı’nın klasik döneminde tımar sistemi üzerinden örgütlenen askeri-feodal yapı toprağın mülkiyetini devlete, kullanım hakkını ise hizmet karşılığı sipahilere tanıyarak köylüyü doğrudan devlet denetimi altına almıştı (Barkan, 1980). Ancak bu yapı, köylünün pazara açılmasını değil, geçimlik üretimi ve vergi yükümlülüğünü temel alıyordu. 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyılda Anadolu’nun pek çok yerinde yaşanan Celali İsyanları ve bu isyanların neden olduğu “Büyük Kaçgun”, köylü nüfusunun kısmen kırdan kente, çoğunlukla dağlık alanlara ya da uç bölgelere kaçmasına ve üretici yapıların parçalanmasına neden oldu (İnalcık, 2005). Bu süreç, yalnızca politik değil aynı zamanda ekolojik bir kopuştu; tarım alanları boş kaldı, yerleşimler dağıldı, kırsal metabolizma kesintiye uğradı.

1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ise, merkezi devletin zayıflaması karşısında yerel güçlerin (ayanların, eşrafın) topraklar üzerindeki denetimini resmîleştirerek köylülerin mülksüzleşmesini hızlandırdı (Keyder, 1983). Aynı yüzyılda, kapitülasyonların etkisiyle Anadolu'nun bazı bölgelerinde erken kapitalist ticaret ilişkileri, yerel tüccar zümrelerini palazlandırırken, büyük bir çoğunluk için ağır vergi yükleri, savaşlar ve kitlesel göçlerle geçen bir yoksulluk dönemi söz konusuydu. Pazar için üretim yapan çiftçilerin ortaya çıkması ise bölgesel ve sınırlı örnekler dışında gerçekleşmedi; Anadolu köylüsünün ezici çoğunluğu geçimlik üretimin, vergi tahakkümünün ve yer yer göçebe-kabile düzeninin sınırları içinde yaşadı. Bu yüzden, yarı göçer toplulukların yerleşik yaşama geçişe direnmeleri ve zorla iskân edilmeleri, yalnızca kültürel bir mesele değil; aynı zamanda maddi koşullara verilen tarihsel bir tepkidir (Boratav, 2003; Zürcher, 2017).

Türkiye’de bugünkü anlamda yerleşik köylülüğün oluşumu, büyük ölçüde devlet eliyle yürütülen iskân politikalarının ürünüdür. Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. yüzyıl ortalarında

başlayan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında hız kazanan bu politikalar kapsamında, konar-göçer aşiretler belirli bölgelere yerleştirilmiş, zorunlu yerleşik yaşama geçirilmişlerdir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarında, Anadolu'nun geniş iç bölgeleri (Haymana, Polatlı ve Kulu gibi yerler) hem boşalan toprakları değerlendirmek hem de merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla yeni yerleşimlere açılmıştır. Bu süreçte, Türkmenler, Kürtler ve diğer bazı göçebe topluluklar farklı iskân dalgalarıyla farklı bölgelerdeki topraklara yerleştirilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk döneminde yapılan toprak reformları her ne kadar sınırlı kalsa da, köylülerin ilk kez daha geniş ölçekte toprak sahibi olmaları ve pazara yönelik üretime yönelmeleri bu dönemle birlikte mümkün hale gelmiştir. Boratav'ın da belirttiği gibi, bu dönüşüm Anadolu köylüsünün ilk kez "çiftçi" kimliğiyle anıldığı tarihsel bir kırılmadır (Boratav, 2004). Bu çalışmada, Cumhuriyet öncesi dönem ayrıntılı biçimde incelenmeyecek; fakat kapitalist tarım pratiklerinin yaygınlaştığı Cumhuriyet sonrası dönem, özellikle de 1950'lerden itibaren köylülerin doğayla kurduğu ilişkiyi dönüştüren teknolojik, kurumsal ve ekonomik değişimler, çözümlemenin merkezinde yer alacaktır. Yine de üretim ilişkilerindeki süreklilikler göz ardı edilmeyecek; tarihsel bağlam, ekolojik dönüşümün maddi zeminini anlamak açısından kritik bir arka plan sunacaktır.

2.2.2. Küçük Meta Üretimi ve Köylülüğün Dönüşümü

Küçük meta üretiminin kapitalist gelişim süreci içindeki rolü, köylülüğün dönüşümünü anlamak açısından temel bir kavramsal çerçeve sunar. Bernstein'in (2014) vurguladığı gibi, köylüler giderek geçimlerini daha geniş bir toplumsal işbölümü ve piyasa mekanizmaları aracılığıyla sağlamak zorunda kalmış, böylece küçük meta üreticilerine dönüşmüşlerdir. Bu süreç, köylüyü yalnızca geleneksel yaşam tarzlarına bağlı, kaderci veya muhafazakâr bir figür olarak değil; değişen koşullara uyum sağlamak zorunda kalan, geçimlik üretimden büyük ölçüde koparak pazara üretim yapan bir aktör olarak kavramayı gerekli kılar.

Bu dönüşümün erken tespitlerinden biri Kautsky'ye aittir. Zira Kautsky, küçük üreticileri sabit geleneksel kalıplar içinde donmuş bireyler olarak değil, sermayenin baskısı karşısında üretim ve yaşam tarzını değiştirmek zorunda kalan ve üretim koşulları kapitalist piyasa tarafından belirlenen dinamik küçük meta üreticileri olarak ele alır (Aydın, 2018). Bu bağlamda köylülük, kapitalist üretim ilişkilerinin dışında kalmaya çalışan ama aynı zamanda giderek bu ilişkilere daha sıkı biçimde eklemlenen bir üretim formu haline gelir.

Küçük meta üreticiliği, üretim araçlarının (örneğin toprak, ekipman) sahibi olan ve emek gücünü doğrudan kendi üretim sürecinde kullanan, ürettiğini esasen geçimlik ama giderek artan biçimde pazara dönük olarak üreten üretici tipini ifade eder. Bu üretim biçimi, ne tam anlamıyla kapitalist büyük işletmeler gibi ücretli emeğe dayanır, ne de bütünüyle geçimlidir. Pazarla ilişkilidir, fakat bu ilişki çoğu zaman zorunludur ve bağımlılık içerir. Dolayısıyla küçük meta üreticiliği, hem emek sahibi hem emekçi olma hâlini bünyesinde taşıyan melez bir üretim formudur.

Köylülerin kapitalistleşen dünyada nasıl bir dönüşüm geçirdiği, farklı dönemlerde ve çeşitli toplumlarda tartışmalı bir mesele olagelmıştır. Bu tartışmalar esasen iki ana eksenle yoğunlaşır: Bir yanda, köylülüğün kapitalist gelişme karşısında er ya da geç tasfiye olacağı ve işçi sınıfına dönüşeceği yönündeki klasik Marksist beklenti; diğer yanda ise, köylülerin farklı biçimlerde direniş stratejileri geliştirerek varlıklarını sürdürebileceğini savunan yaklaşımlar(Pamuk & Toprak, 1988). Bu bağlamda, her ne kadar köylülüğün geleceğine dair tartışmalar bu çalışmanın doğrudan konusu olmasa da, şu temel tespit önemlidir: Adına ister küçük meta üretimi densin ister denmesin, günümüzde köylüler küresel iş bölümü ve piyasalara doğrudan bağ(ım)lı bir üretim tarzı benimsemişlerdir. Dolayısıyla, bugünün köy yaşamı, kapitalizmin tarımsal üretimi dönüştürmekle kalmayıp, kırsal toplumsal yapılarla iç içe geçerek onları yeniden biçimlendirdiği ilişki dinamikler göz önünde bulundurulmadan kavranamaz.

Ne var ki, kapitalizmin gelişimiyle birlikte dünya genelinde homojen bir tarımsal dönüşüm yaşandığını söylemek mümkün değildir(Bernstein, 2014). Sanayileşmenin öncüsü olan İngiltere ile onu izleyen ABD, Avrupa ülkeleri ve sonradan yetişen Japonya ile Güney Kore gibi örnekler (kısaca bugün genel olarak “Küresel Kuzey” olarak anılan coğrafyalar) tarımda büyük ölçüde kapitalist bir dönüşüm geçirmiştir. Bu bölgelerde tarımsal üretim, büyük ölçekli çiftliklerde, ileri teknoloji kullanılarak ve az sayıda işgücüyle yüksek miktarda ürün elde edilen bir modele evrilmiştir(Koç, 2013).

Buna karşılık, Asya ve Afrika'nın geniş kırsal alanlarında, yani “Küresel Güney”de hâlâ 800 milyondan fazla insan tarımla uğraşmakta ve bu üretim büyük ölçüde küçük aile işletmeleri eliyle sürdürülmektedir(FAO, 2023). Ancak bu tablo, Küresel Güney’de tarımın yekpare bir biçimde örgütlendiği anlamına gelmez. Her ülke, tarihsel, kültürel, siyasal ve teknolojik gelişmişlik düzeyine bağlı olarak özgün yapılar sergiler; mülkiyet biçimleri ve

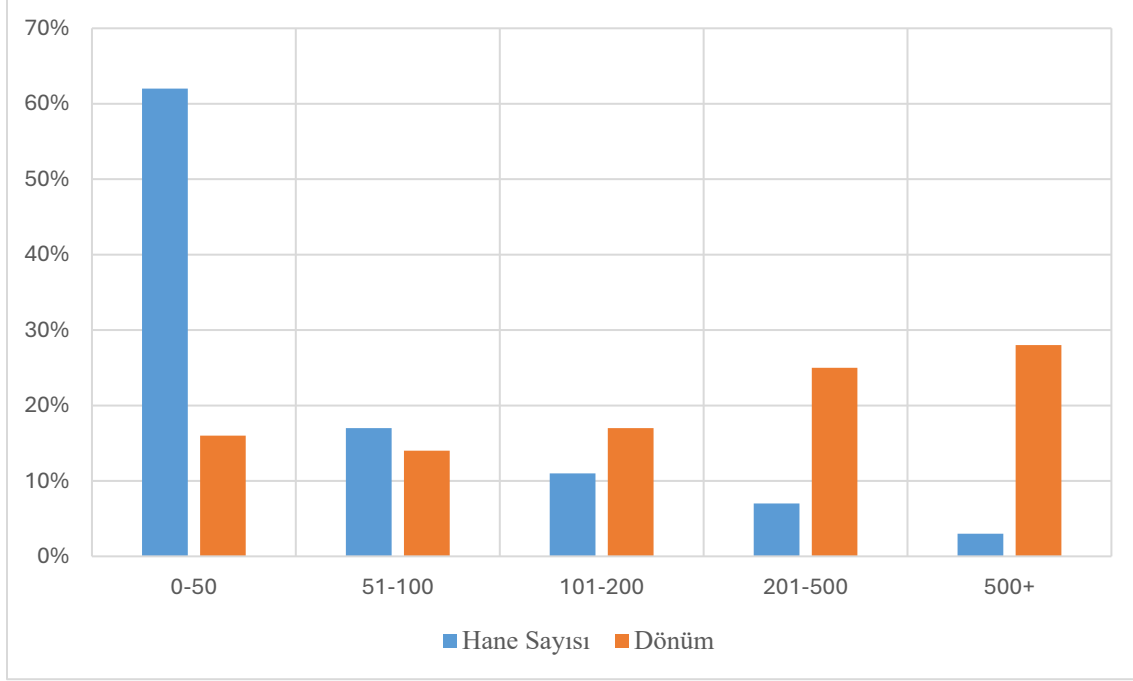
hegemonya ilişkileri de buna göre şekillenir. Bu bağlamda yalnızca üretim tarzları değil, ekolojik tahribat biçimleri de farklılık göstermektedir. Tarımsal ekosistemlerin nasıl dönüştüğü, doğayla kurulan metabolik ilişkinin hangi yollarla kırıldığı, her bölgenin tarihsel ve toplumsal bağlamına göre değişiklik arz eder.

Bugüne kadar aktarılan tarihsel ve kuramsal tartışmalar, tarımsal üretimin ve köylü yaşamının yalnızca geçmişe ait bir mesele olmadığını; bugün de kapitalist üretim tarzının farklı coğrafyalardaki etkilerini anlamak açısından güncelliğini koruduğunu göstermektedir. Bu durum, Türkiye için de fazlasıyla geçerlidir. Türkiye'nin kentleştiği, köy nüfusunun azaldığı ve kırsal alanların “boşaldığı” yönündeki popüler söylemler, köylülük tartışmalarının modasının geçtiği izlenimini doğursa da, gerçek tablo bunun çok ötesindedir. Bugün hâlâ yaklaşık 5 milyon insan tarımsal istihdam içinde yer almakta(Us & Akbıyık, 2023) ve yaklaşık 15 milyon insan kırsal bölgelerde yaşamaktadır (TÜİK, 2023b).

Türkiye’de tarımsal üretimin geçimlik üretimden kapitalist üretime evrilmesi sürecinde köylüler ağırlıklı olarak küçük meta üreticileri hâline gelmiştir. Bu kavram, köylüleri yalnızca üretim kapasitelerine göre sınıflandırma riski taşısa da, doğayla kurdukları üretim ilişkisinin tarihsel dönüşümünü anlamak bakımından işlevseldir. Küçük meta üreticisi olan köylüler, çoğunlukla kendi topraklarının sahibi olsalar da, kendi adlarına işçi çalıştırarak sermaye birikimi sağlayabilecek kapitalist işletmelere dönüşemezler. Klasik iktisadi yaklaşımlarda bu ara sınıfın ya işçileşmesi ya da sermayedara dönüşmesi gerektiği savunulmuşsa da, bu dönüşüm Türkiye gibi ülkelerde çoğu zaman gerçekleşmemiştir. Köylüler, sınırlı imkânlar altında geleneksel aile yapısını sürdürerek, kendi toprağında üretim yapmaya devam etmiş; bunu büyük ölçüde ticari işletmeye dönüşmeden yürütmüştür. Bu çalışma da, kavramın bu bağlamdaki açıklayıcılığında faydalanmakta, ancak doğrudan sınıfsallık tartışması yürütmemektedir.

“Köylülük”, çeşitli biçimlerde dönüşerek varlığını sürdürmektedir. Neoliberal politikaların, piyasa bağımlılığının ve giderek derinleşen ekolojik krizlerin etkisiyle, köy yaşamı çok daha kırılgan, düzensiz ve belirsiz hale gelmiştir. Bu bağlamda, küçük meta üreticiliği, Türkiye kırsalının mevcut yapısını kavramak için hâlâ geçerli ve açıklayıcı bir çerçeve sunar (Öztürk vd., 2020; Özüğurlu, 2013). Türkiye’deki tarım işletmelerinin yaklaşık %80’i, 100 dönümden daha az araziye sahip küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır (Şekil 1). Eğer 100 ila 250 dönüm arasındaki orta ölçekli işletmeler de dahil edilirse, toplam

işletmelerin yaklaşık %90'ı küçük köylü üretimine dayanmaktadır. Bu küçük işletmeler, toplam tarım arazisinin neredeyse yarısını işlerken; kalan yarısı, yalnızca %10'luk bir kesimi oluşturan büyük ölçekli işletmeler tarafından işlenmektedir.

şekil 1

Türkiye’de işletme büyüklüğüne göre işletme ve işletmenin tasarrufundaki arazi dağılımı

Not. Veriler TÜİK’in (2018) tarımsal işletme büyüklükleri istatistiklerinden alınmıştır. Grafik araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç olarak, Türkiye’de küçük meta üreticiliği varlığını korumaktadır; ancak bu varlık, artık geçmişin istikrarlı kırsal düzeni içinde değil, küresel sermaye akışlarının, yapısal eşitsizliklerin ve ekolojik kırılmaların şekillendirdiği bir ortamda sürdürölmektedir. Tarımsal üretim ve kır yaşamı, yalnızca yerel koşullara değil, aynı zamanda dünya ölçeğinde işleyen piyasa mekanizmalarına ve çok katmanlı çevresel krizlere doğrudan maruz kalmaktadır.

2.2.3. Küresel Gıda Rejimleri ve Tarımın Uluslararasılaşması

Küresel kapitalist gelişmenin kırsal alanlar üzerindeki etkilerini anlayabilmek için, tarımı yalnızca ulusal bir mesele olarak değil, dünya ölçeğinde yapılandırılan tarihsel bir

süreç olarak ele almak gerekir. Aydın'ın (2018) da belirttiği gibi, tarımın giderek uluslararasılaşması, bu alanın artık yalnızca ülke içi politikalarla değil, küresel sermaye akışları ve çok uluslu yapılarla birlikte düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Günümüz kırsal dönüşümlerini ve tarımsal üretim biçimlerini anlamının en kapsamlı yollarından biri ise, Friedmann ve McMichael tarafından geliştirilen gıda rejimleri (*food regimes*) yaklaşımıdır (Friedmann & McMichael, 2008). Bu kavramsal çerçeve, tarımın yalnızca teknik bir faaliyet değil, aynı zamanda dünya ekonomisinin yeniden yapılanmasında kilit rol oynayan tarihsel bir düzenleme biçimi olduğunu ortaya koyar. Bu nedenle, aşağıda ele alınacak Türkiye örneğini tarihsel ve yapısal olarak daha iyi kavrayabilmek için, gıda rejimleri tartışmasına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Gıda rejimleri yaklaşımı, dünya tarımının belirli tarihsel dönemlerde nasıl yapılandığını ve üretim-tüketim süreçlerinin küresel ölçekte nasıl örgütlendiğini analiz etmeye yönelik bir çerçeve sunar. Bu bağlamda ilk olarak tanımlanan Birinci Gıda Rejimi, yaklaşık 1870'lerden 1930'lara uzanan ve aynı zamanda "yerleşimci sömürgeci gıda rejimi" olarak da adlandırılan dönemdir. Aydın'ın (2018) aktardığı üzere, bu rejimin temel özelliği, Avrupa'dan sömürgelere yönelen kitlesel göçler sonucunda, yerleşimci grupların yerli halkların topraklarına el koyarak büyük ölçekli buğday ve et üretimine yönelmeleri; bu ürünlerin ise serbest ticaret ilkeleri doğrultusunda Avrupa'ya ihraç edilmesidir. Böylece, sömürge toprakları Avrupa'nın artan gıda ihtiyacını karşılayan bir tarımsal arka bahçeye dönüştürülmüş; tarım, küresel kapitalist merkez-periferi ilişkilerinin temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir.

İkinci Gıda Rejimi'nin belirleyici aktörü Amerika Birleşik Devletleri olmuştur. 1930'lardaki Büyük Buhran'ın etkilerinden çıkmak isteyen ABD, tarımsal üretimdeki krizleri aşmak amacıyla yeni sermaye politikaları geliştirerek fazla üretimi (*overproduction*) devlet eliyle düzenlemeye başlamıştır. Bu süreçte, yüksek kamu destekleri ve teknolojik gelişmelerle birlikte, sanayi temelli ve devlet kontrollü bir tarım rejimi inşa edilmiştir (Aydın, 2018). Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD, tarımsal fazlayı dünya pazarına sürmek amacıyla çeşitli yardım programları (örneğin Marshall Planı) ve dış ticaret destekleri devreye sokmuş; bu yolla hem içteki üretim fazlasını eritmiş hem de küresel tarım sisteminde hegemonik bir konum edinmiştir. Ancak bu yardımlar, çoğu zaman piyasa fiyatlarının altında sunulmuş ve hedef pazar olarak az gelişmiş Üçüncü Dünya ülkeleri seçilmiştir. Böylece bu ülkelerin yerel tarım sistemleri zayıflatılmış, dışa bağımlılık pekiştirilmiştir.

Bu dönemde tarımsal üretim yalnızca teknik araçlar bakımından değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasal ilişkiler düzeyinde de köklü bir dönüşüme uğramıştır. Tarım giderek sanayileşmiş, makineleşme, kimyasal girdiler ve mekanik sulama gibi unsurların sistematikleşmesiyle birlikte endüstriyel tarım modeli küresel ölçekte yaygınlaşmıştır. Bu gelişmeler, uluslararası tarım şirketlerinin (*agribusiness*) dünya tarımında başat aktörler haline gelmesini beraberinde getirmiştir (Köymen, 2007). Böylece gelişmiş ülkeler, bir yandan sermaye yoğun, yüksek verimli ve ihracat odaklı üretimle zenginleşirken; öte yandan az gelişmiş ülkelerin yerel tarım sistemleri zayıflamış, bu ülkeler küresel gıda rejiminin çevresel halkaları haline gelerek ulusötesi sermayeye bağımlı hale gelmiştir. İkinci Gıda Rejimi, dünya tarımındaki eşitsizliklerin yalnızca görünür hale geldiği değil; aynı zamanda yapısal olarak derinleştirildiği bir dönemi temsil eder.

Üçüncü Gıda Rejimi'nin belirleyici teması, 1980'lerle birlikte küresel ölçekte hâkimiyet kazanan neoliberal dönüşümdür. İkinci Gıda Rejimi'nin atmış olduğu yapısal temeller, bu dönemde hem üretim hem de tüketim alanında kiteselleşmiş ve yoğunlaşmıştır. Süpermarket zincirleri, fast-food restoranları, zincir market markaları ve endüstriyel işlenmiş gıdalar, bu yeni evrenin baskın sembolleri haline gelmiştir. Kentleşen dünya nüfusunun damak tadına göre biçimlendirilmiş standart ürünler, uluslararası iş bölümü ve küresel tedarik zincirleri aracılığıyla hızla dolaşıma girmekte; böylece gıda, yalnızca yerel üretim ve tüketimin bir çıktısı olmaktan çıkarak, çok uluslu şirketlerin yönettiği bir meta zincirinin parçası haline gelmektedir.

Bu dönüşüm, kırsal üreticiler açısından yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda epistemolojik bir kopuş anlamına gelir. Eskiden üretim süreci köyde başlar, tarımsal bilgi yerel deneyim ve geleneksel uygulamalara dayanırdı. Bugün ise üretim zinciri, tohum laboratuvarlarında başlamakta; köy, yalnızca bu zincirin geçici bir uğrağı haline gelmektedir. Köylüler, ürettikleri ürünler üzerinde denetimlerini yitirmiş; tohumdan ilaca, pazarlamadan krediye kadar neredeyse tüm karar mekanizmaları küresel aktörlerin eline geçmiştir. Tarımsal üretim giderek tarım dışı istihdamla desteklenmek zorunda kalmış; kırsal yaşam, gıda şirketleri, tüccarlar, bankalar, süpermarket zincirleri, sertifikasyon firmaları ve mevsimlik göç hareketleriyle iç içe geçmiş, çok daha karmaşık ve kırılgan bir yapıya dönüşmüştür (Keyder & Yenal, 2013). Bugün kırsal hayatı tanımlayan kavramlar süreklilik ve yerellik değil; belirsizlik, kırılganlık ve bağımlılıktır.

Türkiye’de tarım ve köylülüğün tarihsel seyri, dünya çapındaki kapitalist dönüşüm süreçleriyle ve bu dönüşümle eşzamanlı olarak şekillenen gıda rejimleriyle birlikte okunmalıdır. Bu bağlamda Türkiye tarımı, yaklaşık olarak üç ana dönemde ele alınabilir: 1923–1950 arası cumhuriyetin ilk yılları; 1950–1980 dönemi tarımsal modernleşmenin ve devlet desteğinin yaygınlaştığı dönem; ve 1980 sonrası, neoliberal politikaların egemen olduğu, tarımsal üretimin küresel sermaye yapılarıyla daha doğrudan ilişkilendiği dönem. Özellikle ikinci ve üçüncü dönemlerde, tarımsal üretim biçimleri yalnızca teknik olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve ekolojik düzeyde de dönüşüme uğramış; köylü yaşamı, küresel sermaye hareketlerinin yarattığı baskılarla yeniden şekillenmiştir.

2.2.4. Erken Cumhuriyet Döneminde Tarım ve Mülkiyet Yapısı (1923–1950)

Cumhuriyet’in ilk yıllarında, Türkiye’de ekonomik yapının merkezinde tarım yer almaktaydı. Tarımsal üretimin temel üretim aracı olan toprağın niteliği ve mülkiyet yapısı, üretim ilişkilerini büyük ölçüde belirliyordu. Anadolu’nun büyük bölümünde, aile emeğine dayalı, geçimlik üretimin hâkim olduğu küçük ölçekli işletmeler yaygındı. Buna karşın, Ege, Çukurova ve Doğu Karadeniz gibi verimli ve ulaşılabilir bölgelerde, büyük kentlere ya da metropol ülkelere yönelik meta üretimi yapan, daha ticari nitelikte tarımsal işletmeler öne çıkmaktaydı (Oral, 2013). Ancak genel tabloya bakıldığında, düşük teknoloji kullanan, yerel tüketime dayalı üretim yapan ve kapitalist ilişkilere henüz tam anlamıyla eklemlenmemiş bir tarım kesimi söz konusuydu.

Toprak sahipliği son derece eşitsizdi: Köylülerin yaklaşık yarısı topraksızken, büyük toprak sahipleri toplam tarım arazilerinin %65’ine hükmediyordu (Oral vd., 2013). Yaklaşık 10 milyonluk köy nüfusunun %80’i, geçimlik üretim yapan ve ağaların topraklarında çalışan, ağır sömürü koşulları altında yaşayan kitlelerden oluşuyordu (Köymen, 2007). Bu koşullar altında, devletin öncelikli hedefi, tarım politikalarını büyük toprak sahiplerinin kapitalist dönüşümünü hızlandıracak biçimde kurgulamak oldu. Ancak bu “liberal kalkınma” yönelimi, yani piyasa odaklı bir gelişme stratejisi, özellikle 1929 Büyük Buhranı’nın etkisiyle istenen sonuçları vermedi. Bunun üzerine devlet, tarım sektörüne daha doğrudan müdahalelerde bulunmaya başladı; özellikle ürünlere taban fiyat uygulamaları getirilerek, tarımsal üretimin desteklenmesi amaçlandı.

1930’lu yıllardan başlayarak 1950’ye dek süren devletçilik döneminde, devlet bir yandan sanayileşmeyi finanse edebilmek için tarım fazlasını köylünün sırtından aktarmış,

diğer yandan da öyle amaçladığı halde tarımda gerçek bir kapitalist dönüşüm yaratmayı başaramamıştır (Keyder, 1993). Sanayi giderek daha cazip bir yatırım alanı haline gelirken, sermaye sınıfının tarıma yönelmesi olası görünmemektedir. Tekeli ve İlkin'e (1988) göre, devletçilik döneminin "cihan pazarında tutunabilen ziraat" ve "halkçılık" ilkeleri, küçük üreticinin kendi emeğini daha fazla sömürerek üretimi artırmasına dayanıyordu. Böylelikle köylünün sırtına ekonomik kalkınmanın ağır yükü bindirilmiş oldu (Pamuk, 1988).

Bu dönem, dünya ölçeğinde Birinci Gıda Rejimi'nin (1870–1930) son evresine denk gelse de, Türkiye'nin sömürgecilik yapısının dışında kalması, onu bu rejime doğrudan dahil etmeyen bir özgünlük taşır. Yeni kurulmuş bir ulus-devlet olarak Türkiye, kendi tarım politikalarını biçimlendirmeye çalışmakta; nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü sınıfıyla hem ekonomik hem de toplumsal bir yeniden yapılanmaya gitmekteydi. Bu yönüyle Türkiye, Birinci Gıda Rejimi'nin küresel etkilerini dolaylı biçimde hisseden ama henüz onun organik bir parçası olmayan bir geçiş ülkesi görünümündedir.

Ekolojik Marksist perspektiften bakıldığında ise, bu dönemin üretim ilişkilerinin henüz tam anlamıyla kapitalistleşmemiş olması, doğayla kurulan ilişkinin görece olarak yerel, döngüsel ve sınırlandırılmış biçimlerde devam ettiğini gösterir. Tarımsal üretim büyük ölçüde aile emeğine dayalıdır; doğaya yönelik müdahaleler sınırlı teknik araçlarla yapılmakta, ekolojik sistemlerin ritmiyle daha iç içe bir üretim pratiği sürdürülmektedir. Bu nedenle, henüz monokültürleşmemiş, kimyasal tarıma geçmemiş bu dönemde, derin bir ekolojik tahribattan değil, daha çok geçimlik üretimin sürdürüldüğü bir "ekolojik denge eşiği"nden söz etmek mümkündür.

2.2.5. Traktörleşme, Mekanizasyon ve Pazar Bağımlılığı (1950–1980)

II. Dünya Savaşı'nın ardından, İkinci Gıda Rejimi olarak tanımlanan yeni kapitalist evrede, uluslararası iş bölümünün derinleştirilmesi hedeflendi. ABD öncülüğündeki bu küresel strateji çerçevesinde Türkiye'den beklenen, özellikle tahıl üretimi üzerinden dünya pazarına entegre olmasıydı. Böylelikle tarımda kapitalistleşmenin ivme kazanması amaçlanıyordu. Bu doğrultuda, 1948–1952 yılları arasında Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye önemli sayıda traktör ve tarım makinesi sağlandı ve kısa sürede ekim alanlarında büyük bir genişleme yaşandı. 1935 Tarım Sayımı'nda yalnızca 202 adet olan traktör sayısı, 1950'de yaklaşık 1.750'ye, 1953'te 35.500'e ulaştı. 1980'lerde 500.000'i, 2000'lerde 1 milyonu aşan traktör sayısı, 2020'li yıllarda 1,5 milyonun üzerine çıkmıştır (TÜİK, 2023a,

2024). Bu çarpıcı artış, yalnızca teknik bir değişim değil; kırsal alanlarda üretim tarzının, doğayla kurulan ilişkinin ve mekânsal organizasyonun köklü biçimde dönüştüğünü gösterir. Traktör, sadece bir makine değil; toprağın ritmine dışsal bir hız dayatan, tarımsal metabolizmanın doğal döngülerini parçalayan yapısal bir kuvvete dönüşmüştür.

Bu dönüşüm yalnızca üretim miktarının artışıyla sınırlı kalmadı; aynı zamanda tarımın mekânsal ve ekolojik temellerinde köklü değişimlere yol açtı. Meralar, çayırlar ve hatta ormanlık alanlar tarlalara dönüştürüldü; devlete ait bu araziler, özellikle 1950’li yıllarda orta ve büyük ölçekli toprak sahipleri arasında paylaştırıldı. Böylece yalnızca üretim yapısı değil, mülkiyet ilişkileri de sermaye lehine yeniden şekillendi. Türkiye’nin küresel tahıl üretim zincirine eklenmesiyle birlikte, bir yandan tahıl ihracatı artarken, diğer yandan temel tarım ürünlerinin ithalatı başladı. Bu karşılıklı akış, Türkiye'nin uluslararası sermaye ilişkilerine daha sıkı biçimde bağlanmasını beraberinde getirdi.

1950 sonrası dönem, Türkiye tarımında sermaye–tüccar–toprak ağası üçgeninin belirleyici hale geldiği bir evre olarak tanımlanabilir. Küçük üreticiler artık yalnızca kendi tüketimleri için değil, doğrudan piyasa için üretmeye zorlanıyordu. Oral ve arkadaşlarının (2013) belirttiği gibi, bu yıllardan itibaren kapitalist ilişkilerin tarıma hızla nüfuz etmesi, küçük üreticileri giderek pazara bağımlı hale getirdi. Ürününü piyasaya sunduğu anda, üretici kendini bir bölüşüm zincirinin içinde buluyordu: yüksek faizle borç veren tefeciler, düşük fiyata alım yapan tüccarlar ve temel tüketim mallarını yüksek fiyatla satan şirketler. Bu aktörler aracılığıyla yaratılan değer önemli ölçüde el değiştiriyor, küçük üreticinin pazardaki varlığı, onu güçlendirmekten çok yeni bağımlılık ilişkilerine mahkûm ediyordu.

Üstelik bu dönüşüm yalnızca toplumsal yapıyı değil, köylerin ekolojik çehresini de köklü biçimde değiştirdi. Mekanizasyonun yaygınlaşması, sulama sistemlerinin geliştirilmesi ve verimlilik odaklı üretim politikalarıyla birlikte kırsal alanda yeni bir doğa kurgusu inşa edilmeye başlandı. 1920’lerde 5–6 milyon hektarı geçmeyen ekilebilir tarım arazisi (Pamuk & Toprak, 1988), 1940’ta 14 milyon hektara (Köy İşleri Bakanlığı, 1967), 1960’ta 23 milyon hektara (Köy İşleri Bakanlığı, 1967), 2000’lere gelindiğinde ise 26 milyon hektara ulaştı (TÜİK, 2025b). Böylece Türkiye’nin toplam yüzölçümünün yaklaşık %30’u tarıma tahsis edilmiş oldu. Aynı şekilde, buğday üretiminde hektar başına verim 1970’lerde ortalama 1000 kg civarındayken (Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı, 1984), 2000’li yıllarda 2000 kg sınırına ulaştı (Kızılaslan, 2004). Örneğin Ankara’da henüz 1967 yılında

köylerin %80'inden fazlasında kimyasal gübre kullanımı başlamış (Köy İşleri Bakanlığı, 1967), 1981 yılına gelindiğinde ise köylerin yarısında sulama sistemleri kurulmuştu (Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı, 1984). Tüm bu gelişmeler, kırsal alanda yalnızca üretim ilişkilerini değil, doğanın zamansal ve mekânsal işleyişini de yeniden biçimlendiren bir ekolojik dönüşümün zeminini hazırladı.

2.2.6. Neoliberal Dönemde Tarımın Yapısal Dönüşümü (1980 sonrası)

1970'lerden itibaren dünyada iktisadi paradigmanın değişmesiyle birlikte neoliberal politikalar belirleyici hale gelmiş, Üçüncü Gıda Rejimi'nin yapısal yönelimleri tüm tarım politikalarını derinden etkilemiştir (Köymen, 2007). Bu bağlamda, köylü yalnızca kendi kaderine terk edilmemiş; adım adım uygulanan politikalar aracılığıyla destek mekanizmalarından da bütünüyle yoksun bırakılmıştır. Türkiye gibi ülkelerde devletin üreticiyle kurduğu doğrudan ilişki çözülmüş, onun yerine sermaye-köylü ilişkisi ikame edilmeye çalışılmıştır. Oral ve arkadaşlarının (2013) belirttiği gibi: “devlet sermayenin arkasına yerleştirilmiş” ve kırsal üreticinin toplumsal ve ekonomik bağları ciddi biçimde zayıflatılmıştır.

Bu süreçte yalnızca üretim tarzı değil, köylülüğün kendisi de çözülmeye başlamıştır. Köylülerin tarımdan ve köylülüğten uzaklaşması (*de-agrarianization*) ve toplumsal bir sınıf olarak çözülmeleri (*de-peasantization*) hız kazanmıştır (Aydın, 2009). Artık kırsal nüfusun azaldığı, köylerin yaşlandığı ve üreticilerin geçimlik faaliyetlerden uzaklaşıp ücretli işgücü ya da göçmen işçi konumlarına savrulduğu bir dönem başlamıştır.

Bir yandan da, “uluslararası sermaye ile uyum” adı altında Türkiye tarımı giderek çok uluslu şirketlerin hakimiyetine terk edilmiştir. Tütün sektörü TEKEL'in British American Tobacco'ya devriyle küresel tekellerin önü açılmış; tohum üretimi Monsanto, Pioneer ve Syngenta gibi şirketlerin eline geçmiştir. Kimyasal gübrede Tekfen, et üretiminde Koç ve Yaşar grubu, süt sektöründe Ülker ve Danone, şeker üretiminde Cargill ve çayda Lipton gibi aktörler pazara hâkim hale gelmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca mülkiyet ilişkilerinde değil, aynı zamanda üretimin nasıl yapılacağına dair karar mekanizmalarında da belirleyici olmuştur.

Dikkat çekilmesi gereken asıl mesele, bu ulusal ve uluslararası şirketlerin sahip oldukları üretim kapasitesi ve pazar hakimiyetinin, küçük üreticiyi yapısal olarak dezavantajlı bir konuma itmesidir. Küçük köylüler, artık yalnızca pazara üretim yapmakla kalmamakta; aynı zamanda bu üretimi büyük sermaye gruplarının belirlediği koşullarda ve

onların girdilerine bağımlı biçimde gerçekleştirmek zorunda kalmaktadır. Her geçen gün daha fazla girdi kullanmak, daha fazla borçlanmak ve daha düşük fiyata ürün satmak, küçük üretici için neredeyse kaçınılmaz hale gelmiştir.

2.2.7. Kırsal Ekosistemlerin Tahribatı ve Metabolik Yarılma

Bugüne kadar ortaya konulan tarihsel süreç, Türkiye'deki tarımın ve köylü yaşamının, küresel kapitalizmin yapısal dönüşümleriyle nasıl yeniden şekillendiğini açıkça göstermektedir. Ne var ki, bu dönüşüm yalnızca toplumsal ya da ekonomik ilişkilerle sınırlı değildir. Aynı zamanda insanın doğayla kurduğu metabolik ilişkinin yapısal bir dönüşümüne de işaret eder. Kapitalist üretim tarzı, yalnızca köylülerin üretim ve yaşam biçimlerini değiştirmekle kalmamış; aynı zamanda kırsal ekolojik dengesini, yani su döngüsünden toprak sağlığına, biyolojik çeşitlilikten iklim rejimlerine kadar uzanan bütüncül bir yaşam ağını da radikal biçimde dönüştürmüştür.

Ekolojik Marksist perspektiften bakıldığında, Türkiye'de tarımsal üretimin küresel kapitalist ilişkilere eklenmesiyle, doğa yalnızca bir üretim girdisi haline gelmiş ve yerel ekolojik metabolizmalar hızla parçalanmıştır. Özellikle 1950'lerden itibaren başlayan mekanizasyon süreci, monokültür tarımın yaygınlaşması ve 1980 sonrası neoliberal politikalar, Türkiye kırsalında hem sosyal yapıyı hem de doğayla kurulan ilişkiyi telafisi güç bir şekilde tahrip etmiştir.

Bu nedenle, Türkiye kırsalındaki değişimi yalnızca köylülerin mülkiyet ve emek ilişkilerindeki dönüşümle değil, aynı zamanda toprağın, suyun, tohumun ve iklimin değişen döngüleriyle birlikte ele almak gerekmektedir. Aksi halde, toplumsal değişim ile ekolojik yıkım arasındaki bağ görünmez kalır ve sorunun yapısal boyutları eksik bırakılır.

Türkiye'de kapitalist tarımın gelişimi, yalnızca köylülüğün çözülmesine değil, aynı zamanda kırsal ekosistemlerin tahribatına da yol açtı. Traktörleşmeyle birlikte hızla genişleyen ekim alanları, meraların, çayırların ve ormanlık alanların tarıma açılmasıyla ekolojik dengeyi kökünden sarstı. Monokültür uygulamalarının yaygınlaşması, biyoçeşitliliğin hızla azalmasına, toprağın organik yapısının bozulmasına ve tarımsal üretimin iklim değişikliğine daha kırılgan hale gelmesine neden oldu. 1980 sonrası neoliberal politikalarla birlikte tarım desteklerinin çekilmesi ve küçük üreticinin piyasa mekanizmalarına terk edilmesi ise, toprağın yoğun kimyasal gübre ve pestisit kullanımına bağımlı hale gelmesini hızlandırdı. Tarımda endüstriyel kimyasalların ve şirket tohumlarının

egemenliği arttıka, toprağın canlılığı, su kaynaklarının sürdürülebilirliği ve yerel bilgi sistemleri ciddi biçimde aşındı. Bugün geldiğimiz noktada, Türkiye kırında kapitalist tarımın yarattığı ekolojik tahribat, yalnızca doğal kaynakların tükenmesiyle değil, aynı zamanda kırın sosyal dokusunun çözülmesiyle birlikte ilerlemektedir. Ekosistemlerin yeniden üretim hızına aykırı bir üretim modeli dayatılmış; böylelikle insan-doğa metabolizması, sermaye birikimi uğruna derin bir yarılmaya sürüklenmiştir.

3. YÖNTEM

Bu bölüm, yalnızca verilerin nasıl toplandığını anlatan teknik bir dökümden ibaret değildir. Aksine, bilgi üretim sürecinin kendisini sorgulayan, araştırmacının sahayla kurduğu ilişkiyi görünür kılan ve yöntemsel tercihlerinin ardındaki teorik-epistemolojik zemini ifşa etmeye çalışan bir çabadır. Güncel tez yazım pratiklerinde sıkça karşılaşılan; yöntemi nötr, şeffaf ve evrensel bir teknik prosedür gibi sunma eğilimi, ilk bakışta masum görünen ancak aslında modern bilim anlayışının son derece ideolojik bir yönünü yansıtır. Bu yaklaşımlar, araştırmacının konumunu görünmez kılar; saha ile kurulan ilişkilerin tarihsel, toplumsal ve politik bağlamını yadsır. Oysa bu tezde yöntem, yalnızca bir “araç” değil; aynı zamanda sorunun kendisini kurma biçimi, yani neye “bakılacağını” ve nasıl bakılacağını belirleyen tarihsel ve maddi bir zemindir. Bu nedenle burada yöntem, ne tümüyle öznel bir sezgi pratiği, ne de evrensel geçerliliği olan bir kurallar sistemi olarak sunulacaktır. Aksine, maddi ilişkilerin izini süren, araştırmacının konumunu gizlemeyen ve bilgi üretimini tarihsel bir sürecin parçası olarak gören bir yaklaşım benimsenmektedir.

3.1. Ontolojik ve Epistemolojik Duruş

Sosyal bilimler alanında yöntem tartışmaları çoğu zaman iki kaba kategoriye indirgenmiştir: nicel ve nitel yöntemler. Oysa, nicellik ya da nitelik, yalnızca toplanan verinin türüne ilişkindir; doğrudan doğruya yöntemin kendisini tanımlamaz. Üstelik bu iki kavram, sıklıkla belirli felsefi pozisyonlarla (örneğin pozitivizmle veya yorumculukla) özdeşleştirildiğinden, kavramsal bir bulanıklığa da neden olmaktadır. Verinin nasıl toplandığı ya da ne tür verilerle çalışıldığı elbette önemlidir; ancak bir yöntemin yönünü ve çerçevesini asıl belirleyen, onun altında yatan ontolojik ve epistemolojik varsayımlardır. Bu nedenle, bu çalışmada yöntem; veri toplama tekniği olmaktan çok, dünyanın nasıl anlamlandırıldığına dair bir zemin olarak ele alınacaktır.

Gerçeği materyalist bir bakışla kavramak, varlıkların maddi temeller dışında ayrı bir özsel doğaya sahip olmadığını kabul etmeyi gerektirir. Marx'ın (2021a), Hegel'in baş aşağı duran diyalektiğini ayakları üzerine yerleştirmesi tam da bu kopuşu, yani dünyayı aşkın idealarla değil, yeryüzündeki maddi süreçlerle açıklamayı ifade eder. Bu perspektife göre, her maddi oluş durmaksızın bir değişim, devinim ve dönüşüm içindedir. Bilim insanının görevi, bu durmaksızın devinen süreçler içinde belirli soyutlamalar ve genellemeler yaparak,

ilişkileri kavrayacak modeller üretmektir. Elbette her şey sonsuz bir çeşitlilik ve özgünlük içinde var olur; ancak bu sonsuz çeşitliliğin ortasında bile, doğa yasalarının izini sürebilmek, bilimsel bilginin mümkün olduğunu gösterir. Eğer her şey yalnızca rastlantısal ve keyfi olsaydı, doğada hiçbir örüntü bulunmaz, dolayısıyla bilim diye bir şeyden söz edilemezdi. Oysa fiziksel tepkimelerden kimyasal süreçlere kadar farklı düzeylerde geliştirilen bilimsel kavramsallaştırmalar, doğanın belirli bağlamlarda düzenliymiş gibi algılamaya elverişli örüntüler sunduğunu göstermiştir. Bu örüntüler, doğanın mutlak bir düzen içinde işlediği anlamına gelmez; ancak doğayı belli amaçlarla anlamlı kılacak soyutlamaların mümkün olduğunu gösterir. Dolayısıyla burada söz konusu olan, doğaya dair mutlak doğrular değil; belirli tarihsel bağlamlarda işe yarayan, anlam üretmeye elverişli modellerdir.

Ne var ki, sosyal bilimlerde benzer bir yaklaşımın —yani doğa bilimlerinde olduğu gibi soyutlamalara dayalı genellemeler üretmenin— insan davranışı ve toplumsal olaylar için doğrudan geçerli olamayacağı, günümüz akademik paradigmasında yaygın bir kanaattir. Toplumun ve insanın doğa gibi düzenli örüntülere sahip olmadığı; aksine öngörülemez, çok katmanlı ve kaotik işleyişlere sahip olduğu varsayılır. Bu nedenle, doğa bilimlerindeki benzer biçimde genellemeci ya da tümdengelimci modeller kurmanın, çoğu zaman belirli önyargı ve kalıpları yeniden üreterek gerçeğin yanlış bir biçimde temsil edilmesine yol açtığı savunulur. Diğer yandan, bireylerin tekil eylem ve düşüncelerinden yola çıkarak tümevarımsal bir toplumsal bilgi üretmenin de mümkün olmadığı öne sürülür. Bu görüşe göre, bireylerin deneyimlerinin ampirik toplamı, toplumsal gerçekliğe ulaşmak için yeterli değildir. Böylece hem tümdengelimci hem tümevarımsal yolların dışlanmasıyla birlikte, toplumsal yaşamın yalnızca belirli parçaları, sınırlı bağlamlarda ve çok dar bir bakış açısından betimlenebilir hale gelir. “Büyük anlatılar” ve kuramsal açıklamalar kuşkuyla karşılanır, bazı yaklaşımlar toplum diye bir şeyden dahi söz edilemeyeceğini, yalnızca bağlamsal toplumsallıklar hakkında konuşulabileceğini öne sürer. Oysa toplumsal alan, bireylerin tekil edimlerinden türeyen bir toplam değil; onları aşan, şekillendiren ve kendine özgü ilişkiler düzeyinde işleyen bir gerçeklik olarak kavranabilir.

Durkheim, bireylerin eylemlerinden hareketle toplumu açıklamaya çalışan indirgemeci yaklaşımların yetersizliğini görerek, bu sorunu toplumun tanımını yeniden kurarak aşmaya çalıştı. Ona göre toplum, bireylerin eylemlerinin basit bir toplamı ya da fonksiyonu değil; kendi başına özgün bir gerçekliğe sahip, bireylerin ötesinde işleyen bir yapıdır. Bu gerçeklik, doğrudan maddi olarak gözlemlenemese de, bireyler üzerinde yarattığı zorlayıcı etki

aracılığıyla hissedilir. Durkheim bu anlamda, toplumu ne maddi bir yapı olarak ele alır ne de idealist bir kategoride konumlandırır; onun için toplum, kendine özgü bir varlık düzeyine sahip olan, *sui generis* bir gerçekliktir. Toplum, bireylerden bağımsız olarak var olan ve onları etkileyen bir düzeyde işler (Durkheim, 2018).

Bu yaklaşım, Durkheim'in epistemolojik konumlanışını da şekillendirir. Empirist gelenekten farklı olarak, sosyolojik bilgiye yalnızca bireylerin anlatılarından ulaşılabileceğini reddeder; ancak rasyonalist gelenek gibi aklın mutlak ilkelerine de yaslanmaz. Yine de, sosyal olguları dışsal, nesnel ve ölçülebilir birer “şey” olarak ele alması, onu rasyonalist eğilimler taşıyan bir epistemolojik çizgiye yaklaştırır. Bu bağlamda bireylerin tekil anlatılarına odaklanan mülakatlar ya da anketler, Durkheim'a göre sosyolojik bilgi üretimi için yetersizdir. Sosyoloğun görevi, bireysel deneyimleri değil, bu deneyimlerin ardında işleyen toplumsal yapıları ve zorunlulukları kavramaktır. Bu bakış açısı, onun sosyolojiyi pozitivist açıklama idealiyle uyumlu, açıklayıcı modeller üzerinden kurmasının temel nedenidir.

Durkheim'in meşhur “sosyal olguları birer şey gibi ele almak gerekir” ilkesi, bu yaklaşımın özüdür. Sosyal olgular, bireylerden bağımsız bir gerçeklik taşır ve bu nedenle bir doğa olgusu gibi, nesnel biçimde incelenmelidir. Bu yüzden sosyoloji, bireylerin öznel anlatılarından çok, toplumsal olanı dolaylı biçimde temsil eden kurumlar, normlar ve yapılar üzerinden ilerlemelidir.

Ekolojik Marksist perspektiften bakıldığında, Durkheim'in toplum anlayışı, yapısalcı bir güce sahip olsa da, maddi temellerden büyük ölçüde kopuk bir soyutlama düzeyinde kalır. Elbette, Durkheim toplumu kendine özgü, bireylerin ötesinde işleyen bir gerçeklik olarak kavrar — bu anlamda materyalizmin “toplum vardır” iddiasıyla kesişir. Ancak Marksist materyalizm açısından, bu gerçeklik maddi üretim süreçlerinden, insan-doğa ilişkilerinden ve tarihsel olarak oluşmuş sınıfsal yapılardan bağımsız düşünülemez. Durkheim'in toplumu, sanki kendinde var olan, fakat üretim ilişkilerinden ve maddi yaşamdan türemeyen bir yapı gibi sunması, onu idealizmin sınırına yaklaştırır. Her ne kadar canlı organizmalarla toplumsal sistemler arasında bir benzerlik kurarak bir tür evrimsel işleyiş önermişse de, bu yaklaşım işlevselci bir denge arayışı üzerinden kurulmuştur ve toplumsal çatışma, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki gerilim gibi temel tarihsel dinamikler görünmez hale gelir.

Durkheim'in yapısalcılığı bu yönüyle, toplumsal yapıyı tarihsizleştirme ve doğadan soyutlama riski taşır. Bu da, insan topluluklarının içinde yaşadıkları maddi ekolojik temellerle nasıl çelişkiye düştüklerini, bu temelleri nasıl tahrip eder hale geldiklerini ve bunun sınıfsal-ekolojik bağlamlarını açıklamada yetersiz bir çerçeve sunar. Oysa ekolojik Marksizm, toplumu yalnızca kurumlar ve normlar üzerinden değil, aynı zamanda madde, enerji, emek ve doğa ile kurulan metabolik ilişkiler üzerinden kavrar. Bu bakış açısı olmadan, toplumsal yapının doğaya etkisini anlamak da, doğanın tarihsel olarak nasıl toplumsallaştığını çözümlenmek de mümkün değildir.

Durkheim'in yapısalcı ve nesnelci yaklaşımına karşılık, 20. yüzyıl sosyolojisinin yöneldiği bir diğer büyük damarda, toplumsal olanın nesnel yapılarla değil, öznel anlamlarla kavranabileceği fikri öne çıkmıştır. Bu yönelimin en güçlü temsilcisi Max Weber'dir.

Durkheim'in yapısal, nesnelci yaklaşımına karşı gelişen Weberyen çizgi, toplumsal gerçekliğin sabit bir nedensellik ilkesine indirgenemeyecek kadar karmaşık, çoğul ve öznel olduğunu savunur (Weber, 2020)⁶. Weber'e göre toplumu anlamak, bireylerin ve grupların eylemlerini yönlendiren anlam yapılarına odaklanmayı gerektirir. Bu yaklaşımın merkezinde, "anamlı eylem" kavramı yer alır: bir davranışın toplumsal eylem sayılabilmesi için, başkalarıyla ilişkili bir anlam taşıması gerekir. Toplumsal yapılar, bu anlamların sürekli etkileşimi ve yeniden üretimi üzerinden şekillenir. Bu bağlamda Weber, bilimsel açıklama için "ideal tip" adını verdiği kuramsal soyutlamaları geliştirir; bu tipolojiler, ampirik dünyayı doğrudan yansıtmaz, ama onu anlamaya yardımcı olur. Weber'in yöntemi nedenselliğin çokluğunu, tarihsel özgüllüğü ve anlamın yorumlanmasını esas aldığı için, pozitivist determinizmin tersine empirisist tümevarım yönelimini benimser. Yani, önce bireysel örneklerden yola çıkar, sonra bunlardan tarihsel-anamlı örüntüler inşa etmeye çalışır.

Özellikle 20. yüzyıl sonlarından itibaren, bireylerin ve marjinal grupların toplumsal değişim üzerindeki etkisinin fark edilmesiyle, Weberyen çizgi akademik paradigma içinde giderek merkezileşmiştir. Ortodoks Marksist büyük anlatıların çözülmesi, yapısal açıklamalara yönelik güvensizlik ve 1980 sonrası kimlik politikalarının yükselişiyle birlikte, birey merkezli anlam analizleri yaygınlaşmıştır. Bu dönemde, toplumsal gerçeklik ideal tipler

⁶ Weber, doğrudan Durkheim'la bir polemige girmez; benzer şekilde Durkheim da Marx'a neredeyse hiç atıf yapmaz. Ancak her ikisi de, özellikle Marksist bütüncül açıklamalara karşı alternatifler geliştirerek, farklı ontolojik ve epistemolojik yönelimlerin kurucu figürleri hâline gelirler. Bu nedenle burada Durkheim ve Weber'den söz edilirken, bireysel teorisyenlerden ziyade onların açtığı bilimsel düşünce çizgileri kastedilmektedir.

aracılığıyla kavranmaya çalışılmış; farklı azınlıklar, etnik gruplar, toplumsal cinsiyet kimlikleri ve marjinal topluluklar üzerine yapılan sınırsız sayıdaki saha araştırması, bireysel deneyimlerin nesnel yapıların yerine geçtiği bir yöntembilim üretmiştir. Weber'in çoklu nedenselliğe ve yorumlamaya verdiği önem, bu çoğullaşmayı mümkün kılmış olsa da, toplumun maddi temelleriyle kurduğu ilişkiyi çözümlenmekte sınırlı kalan bir epistemolojik çerçeveye sunar. Bu yönüyle Weberyen gelenek, anlamı merkeze alırken maddi ilişkileri arka plana itme riskini her zaman taşımıştır.

Ekolojik Marksist perspektiften bakıldığında, Weber'in yöntemsal bireycilik ekseninde gelişen anlam merkezli yaklaşımı, insan-doğa ilişkisini kavramakta ciddi sınırlılıklar taşır. Toplumsal olanı bireylerin öznel anlamlandırmalarıyla açıklamaya odaklanan bu çerçevede, insanın maddi bir varlık olarak doğayla kurduğu ilişki silikleşir; hatta çoğu zaman görünmez hale gelir. Oysa insan, sadece anlam üreten bir bilinç değil; doğanın parçası olan, bedensel, biyolojik ve maddi bir varlıktır. Weber'in tarihsel-toplumsal süreçleri bireylerin değer ve inanç sistemleri üzerinden kavrama çabası, doğanın kendisini ve doğa ile kurulan metabolik ilişkiyi ikinci plana iter. Bu yaklaşım, bireysel anlamları yücelterek, üretim süreçlerini, sınıfsal karşıtlıkları ve ekolojik tahribatın yapısal kaynaklarını göz ardı eder.

Hiç kuşkusuz, insanın anlam yaratma gücü önemlidir ve bu güç, kültürel eşitsizliklerin oluşumunda belirleyici olabilir; bu yönüyle Weber'in katkısı Marksist düşünce içinde ciddi bir sorgulama zemini yaratmıştır. Ancak yalnızca anlam üzerinden işleyen bir analiz, günümüz ekolojik krizini bütünsel biçimde açıklamakta yetersiz kalır. En iyi ihtimalle, çevresel yıkım, bireylerin öngörülemeyen çıkar çatışmalarının sonucu olarak betimlenebilir. Ne var ki, böylesi bir yaklaşım, neden tüm bireyler “çevreci” görünürken; neden şirketler, devletler ve kurumlar “yeşil dönüşüm” ilanlarıyla dolup taşarken hâlâ ekolojik çöküşün derinleştiğini açıklayamaz. Çünkü bu kriz, bireylerin anlam dünyalarının yarattığı bir sonuçtan değil, toplumsal üretimin doğayla kurduğu maddi ilişkinin tarihsel ve sistematik çelişkilerinden kaynaklanmaktadır. Weberyen yaklaşım, bu yapısal düzlemi kavrayacak araçlara sahip değildir.

Marx, Durkheim ve Weber gibi sosyoloji disiplininin kurumsallaşmış figürlerinden birkaç on yıl önce, toplumsal olguları çözümlenmek için diyalektik materyalizm temelinde bütünlüklü bir düşünsel çerçeve geliştirmiştir. Eğer içinde yaşadığımız dünya maddi bir gerçeklik barındırıyor —ki Marksist perspektif bunu tarihsel ve toplumsal olarak kurulan

bir madde anlayışıyla kabul eder— ve maddenin en temel özelliği hareket, dönüşüm ve çelişki ise, bu hareketin rastlantısal değil, içsel çelişkilerle işleyen belirli eğilimleri olmalıdır: yani diyalektik. Marx’a göre, insan ile doğa arasındaki ilişkinin temel eksenini üretimdir; bu yüzden toplumsal yaşamın da temel belirleyeni, insanların doğayla ve birbirleriyle girdikleri üretim ilişkileridir. Eğer üretim ilişkileri tarihsel süreçler boyunca dönüşüyorsa, toplumları anlamamanın yolu da bu tarihsel üretim biçimlerini ve bunların çelişkili devinimini analiz etmektir. İşte bu, tarihsel materyalizmin temelidir.

Bireylerin tekil eylemleri ya da anlam dünyaları bu maddi altyapının doğrudan yansımaları değildir; aksine, ideolojik üstyapılar tarafından çarpıtılır, gizlenir ya da yeniden şekillendirilir. Bu nedenle bilimsel analiz, bireyin ne hissettiğiyle sınırlı kalmaz; duyumsananın arkasında işleyen maddi eğilimleri ve tarihsel ilişkileri açığa çıkarmayı amaçlamalıdır. Marx’ın bu bütünsel yaklaşımı, 20. yüzyılda çeşitli eleştirilerle karşılaşmış, indirgemecilik ve tarihsel determinizm suçlamalarına maruz kalmıştır. Ancak, toplumsal olanın maddi temellerle şekillendiği fikri, bugün yaşadığımız çoklu krizler (ekolojik çöküş, gıda güvencesizliği, iklim adaletsizliği) karşısında yeniden kurucu bir önem kazanmıştır.

Bugün doğa ile toplum arasındaki ilişkiyi yalnızca öznel anlamlar ya da bireysel tercihler üzerinden açıklamak mümkün değildir. İnsan-doğa metabolizmasının bozulmasının maddi kökenleri, yalnızca tarihsel materyalizmle kavranabilir hale gelmektedir. Maddenin devinimi rastlantısal bir kaos değil, çelişkili ama kavranabilir tarihsel süreçler üretir. Bu nedenle ekolojik yıkımın kökenleri, soyut değer sistemlerinden çok, somut üretim ilişkilerinde ve onların yarattığı toplumsal doğada aranmalıdır.

Özellikle Ekolojik Marksistler, Marksist düşünce geleneğinde uzun süre geri planda kalan insan-doğa ilişkisini yeniden düşünmeye açarak, tarihsel üretim koşullarının yalnızca toplumsal yapıyı değil, aynı zamanda doğayı da nasıl dönüştürdüğünü görünür kılmışlardır. Bu yaklaşım, üretim ilişkilerinin yalnızca insanlar arası değil, aynı zamanda insan ile doğa arasındaki metabolik ilişkinin de belirleyeni olduğunu savunur. Oysa ne Durkheimci yapısalcılık ne de Weberyen anlam sosyolojisi, doğanın toplumsal alanla kurduğu karşılıklı ve çelişkili ilişkiyi kavrayabilecek bir temel sunabilmiştir. Durkheim’in hayali toplumu, maddi bir zemine yaslanmadığı için, doğadan kopuk; bireyler üzerinde etkisi hissedilen ancak maddi üretim süreçlerinden bağımsız, neredeyse idealist bir gerçeklik olarak kalmıştır. Weber’in öznel ve birey merkezli çözümlenmeleri ise, doğanın nasıl bu denli tahrip edildiğini

ve bu tahribatın nasıl insanlığın varoluş koşullarını tehdit eder hale geldiğini açıklamakta yetersizdir.

Elbette 20. yüzyıl boyunca Durkheim, Weber ve Marx üzerine çok sayıda tartışma yürütülmüş, bu üç damarın eksikleri eleştirilmiş ve zamanla çeşitli yönleri geliştirilmiştir. Ancak buna rağmen, toplumun nasıl incelenmesi gerektiğine dair temel sorular söz konusu olduğunda, bu üç klasik yaklaşım (Durkheimci, Weberyen ve Marksist) hâlâ sosyolojik düşüncenin kurucu zeminini oluşturmaktadır. Bu yalnızca tarihsel bir miras değil; aynı zamanda günümüzdeki sosyolojik araştırma pratiklerinin arkasında yer alan örtük varsayımlar dizisidir. Araştırmacılar çoğu zaman bu teorik yönelimlerin farkında olmasalar da, kullandıkları yöntem ve analizlerde bu varsayımlarla hareket ederler.

Ne var ki, bir toplumu anlamaya çalışan bilimsel yöntemin arkasındaki ontolojik ve epistemolojik kabuller açık biçimde netleştirilmediğinde, araştırmacı yalnızca yöntemsiz kalmakla kalmaz; çoğu zaman çelişkili argümanlar öne sürer. Üstelik yönteme dair bu belirsizlik, sıklıkla yöntemi yalnızca teknik bir meseleye, örneğin verinin türüne (nicel/nitel) ya da toplama biçimine (anket, mülakat, gözlem vb.), indirgeme eğilimi yaratır. Böylece araştırma, nesnesini kavramaya yönelik felsefi bir çabadan uzaklaşır, yöntemin aracına odaklanır. Oysa mühim olan, toplumu anlamaya yönelik temel düşünsel kabul ve bu kabulün sunduğu tutarlı bir yöntem fikridir.

İroniktir ki, kimi zaman "fazla bütüncül" ya da "determinist" bulunarak eleştirilen Marx ve Durkheim, çalışmalarında çok sayıda niteliksel veri (etnografi, gözlem, tarihsel belge) kullanmışlardır. Öte yandan, anlamın yorumlanmasına dayalı yaklaşımların öncüsü kabul edilen Weber ise, eserlerinde sıkça nicel veri ve istatistiksel tablolarla destekli analizler yapmıştır. Buradan çıkarılacak sonuç şudur: toplanan verinin türü, yalnızca bilimsel yöntemin ve seçilen düşünsel yönelimin hizmetinde olduğu sürece anlam kazanır; başlı başına, yöntemin yerini tutmaz.

Sonuç olarak, bu çalışmada insan-doğa ilişkisinin tarihsel üretim süreçleriyle nasıl dönüştüğünü anlamak için ekolojik Marksist bir materyalist yaklaşım benimsenmiştir. Bu yöntemin araştırma pratiğine doğrudan yansıyan bazı temel sonuçları vardır. Her şeyden önce, insan yaşamını maddi koşulları içinde var olan bir toplumsallıkla birlikte düşünmek gerekir; bilgiye yalnızca bireylerin anlam dünyalarından değil, gözlemlenebilir maddi ilişkilerden ulaşmaya çalışmak bu yaklaşımın temelidir. Bu, toplumu soyut, donuk ve ilişkisiz

bir yapı olarak değil; tarihsel olarak oluşmuş, sürekli devinen, maddi varoluşla ve üretim ilişkileriyle iç içe geçmiş bir süreç olarak kavrama çabasıdır. Bu nedenle bu yaklaşım, tarihselliği ve realizmi öne çıkarır; bilginin mutlak olmadığını, her zaman bağlamsal ve sınırlı olduğunu kabul eder.

Dolayısıyla, yönteme dair ilk sorulması gereken şey gidip bir köyde nasıl veri toplandığı değil; neden o köye gidildiği ve saha araştırmasının nasıl bir düşünsel çerçevede içinde kurulduğudur. Çünkü veri, yalnızca bir yerde bulunmaz; belirli bir dünya görüşü, belirli bir tarihsel bakış ve belirli bir soruyla o veriye yönelindiğinde anlam kazanır.

Niyazi Berkes ve Behice Boran, köyleri yalnızca geleneksel değerlerin ya da kültürel kimliklerin mekânı olarak değil, sınıf ilişkilerinin ve üretim tarzlarının maddi zeminle kurduğu ilişkiler içinde ele almış; böylece Türkiye’de materyalist kırsal araştırmanın kurucu figürleri olmuşlardır.

Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma* (1942) başlıklı çalışmasında, köy toplumlarını coğrafi, ekonomik ve demografik bileşenleriyle birlikte değerlendirmiş; köyün kendine özgü maddi yapısının, toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğine dikkat çekmiştir. Boran ise *İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki* (1945) adlı çalışmasında, Manisa’daki ova ve dağ köylerini karşılaştırarak, fiziksel çevrenin, üretim koşulları aracılığıyla toplumsal farklılaşmayı nasıl doğurduğunu gözler önüne sermiştir. Boran’ın yaklaşımı, her ne kadar doğrudan bir ekolojik perspektif içermese de, coğrafi ve maddi çevrenin toplumsal yapıyla ilişkisini kurmaya yönelik yöntembilimsel hassasiyetiyle, bugünün ekolojik yıkım bağlamında yeniden düşünülme hak eden bir öncüllük taşımaktadır. Bugün üzerinden neredeyse seksen yıl geçmiş olmasına rağmen, Boran’ın yaklaşımı materyalist bir köy araştırması için hâlâ geçerli ve güçlü bir yöntemsel çerçeve sunmaktadır.

Bu araştırmacıların her ikisi de, doğayı yalnızca teknik bir çevresel değişken ya da kültürel bir anlatı zemini değil; toplumsal çözümlemenin kurucu öğelerinden biri olarak değerlendirmişlerdir. Bugün bu gelenek, yalnızca yeniden hatırlanmakla kalmamalı; aynı zamanda, ekolojik kriz ve kapitalist tarımsal dönüşüm bağlamında eleştirel bir biçimde yeniden yorumlanmalıdır. Bu çalışmanın yöntemi, tam da bu çabanın bir parçası olarak, tarihsel materyalist köy incelemelerinin yöntemsel duyarlılığını, ekolojik Marksist bir yaklaşımla güncelleyerek sürdürmeyi amaçlamaktadır.

3.2. Temel Varsayımlar ve Ön Kabuller

Her sosyolojik araştırma, açık ya da örtük bazı öncül kabullerle hareket eder. Bu çalışmada yöntemsel olarak izlenen yaklaşım, yalnızca teknik bir veri toplama süreci değil; maddi gerçekliğe dair belirli bir tarihsel okuma ve eleştirel konumlanma içerdiğinden, bu ön kabullerin açıkça belirtilmesi gereklidir. Aşağıda sıralanan varsayımlar, hem saha seçimini hem analiz stratejisini hem de çalışmanın genel yönelimini belirleyen temel dayanakları oluşturur. Bu varsayımların bazıları literatürde sıkça tartışılan tezlere, bazıları ise bu tez kapsamında geliştirilen gözlemlere dayanmaktadır.

- “İnsanlık”, ayrı ayrı bireylerin toplamı veya onların fonksiyonel bir ifadesi değildir; belirli tarihsel ve sınıfsal ilişkiler bütünüdür. Bireyler, eylemlerinin öznel anlamlarıyla hareket ettiklerini sansalar da, aslında bu eylemler çoğu zaman farkında olmadan sınıflı toplum yapısının üretim koşullarına göre şekillenir. Bu yapılar, bireyleri aşan düzeylerde işleyerek sistematik sonuçlar doğurur; bu nedenle, bireylerin niyetlerinden bağımsız toplumsal etkiler açıklanabilir hale gelir. Ekolojik kriz, bireysel tercihlerle değil, üretim tarzlarının doğayla kurduğu metabolik ilişkinin çelişkileriyle açıklanabilir.
- Ortodoks Marksizm’de doğa, insanın kontrol altına alması gereken ayrı bir nesne olarak konumlandırılmıştır. Kapitalist üretim ilişkileri, bu doğa tasavvurunu meta ilişkileriyle örterek insanı doğaya yabancılaştırmıştır. Ekolojik Marksizm, insanı doğanın karşısına koyan bu anlayıştan farklı olarak, insanı doğanın bir parçası olarak ele alır. İnsan ile doğa arasında keskin bir ontolojik ayrım olduğu varsayımı bu çalışmada kabul edilmemektedir.
- Köylülük, 20. yüzyılda iddia edildiği gibi kaybolmuş bir kategori değil; özellikle küçük meta üreticiliği formunda sınıfsal bir gerçeklik olarak varlığını sürdürmektedir. Küresel kapitalist üretim ilişkileri, köylüleri geçimlik üretimden koparıp piyasaya bağımlı hale getirmiştir. Gıda zincirlerine entegrasyonla birlikte, köylüler üretim yollarını ve tekniklerini bu sistemin gereklerine uydurmak zorunda kalmışlardır.
- Bunun sonucu olarak toprak ve üretim biçimleri giderek daha fazla zehirlenmiş, doğa tahrip edilmiş ve geri dönüşsüz zararlar ortaya çıkmıştır. Ev içi emek ve öz-sömürüye

dayalı yaşam biçimiyle kendini sürdürebilen köylü haneler, bugün doğrudan iklim krizinin etkileriyle karşı karşıyadır. Aynı süreçte, köy nüfusu yaşlanmış, genç kuşaklar kentlere göç etmiş ve bu durum köylerin biyolojik ve toplumsal olarak kendini yeniden üretemez hale gelmesine yol açmıştır. Bu gelişmelerin ışığında, 21. yüzyılda köylülüğün geleceği açık bir sorunsal halini almıştır.

Bu liste, çalışmanın hem kuramsal hem de sahaya ilişkin gözlemlerini temellendirdiği öncü düşünsel zemin olarak işlev görür.

3.3. Araştırma Teknikleri

Buraya kadar çizilen teorik ve felsefi çerçeveye, ekolojik Marksist bir perspektiften sosyolojik araştırma yapılabileceği gösterildi. Şimdi ise bu yaklaşımı takip ederek, araştırmanın teknik boyutuna geçilecektir. Bu bakış açısıyla, hem sahadan doğrudan elde edilen veriler hem de kayıtlı belgeler, arşiv materyalleri ve istatistiksel kaynaklar kullanılarak ampirik veri toplanmıştır. Ancak bu veriler, yalnızca betimsel bir anlatı oluşturmak amacıyla değil; üretim ilişkilerindeki dönüşüm ile insan-doğa metabolizması arasındaki tarihsel değişimi çözümleyebilmek için değerlendirilmiştir. Aşağıda, bu veri toplama sürecinde kullanılan teknikler ayrıntılı biçimde açıklanacaktır.

3.3.1. Köy Envanter Etütleri

Türkiye'ye özgü kırsal veri kaynakları arasında, Köy Envanter Etütleri ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu tezde, tarımsal ve kırsal dönüşümün tarihsel izlerini sürebilmek amacıyla 1967, 1981 ve 1997 tarihli üç temel çalışma incelenmiştir. Köy Envanter Etütleri, Türkiye'de köyleri kalkındırmak amacıyla devlet eliyle yürütülen en kapsamlı ve sistematik çalışmalardan biridir. İlk olarak 1963 yılında yayımlanan “1962 Yılı Köy Envanter Etüdlere Göre Bingöl” başlıklı raporla (T.C. İmar ve İskan Bakanlığı, 1963) başlatılan bu uygulama, kısa sürede tüm illeri kapsayacak şekilde genişletilmiş; 1962-1969 yılları arasında Türkiye'deki köylerin neredeyse tamamı bu çalışmalara dâhil edilmiştir. Bu kapsamda, bu tezde kullanılan 1967 basım tarihli “Köy Envanter Etüdlere Göre: Ankara” başlıklı yayın da söz konusu ilk dönemin ürünüdür (Köy İşleri Bakanlığı, 1967).

1981 yılına ait envanter çalışması, dönemin Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı tarafından hazırlanmış; Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ile iş birliği içinde gerçekleştirilmiştir. 1984 yılında “Köy Envanter Etüdü 1981: 06 Ankara” başlığıyla

yayımlanan bu çalışma (Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı, 1984), bir önceki çalışmanın formatını temel almakla birlikte, dönemin ihtiyaçları doğrultusunda güncellenmiş bir veri yapısı sunmaktadır.

1997 tarihli “1997 Köy Envanteri: 06 Ankara” başlıklı envanter çalışması (Devlet İstatistik Enstitüsü, 2002), önceki çalışmaların devamı niteliğindedir. Uygulama Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından yürütülmüş; analiz, değerlendirme ve basım süreci ise Devlet İstatistik Enstitüsünce üstlenilmiştir. Her üç çalışmada da analiz birimi köy düzeyindedir ve devletin ilgili kurumları arasında kurulan iş birliğiyle tam sayım yöntemi esas alınmıştır. Bu çalışmalar yalnızca tarımsal üretim sistemlerini değil; aynı zamanda demografik yapı, arazi kullanımı, hayvancılık, eğitim, sağlık, altyapı hizmetleri ve ekonomik faaliyet çeşitliliği gibi pek çok unsuru kapsamlı biçimde belgeleyerek, kırsal yaşamın maddi ve kurumsal koşullarına dair eşsiz bir veri seti sunmaktadır.

Söz konusu envanter çalışmaları dışında, Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 1976 yılında gerçekleştirilen Köy Genel Bilgi Anketi de köylere yönelik sistemli veri üretimi bağlamında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Türkiye’de yedi kez gerçekleştirilen Genel Tarım Sayımları (1927, 1950, 1963, 1970, 1980, 1991, 2001) da bu kapsamda anılabilir. Ancak, 2000’li yıllarla birlikte köylere yönelik bu tür kapsamlı çalışmaların durdurulması, Türkiye’de yaşanan kırsal dönüşüm süreci ve köy-kent ayrımının derinleşmesiyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, 2025 yılında başlatılan Sekizinci Genel Tarım Sayımı, uzun bir aradan sonra yapılan ilk sistemli çalışma olması açısından dikkatle takip edilmektedir.

Bu tez kapsamında, özellikle Ankara ili ve Haymana ilçesine ait 1967, 1981 ve 1997 Köy Envanter Etütleri ayrıntılı biçimde incelenmiştir. İlgili köylerin nüfus büyüklükleri, geçimlik faaliyet yapıları, traktör ve tarımsal ekipman varlıkları, içme ve sulama suyu olanakları gibi göstergeler tarihsel olarak karşılaştırılmış; böylece kırsal dönüşümün temel dinamikleri nicel düzeyde ortaya konmuştur. Bu veriler, hem sahada gerçekleştirilen görüşmelerle elde edilen anlatılarla karşılıklı olarak çaprazlanmış hem de kırsal metabolik yapının tarihsel evrimini izlemek için kullanılmıştır. Özellikle köylerin zaman içinde geçirdiği demografik daralma, hayvancılığın gerilemesi ve sulamadaki değişim gibi eğilimler, envanter verileriyle somutlaştırılmış; bu da çalışmanın hem tarihsel derinliğini hem de karşılaştırmalı analiz gücünü önemli ölçüde artırmıştır.

3.3.2. Sahanın Belirlenmesi

Behice Boran'ın öncülüğünde gelişen materyalist köy incelemelerinden ilhamla, bu araştırma da en az iki köyü karşılaştırmalı olarak ele alacak şekilde kurgulandı. Karşılaştırma, farklı ekolojik koşulların toplumsal yaşama nasıl yansındığını anlamak açısından elverişli bir yöntemsel zemin sundu. Araştırma sürecinin başında, hem saha ziyaretlerini sürdürülebilir kılmak hem de mekânsal sürekliliği sağlamak adına, Ankara ili çalışma sahası olarak belirlendi. Araştırmacının yaşadığı şehir olması sebebiyle fiziksel erişim kolaylığı sunmasının yanı sıra, Ankara'nın coğrafi yapısı da bu tercihi destekledi: sanıldığı aksine, Ankara yalnızca bozkırdan ibaret değildir; içinde barındırdığı farklı iklim ve ekosistem özellikleriyle, çeşitli gözlemler yapmaya elverişli bir yapıya sahiptir. Bu çeşitlilik içinde araştırmacıyı özellikle harekete geçiren soru şuydu: Kurak bir coğrafyada, suya erişim varsa ne olur? Yoksa neye dönüşür?

Bu sorunun izinden gidilerek, coğrafi kaynaklar ve uydu görüntüleri taranmış; geçmişte var olmuş ya da hâlen kullanılan su kaynaklarını belirleme çabası yürütülmüştür. Ardından, dikkat çeken iki köy (Haymana ilçesine bağlı Soğulca ile Kulu ilçesine bağlı Sarıyayla) ve çevresindeki birkaç köyün fiziki koşullarını ve sosyal yapılarını yerinde anlamak amacıyla ön saha gezileri gerçekleştirilmiştir. Bu gezilerde muhtarlar ve köy sakinleriyle görüşmeler yapılmış; gölet, göl, dere ve çeşme gibi su varlıkları yerinde incelenmiş ve su kaynaklarının nasıl bir dönüşüm geçirdiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu sürecin amacı, ekolojik dönüşümün toplumsal yaşamla nasıl iç içe geçtiğini, materyalist bir tutumu ekolojik bir zeminle birleştirerek kavrayabilmektir.

Karşılaştırmanın sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için, seçilecek köylerin yalnızca su kaynakları bakımından farklılık göstermesi, diğer tüm temel özellikler açısından ise benzerlik taşıması gerekiyordu. Bu doğrultuda, saha seçiminde aşağıdaki kriterler esas alındı:

- Köylerin en az yüz yıllık bir geçmişe sahip olması (yeni yerleşim olmaması)
- Tarımsal üretimin başlıca geçim kaynağı olması
- Görece yüksek ve istikrarlı bir nüfusa sahip olması
- Şehir ve ana yollara doğrudan bağlantılı olmaması
- Sosyo-kültürel açıdan benzer özellikler taşıması

- Ova köyü olmaları (dağ veya orman köyü değil)
- Bir köyün suya erişiminin yüksek, diğerinin kuraklıkla karşı karşıya olması

15–16 Şubat 2025 tarihlerinde Soğulca ve Sarıyayla köylerine gerçekleştirilen ön saha gezileri sırasında, muhtarlar ve yerel halkla yapılan görüşmeler doğrultusunda, belirlenen kriterlerin büyük ölçüde karşılandığı gözlemlenmiştir. Soğulca ve Sarıyayla köylerinin yaklaşık yüz elli yıllık bir geçmişe sahip olması, her iki köyde de tarımsal üretimin temel geçim kaynağı olması, şehir merkezlerine uzaklıkları ve benzer sosyo-kültürel özellikleri, karşılaştırmalı analiz için sağlam bir zemin oluşturmuştur. Nüfusları, başlangıçta öngörülen “görece yüksek” ölçütün biraz altında kalmış olsa da, Türkiye’deki kırsal nüfusun genel olarak azalmakta olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu durum araştırmanın bütünlüğünü zedeleyecek bir engel oluşturmamaktadır.

Çalışmanın başında varsayılan temel farklılık, köylerden birinin suya erişiminin bulunması, diğerinin ise ciddi kuraklık koşullarıyla karşı karşıya olmasıydı. Bu çerçevede, Soğulca Köyü’nde 1993 yılında Devlet Su İşleri tarafından yapılmış ve hâlen sulama amaçlı kullanılan bir göletin varlığı; Sarıyayla Köyü’nde ise geçmişte geniş bir alanı kaplayan fakat günümüzde tamamen kurumuş olan doğal Samsam Gölü dikkat çekmiştir. İlk bakışta, biri “suya erişimli”, diğeri “susuz” iki saha izlenimi oluşmuş olsa da, saha çalışmaları sırasında su varlığının çok daha karmaşık ve çok katmanlı bir mesele olduğu anlaşılmıştır. Her iki köy de kuraklıktan benzer derecelerde etkilenmekte; gölet ya da göl varlığı, tek başına kuraklıkla baş etmede belirleyici bir avantaj sunmamaktadır.

Bu durum, yalnızca bu iki köyün değil, İç Anadolu’nun genelinde etkisini gösteren yapısal kuraklık krizinin bir yansımasıdır. Dolayısıyla “su varlığı” başlı başına yeterli bir değişken olarak ele alınamaz; ancak bu fark, iki köydeki insan-doğa ilişkilerinin ve üretim pratiklerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine imkân tanımış, önemli gözlemlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu konudaki detaylı çözümler bulgular bölümünde sunulacaktır.

Tüm bunlara ek olarak, saha araştırmasının ilk aşamasında her iki köyün Ankara’ya bağlı olacağı planlanmış; ancak durum böyle olmamıştır. Köylerden birisi Ankara’ya bağlıyken Sarıyayla Köyü idari olarak Konya’nın Kulu ilçesine bağlıdır. Buna karşın, köylerin coğrafi, ekolojik ve toplumsal olarak Haymana Platosunun kırsal dokusuyla bütünleşik bir yapıya sahip olması sayesinde, bu durum karşılaştırmalı çalışmanın

geçerliliğini etkilememektedir. Bu nedenle idari sınırlardan ziyade, doğal ve toplumsal birlikteliği esas alan bir yaklaşımla çalışmanın yürütülmesi uygun bulunmuştur. Ankara ve Konya illeri arasında doğrudan bir karşılaştırma yapmak, bu araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Zaten ekolojik bir yaklaşımı temel alan bu çalışmada, idari sınırlar değil, coğrafi ve ekosistemik süreklilik esas alınmalıdır. Bu bağlamda “Haymana Platosunda Toplumsal ve Ekolojik Dönüşüm: İki Köy Örneği” başlığı yalnızca bir coğrafi tanım değil, aynı zamanda ekolojik-toplumsal bir yaklaşımın ifadesi haline gelmiştir. Böylece başlangıçta bir kısıt gibi görünen bu durum, araştırmanın düşünsel yönelimiyle uyumlu bir fırsata dönüşmüştür.

3.3.3. Analiz Birimi Olarak Köy

Bu çalışmada analiz birimi, bireyler ya da onların bireysel anlatıları değil; maddi, toplumsal ve ekolojik bir bütünlük arz eden “köy” mekânıdır. Köy burada, içinde insanın da yer aldığı, üretim ilişkilerinin, doğa ile etkileşimin ve tarihsel dönüşümün birlikte örüldüğü bir maddi alan olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın amacı, bireylerin kendilerine dair deneyimlerini ya da anlam dünyalarını doğrudan çözümlenmek değil, köyün bir toplumsal-ekolojik organizma olarak ne tür dönüşümler yaşadığını ortaya koymaktır.

Bu nedenle görüşmeler, bireylerin öznel anlatılarını kaydetmek amacıyla değil, köy hakkında bilgi edinmek için yapılmıştır. Bu bakış açısı, hem analiz biriminin tanımını hem de veri toplama yönteminin neden bu şekilde kurgulandığını belirler. Eğer bu çalışmanın amacı köyde yaşayan bireylerin düşünce ve davranışlarını örneklemeye dayalı bir biçimde genellemek olsaydı, istatistiksel olarak anlamlı bir örneklem çerçevesi oluşturulması ve anket gibi nicel araçların kullanılması gerekirdi. Ancak bu çalışmanın odak noktası, köyün bütününe dair tarihsel, maddi ve yapısal bilgiyi açığa çıkarmaktır.

Bu yaklaşım, bilgi edinme sürecine dair bazı sınırlılıkları da beraberinde getirir. Görüşmelerde elde edilen bilgiler, çoğu zaman dolaylı, ikinci elden ve aktarıma dayalıdır. Bireylerin köy hakkında söyledikleri, hem kendi pozisyonlarının hem de yerel bilgi hiyerarşilerinin bir ürünüdür. Bu nedenle, bilgilerin doğruluğunu sınamak amacıyla benzer sorular farklı kişilere yöneltilmiş, çelişkili ifadeler karşılaştırılmış ve mümkün olduğunca gözlemsel verilerle desteklenmiştir. Kaynağı doğrulanamayan bilgiler ya hiç kullanılmamış ya da tahmin ve yorum içerdikleri açıkça belirtilerek işlenmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada, “köylülerle görüşme” bireylerin öznelliğine dair bir çözümleme arayışının değil; köyü, bir üretim mekânı ve maddi-tarihsel yapı olarak anlama çabasının parçası olarak değerlendirilmelidir.

3.3.4. Yüz Yüze Görüşmeler

Bu çalışmada, yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış mülakatlar ile derinlemesine görüşmeler yoluyla nitel veri toplanmıştır (Tablo 1). Görüşme süreci başlamadan önce, Ankara Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu’ndan gerekli onay alınmıştır. Kurulun 17.04.2025 tarihli, 2 sayılı toplantısında alınan 43 numaralı kararla saha çalışması etik açıdan uygun bulunmuştur (Ek A).

Saha erişimini kolaylaştırmak adına, her iki köyde de muhtarlar aracılığıyla ilk temas kurulmuş ve bu kişiler, hem güven ortamının sağlanmasında hem de katılımcılara ulaşmada bir tür “kapı açıcı” (*gatekeeper*) işlevi görmüştür. Görüşmelerin derinleşmesini ve köyün farklı sosyal kesimlerine ulaşılmasını sağlamak amacıyla kimi zaman görüşülen kişiler vasıtasıyla kimi zaman köy içi geziler sırasındaki tanışıklıklarla farklı insanlara ulaşılmıştır.

Görüşmeler, yalnızca belirli bir grubun deneyimlerine sıklıkla sınırlanmak adına çeşitlendirilmiştir: yaşlı-genç, topraksız-toprak sahibi, köyde ikamet eden-kente göç etmiş, farklı aile ve soyadlarından gelen bireylerle temas kurulmuştur. Böylece köyün tarımsal üretim biçimlerinin, doğayla kurduğu ilişkinin ve toplumsal dinamiklerinin daha geniş bir perspektiften anlaşılması amaçlanmıştır.

Aynı zamanda, toplanan bilgilerin çapraz kontrolünü sağlamak için farklı kaynaklardan alınan ifadeler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş; elde edilen verilerin köydeki genel eğilimleri ne ölçüde temsil ettiğine dikkat edilmiştir. Görüşmeler sırasında hem bireysel hikâyelere hem de kolektif eğilimlere odaklanılarak, köyde insan-doğa ilişkisini ve üretim dinamiklerini tarihsel bir çerçevede kavrayabilmek hedeflenmiştir.

Tablo 1*Görüşmecilere Ait Bilgiler ve Kodlar*

Görüşmeci Kodu	Yaş	Cinsiyet	Meslek / Uğraş	Yaşadığı Yer	Görüşme Tarihi
G1	40-50	Erkek	Çiftçi / Muhtar	Köy	16 Şubat 2025
G2	50-60	Erkek	Emekli	Köy	1 Mart 2025
G3	40-50	Erkek	Çiftçi	Köy	1 Mart 2025
G4	50-60	Erkek	Çiftçi / Muhtar	Köy	8 Mart 2025
G5	50-60	Erkek	Emekli	Köy	9 Mart 2025
G6	60-70	Erkek	Emekli	Köy/İlçe Merkez	23 Mart 2025
G7	30-40	Erkek	Esnaf	İlçe Merkez	5 Nisan 2025
G8	60-70	Erkek	Emekli	Köy	6 Nisan 2025
G9	60-70	Erkek	Emekli	Köy	13 Nisan 2025
G10	30-40	Erkek	Çiftçi/Esnaf	İlçe Merkez	26 Nisan 2025
G11	30-40	Erkek	Serbest Meslek	Köy	14 Mayıs 2025
G12	50-60	Erkek	Emekli	İl Merkez	17 Mayıs 2025

Not. Bu çalışma kapsamında yapılan kayıtlı görüşmelerde, Haymana ilçesine bağlı Soğulca ve Sarıyayla köylerinde ve ilçe merkezinde yaşayan bireylerle görüşülmüştür. Görüşmeciler arasında mevcut ve eski muhtarlar ile il ve ilçe merkezlerinde yaşayan köy kökenli bireyler de yer almaktadır. Ayrıca yalnızca kayıtlı görüşmelerle sınırlı kalınmamış, ilgili köylerde ve çevre köylerde yapılan çok sayıda sohbet ve gözlemden elde edilen notlar da araştırmada dikkate alınmıştır.

3.3.5. Saha Gözlemi

Bu çalışmada, insan-doğa etkileşimini kavrayabilmek amacıyla doğrudan gözlem önemli bir yer tutmuştur. Saha araştırmasının temel bileşenlerinden biri, bitkisel üretimin yapıldığı tarım arazilerinin ve hayvancılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü alanların gözlemlenmesi, diğeri ise coğrafi gezilerle elde edilen izlenimlerin sistematik biçimde belgelenmesidir. Özellikle su kaynakları (çaylar, dereler, göletler, doğal göller ve çeşmeler) ile meralar, ağaçlık alanlar ve çeşitli topografik oluşumlar, bunların köy yaşamındaki yeriyle birlikte gözleme tabi tutulmuştur.

Arazi gözlemleri yalnızca fiziksel varlıkların tespitiyle sınırlı kalmamış; mevsimsel geçişlerin, iklimsel düzensizliklerin ve doğadaki dönüşümün toplumsal yaşamdaki yansımaları da doğrudan deneyimlenmiştir. Araştırma, 15 Şubat–17 Mayıs 2025 tarihleri arasında yürütülmüş; bu üç aylık dönemde, her hafta sonu düzenli olarak sahaya gidilmiştir. Böylece kıştan bahara geçiş süreci boyunca, mevsimsel değişimlerin üretim pratiklerine ve gündelik yaşama nasıl yansıdığı adım adım izlenebilmiştir.

Gözlemler sırasında, buğday ve arpa tarlalarının yeşermesi, tarlaların gübrelenmesi ve sürülmesi, pancar ekimi, hayvanların ahırlardan meralara çıkarılması, kuşların ötüşlerinde gözlemlenen artış gibi çok sayıda gözlemsel unsur kayıt altına alınmıştır. Aynı dönemde yaşanan kurak kış, ardından gelen ani yağışlar ve don olayları gibi iklim anormallikleri, yalnızca doğayı değil, köylülerin üretim kararlarını ve gündelik yaşam pratiklerini de doğrudan etkilemiştir. Tüm bu gözlemler, yazılı notlar, görsel kayıtlar ve saha günlükleri aracılığıyla belgelenmiştir.

Bununla birlikte, gözlem yalnızca çevresel ya da tarımsal faaliyetlerle sınırlı kalmamış; köy yaşamına doğrudan katılımı içeren gündelik etkileşimleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu bağlamda, yalnızca görüşmeler yapılmamış; evlere misafir olunmuş, cenazelere ve kooperatif toplantılarına katılım sağlanmış, bazı köylülerle köy içi yürüyüşler yapılmış ve mümkün olduğunca gündelik yaşantıya dâhil olunmuştur.

Yine de bu araştırmanın tam anlamıyla etnografik bir çalışma olmadığını belirtmek gerekir. Gözlem süresi sınırlı kalmış, köylerde bir çeyrek yıllık dönem boyunca bulunulmuştur. Oysa insan-doğa ilişkilerinin tam bir döngü halinde kavranabilmesi için 365 günlük bütünsel bir katılım ve gözlem süreci çok daha yerinde ve kapsamlı bir yaklaşım olurdu. Bu çalışma, böyle bir tam etnografi iddiası taşımamakla birlikte, doğrudan gözlemin sunduğu imkânları ekolojik-materyalist bir perspektifle birleştirmeyi hedeflemiştir.

3.3.6. Yapay Zekâ Kullanımı

Bu çalışmada, tez yazım sürecinin çeşitli aşamalarında yapay zekâ destekli bir dil modeli (ChatGPT, OpenAI) aktif biçimde kullanılmıştır. Bu kullanım, yalnızca biçimsel yazım desteği sunan teknik bir araç düzeyinde kalmamış; zaman zaman düşünsel açıklık sağlamak, kuramsal bağlantıları pekiştirmek ve yöntemsel çerçeveyi netleştirmek üzere yürütülen diyaloglara da evrilmiştir. Özellikle kuramsal çerçeve ve yöntem bölümünde, yazılan metinlerin dili üzerinde birlikte düşünülmüş; cümle yapıları sadeleştirilmiş, anlatım

bütünlüğü korunmuş ve tez sahibinin özgün anlatım tarzı bozulmadan metin akademik bir dokuya oturtulmuştur.

Bu bağlamda yapay zekâ, pasif bir “metin düzeltici” olmaktan ziyade, sürekli geri bildirim verilen ve birlikte düşünmeye elverişli kılınmış bir düşünsel araç işlevi görmüştür. Ancak nihai kararlar her zaman araştırmacının düşünsel süzgecinden geçerek verilmiş; kullanılan her kavram, kurulan her cümle ya kaynak metinlerle çapraz kontrol edilmiş ya da doğrudan kullanıcı müdahalesiyle biçimlendirilmiştir. Dolayısıyla burada söz konusu olan şey, yapay zekânın “yazar” olarak değil, düşünsel süreçleri destekleyen bir meslektaş gibi konumlandırılmasıdır. Bu bölümün dahil edilme nedeni de, akademik üretimde giderek artan bu tür araçların, yöntemsel şeffaflık gereği açıkça belirtilmesi gerekliliğidir.

Ayrıca bulgular bölümünün hazırlanma sürecinde de bu araçtan sistemli biçimde yararlanılmıştır. Saha görüşmelerinden elde edilen ses kayıtları deşifre edildikten sonra, bu metinlerin temalara ayrılması, anlatımlar arasında tutarsızlık ya da bilgi eksikliği olup olmadığının kontrolü, belirli kavram ve eğilimlerin metin içinde nasıl dağıldığının anlaşılması gibi amaçlarla yapay zekâ destekli analizlerden faydalanılmıştır. Uygun olduğu durumlarda, konuşmaların bağlamını bozmadan doğrudan alıntıların çağırılması ve biçimlendirilmesi süreci de bu şekilde desteklenmiştir⁷.

3.4. Sınırlılıklar

Bu çalışmanın çeşitli sınırlılıkları hem araştırma sürecinin niteliğinden hem de kırsal alan çalışmalarına özgü yapısal zorluklardan kaynaklanmaktadır. Başlıca sınırlılıklar aşağıda dört ana başlık altında sunulmuştur.

3.4.1. Cinsiyet Temelli Gözlem ve Temsil Sınırlılığı

Çalışmanın en önemli sınırlılığı, elde edilen bilgilerin büyük ölçüde erkek araştırmacının gözlemlerine ve erkek köylülerin anlatılarına dayanmasıdır. Araştırmacının saha sürecindeki konumu nedeniyle kadınlarla iletişim çoğunlukla sınırlı kalmış; bu iletişim de ancak eşlerinin bulunduğu ortamlarda mümkün olabilmiştir. Bu ortamlarda ise kadınlar ya konuşmaktan imtina etmiş ya da sözleri kesilmiştir. Genç kadınlarla iletişim kurmak neredeyse imkânsız olmuş; kadınların anlatılarına ancak yemek sofralarında yapılan

⁷ Yapay zekâ destekli sürece dair örnek kullanım komutları (*prompt*) için: Ek B, Tablo 24

katılımcı gözlemler sırasında, çoğu zaman araştırma konusunun dışında kalan sohbetlerde ulaşılabilmektedir.

Her ne kadar analiz biriminin “köylüler” değil de “köy mekânı” olarak tanımlanması bu eksikliği kısmen telafi etse de, özellikle suyla kurulan ilişki gibi bazı temalarda kadınların deneyimlerine ulaşamamak ciddi bir sınırlılıktır. Örneğin, erkekler suyu daha çok tarımsal girdi ve üretim açısından değerlendirirken, kadınların gündelik yaşam pratikleri içindeki su deneyimi farklılaşmaktadır. Bu farka dair anlatıları dinleyememek, metabolik dönüşümün toplumsal cinsiyet boyutunu yeterince analiz etmeyi engellemiştir.

3.4.2. Analiz Birimi Belirlemenin Zorluğu: Köy mü, Köylü mü?

Araştırmanın ikinci önemli sınırlılığı, analiz biriminin tanımlanmasındaki güçlüklerle ilgilidir. Kırsal alanda yaşayan bireyleri temsil etmek, hem yöntemsel hem de kavramsal olarak ciddi zorluklar barındırmaktadır. Köylerdeki nüfusun hem nicel hem de mekânsal olarak oldukça küçük ve geçirgen olması, “köylü” kavramını belirsizleştirmektedir. Günümüzde, tüm yaşamını yalnızca köyde sürdüren birey neredeyse kalmamıştır; insanlar dönemsel olarak köyde bulunmakta, haftalık ziyaretler gerçekleştirmekte, bazen başka köylerde veya kentlerde yaşamaktadır. Kimileri köy sınırları dışında, yaylalarda ya da geçici barınaklarda kalmaktadır. Bu durum, temsil sorunu yaratmakta ve analiz biriminin istikrarlı biçimde tanımlanmasını zorlaştırmaktadır.

Bu sınırlılığı aşmak ve çalışmanın ekolojik Marksizm’den beslenen materyalist yaklaşımına uygun düşecek şekilde, analiz birimi olarak köy mekânı seçilmiştir. Böylece, sınırları belirli idari bir alan içerisindeki tüm canlı ve cansız unsurlar (insanlar, hayvanlar, toprak, su, bitkiler, evler, makineler) araştırmanın nesnesi haline gelmiştir. Kimin ne kadar süredir köyde yaşadığı ya da o köyden olup olmadığı gibi sorular ikincilleştirilmiş; mekân içinde gerçekleşen dönüşüm ve etkileşimler öncelenmiştir. Ancak bu tercih, başka bir sınırlılığı da beraberinde getirmiştir: Mekânın tüm bileşenlerinin eksiksiz biçimde analize dâhil edilmesi mümkün olmamış, belirli unsurlar ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca, analiz birimi insanlar olmadığından elde edilen veriler daha dağınık ve çeşitli hâle gelmiş; köy mekânının tamamını temsil edecek kapsamlı verilere kısa sürede ulaşmak zorlaşmıştır. Örneğin yıllara göre ekilen ürün miktarı, verim düzeyi ya da su tüketimi gibi teknik bilgiler yalnızca sözlü anlatılarla ve yaklaşık değerlerle derlenebilmiştir. Bu da verilerin kesinliğini sınırlayan önemli bir etkidir.

3.4.3. İstatistiksel Veri Sınırlılıkları

Çalışma kapsamında köy envanterlerinden ve arşivsel belgelerden yararlanılmaya çalışılmışsa da, farklı yıllarda hazırlanan bu belgelerin içeriklerinin tutarsızlığı önemli bir sınırlılık oluşturmuştur. Bazı envanterlerde çeşmelerin su depolama biçimlerine kadar ayrıntılı bilgiler yer alırken, bazılarında çeşme sayısı dahi belirtilmemiştir. Günümüzde ise bu tür belgelerin karşılaştırılabileceği güncel veriler ya mevcut değildir ya da kamuya açık değildir. Neoliberal dönüşüm sürecinin bir sonucu olarak köy özelinde sistemli veri üretiminin terk edilmiş olması, kırsal alanlara dair istatistiksel bilgiye ulaşma olanaklarını büyük ölçüde kısıtlamaktadır.

Bu nedenle, bu tezde sunulan veriler, geçmişte yapılan kapsamlı envanter çalışmalarının yalnızca sınırlı bir bölümüne dayanmaktadır. Bu envanterlerin sistematik olarak karşılaştırılması, genel tarım sayımı anketleriyle birleştirilmesi ve TÜİK gibi kurumlardan mikro düzeyde veri temini çalışmanın kapsamını aşmıştır.

3.4.4. Zaman Kısıtı ve Mevsimsel Gözlem Eksikliği

Çalışmanın saha araştırması, maddi koşullar nedeniyle bahar aylarıyla sınırlı kalmıştır. Oysa iklimsel değişimlerin de göz önünde bulundurulduğu bu tür bir çalışmada, köy yaşantısının bir yıllık döngü içinde izlenmesi ideal olurdu. Yine de bahar ve sonbahar ayları, saha araştırması için en uygun dönemler olarak kabul edilebilir: kışın köy yaşamı büyük ölçüde durağanlaşmakta, yazın ise tarımsal faaliyetlerin yoğunluğu ve iklim koşulları gözlemi zorlaştırmaktadır. Buna rağmen, belirli faaliyetlerin yalnızca belirli mevsimlerde gerçekleştiği göz önüne alındığında, bu sınırlılık araştırmanın zamansal derinliğini azaltan bir unsur olmuştur.

4. HAYMANA'DA TOPLUMSAL VE EKOLOJİK DÖNÜŞÜM

Bu bölümde, köylerin karşılaştırmalı bulgularına geçmeden önce, iki köyün yer aldığı coğrafi bölgedeki dönüşümü ele alan veriler sunulmaktadır. Söz konusu veriler, 1967, 1981 ve 1997 tarihli Köy Envanter Etütleri ile TÜİK ve MGM kaynaklarından elde edilmiştir. Bu sayede, tarımda yaşanan kapitalist dönüşümle birlikte, Haymana köylerinde son 50-60 yıllık süreçte meydana gelen değişim bazı örnekler üzerinden ortaya konulacaktır. Tüm maddi dönüşümleri kapsamlı biçimde ele almak mümkün olmasa da, ulaşılabilen temel veriler aracılığıyla önemli bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgular, küresel ölçekte başlayıp Türkiye ölçeğine, oradan Haymana bölgesine ve son olarak platodaki iki köy örneğine geçiş için anlamlı bir zemin sunmaktadır. Köy ölçeğinde güncel istatistiksel verilere ulaşmak oldukça güçtür; ancak mevcut veriler ışığında köylerin dönüşümüne ilişkin genel eğilimlerin anlaşılması, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı biçimde incelenecek iki köy için de anlamlı sonuçlar üretmektedir. Her iki köy de Haymana genelindeki bu dönüşüme aykırı bir örnek teşkil etmemektedir. Bu çerçevede, öncelikle Haymana köylerinin tarihsel ve demografik dönüşümü ele alınacak, ardından tarımsal metabolizmadaki değişim değerlendirilecek, son olarak da bölgedeki iklim ve su rejimindeki değişimlere ilişkin bir analiz sunulacaktır.

4.1. Haymana'da Köylerin Tarihsel ve Demografik Oluşumu

Bu bölüm, Haymana kırsalının mekânsal oluşumunu, tarihsel kökenlerini ve toplumsal dönüşümünü katmanlı bir biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, Haymana'nın üzerinde kurulu olduğu coğrafi zemin, topografik özellikleri ve iklimsel koşulları detaylandırılarak, kırsal yerleşim biçimlerinin ekolojik bağlamı ortaya konulmaktadır. Devamında, Osmanlı dönemine uzanan iskân politikaları çerçevesinde şekillenen yerleşik hayata geçiş süreci, arşiv kaynakları ve nüfus verileri ışığında değerlendirilmektedir. Cumhuriyet döneminde devletin müdahaleleriyle birlikte belirginleşen demografik değişimler, üretim biçimlerindeki dönüşüm ve göç dinamikleri ile birlikte ele alınmaktadır. Bu tarihsel süreklilik içerisinde, kırsal çözülme süreci yalnızca nüfus azalışı üzerinden değil; ekonomik yapılar, toplumsal ilişkiler ve ekolojik etkiler bağlamında çok boyutlu olarak incelenmektedir. Böylece, Haymana özelinde Anadolu'da geç biçimlenen yerleşik köylülüğün tarihsel sınırları, yapısal kırılma ve güncel çözülme dinamikleri analitik bir çerçeve içerisinde ortaya konulmaktadır.

4.1.1. Mekânın Temeli: Haymana Platosu

Ankara'nın güney hattı, genel kanının aksine, yalnızca kurak ve çıplak arazilerden ibaret değildir. Burada, Orta Anadolu'nun karakteristiğini taşıyan, farklı topografik ve iklimsel geçişler barındıran bir coğrafya uzanır. Polatlı, Haymana, Bala, Şereflikoçhisar ve Evren ilçeleri, geniş düzlükler, boz rengin hâkim olduğu meralar ve dağınık su kaynaklarıyla birbirine eklenir.

Haymana, bu hattın tam ortasında, ağırlıklı olarak Haymana Platosunun üzerinde yer alır. İlçe topraklarının yaklaşık üçte ikisi bu platoda uzanır. Ortalama rakım 1100 metre civarındadır. Haymana Platosunun geniş ve dalgalı düzlükleri, zaman zaman batıda, güneyde ve güneydoğuda yükselen alçak dağlar ve yayvan tepelerle bölünür. Bölgedeki en yüksek nokta, güneydoğuda yer alan ve 1724 metre rakıma ulaşan Kulu'daki Karacadağ'dır. Onu Haymana'nın güneyinde yükselen Mangaldağ (1436 m) ve batısında, Polatlı ile arasındaki doğal sınırı oluşturan Çaldağı (1351 m) izler. Ancak bu dağlar İç Anadolu ölçeğinde dramatik sayılmaz; eğimleri nazik, yamaçları geniş ve aşınık, zirveleri ise çoğunlukla düzdür. Coğrafya, göz alabildiğine uzanan, hafif dalgalı bozkırın tonlarında ağır ağır akıp gider.

Haymana Platosunun toprak yapısı ağırlıklı olarak kırmızımsı kahverengi step topraklarıdır. Su kaynakları azdır; yer altı sularına ulaşmak için kuyular açmak gerekir. Bölgedeki küçük çaylar, mevsimlik dereler ve sonradan yapılan iki gölet dışında sabit bir su kaynağı bulunmaz. Sıcak yazlar ve soğuk, zaman zaman kurak kışlar bölgenin temel iklim rejimini oluşturur. Step ikliminin hâkim olduğu Haymana'da, yılın büyük bölümünde rüzgâr etkili olur; plato yapısı nedeniyle bölge rüzgâr açık bir karakter taşır. İlkbaharda kısa süren bir yeşerme dönemi görülürken yaz sonunda geniş bir kuraklık baş gösterir.

Bu ekolojik koşullar, Haymana köylerinin toplumsal ve ekonomik yapısını doğrudan şekillendirmiştir. Tarımsal üretim büyük ölçüde bu su kıtlığına ve toprak yapısına uyumlu gelişmiştir.

Haymana'daki köy yerleşimlerinin büyük çoğunluğu, hafif eğimli plato üzerinde dağılmış ova ve vadi köylerinden oluşur. Bazı köyler ise yüksek olmayan tepelerin yamaçlarına ya da sırtlarına kurulmuştur. Neredeyse tamamı toplu yerleşim biçimindedir (Köy İşleri Bakanlığı, 1967; Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı, 1984). Bu nedenle Haymana'daki köyler, plato üzerinde her köy için yeterli tarla alanı bırakılacak şekilde, yaklaşık 5 ila 10 kilometre aralıklarla saçılmış bir yerleşim düzeni sergiler.

Şekil 2

Haymana Platosundan Genel Görünüm (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Şubat 2025)

Şekil 3

Haymana Platosundan Genel Görünüm (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Şubat 2025)

4.1.2. Cumhuriyet Öncesi Haymana

Haymana'nın tarihsel coğrafyası, tıpkı Anadolu'nun pek çok bölgesinde olduğu gibi, uzun süren konar-göçer yaşam biçimlerinden yerleşik tarımsal düzene geçişin sancılı ve parçalı sürecine örnektir. Bölgenin ismi bile bu tarihsel süreci yansıtır: Haymana kelimesi, Divan-ı Lügat'it-Türk'te "mera, otlak, yeşillik" anlamında geçer. Osmanlı belgelerinde ise "çadırılık", yani göçebe obası anlamına gelir. 16. yüzyılda bölge, Büyük Haymana ve Küçük Haymana isimleriyle iki ayrı idari birim olarak anılır; bu iki Haymana'ya birlikte Haymanateyn denmiştir. Bugünkü ilçe merkezinin oluşumu ise 19. yüzyılda gerçekleşir. Önce Büyük Haymana ve Küçük Haymana birleştirilir; ardından çıkan büyük bir yangın sonrası, ilçe merkezi birkaç kez yer değiştirir ve nihayet sıcak su kaynaklarının bulunduğu bugünkü Haymana merkezine taşınır. Burası eskiden Yabanhamam olarak bilinirken, halkın çadırlı yaşamına ve bölgenin tarihsel kimliğine atıfla yeniden Haymana adını alır (Tuncer & Bulut, 2019).

16. yüzyılda Haymana bölgesi, Osmanlı kaynaklarında konar-göçer yurdu olarak geçmektedir. 1523 yılında 37.887 olan bu yurttaki "Haymana Taifesi" nüfusu, 1571'e gelindiğinde 52.730 kişiye ulaşmıştır. 16. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'nun geneliyle birlikte Haymana da Celali isyanları ve fetret döneminden etkilenmiş; 1604 yılında Haymana kazasına bağlı 36 köyün nüfusu tamamen göç etmiştir. Bölge, 18. yüzyıl boyunca hem göç veren hem de başta Amasya ve Bozok olmak üzere çevre bölgelerden göç alan bir yerleşim karakteri göstermiştir. 19. Yüzyıl sonlarına doğru bu yapı kısmen istikrara kavuşmuş; tarım ve hayvancılığa dayalı kırsal yerleşim düzeni hâkim hale gelmiştir (Tuncer & Bulut, 2019).

Haymana kazası, Osmanlı'nın genel nüfus yapısına paralel biçimde 19. yüzyılda iç ve dış göçlerle şekillenmiş, bu süreçte sosyal yapıda da önemli kaymalar meydana gelmiştir. Osmanlı idaresi bu yüzyıl boyunca, başta Kürt, Türk ve Arap aşiretleri olmak üzere çeşitli grupları Anadolu'ya iskân etme ve yerleşik hayata geçirme politikasını sürdürmüştür. Bu iskân politikalarının bir parçası olarak, Haymana bölgesine özellikle Kürt aşiretleri yerleştirilmiş; bu durum, bölgedeki etnik kompozisyonun ve toplumsal ilişkilerin biçimlenmesinde etkili olmuştur (Tuncer & Bulut, 2019). Bu yerleştirmelerin bölgesel etkileri ve bugünkü etnik yapı üzerindeki izleri aşağıda daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

1831 yılına ait nüfus verilerine göre Haymana kazasında 42 köy bulunmaktadır ve bu köylerde Müslüman erkek nüfus 2.597 kişidir (Tuncer & Bulut, 2019). Kadınlarla birlikte toplam nüfus yaklaşık 5.134 kişi olarak hesaplanabilir. Bu sayı, 1844-1845 tarihli temettuat defterlerine göre 971 hanede yaklaşık 4.865 kişiye denk düşmektedir. Bu dönemde Haymana’da yer alan köylerin nüfusları büyük oranda 100-200 kişi aralığında seyretmektedir (Tablo 2).

Tablo 2

1844-1845 Temettuat defterlerine göre Haymana kazasının nüfusu

No	Köyler	Nüfus	No	Köyler	No
1	Çakal	315	22	Topaklı	120
2	Culuk	235	23	Ücret	120
3	Seferi	220	24	Yarışlı	115
4	Tulumtaş	200	25	Boyalık	105
5	Çalış ve Tutak	200	26	Hacılar	100
6	Oyaca	190	27	Karaoğlan	100
7	Saruhanlı	160	28	Halaşlı	95
8	Börücek	155	29	Deveci	85
9	Gerder	155	30	Hacı Muratlı	80
10	Fırkalı	150	31	Babyakup	75
11	Veli Himmetli	145	32	Virancık	75
12	Tacir	135	33	Çayırılı	65
13	Şerefli	135	34	Eymir	55
14	Tohumlar	135	35	Süleymanlı	40
15	Çukurviran	135	36	Koparan	10
16	Kızılkoyunlu	65	37	Erif	40
17	Güzelcekale	65	38	Baba Yakub	75
18	Pirepınarı	100	39	Runkuş	80
19	Kadıköy	175	40	Ilıca	175
20	Karagedik	90			
21	Karahoca	120		Toplam	4865

Not. Veriler Tarihi Coğrafya Açısından Haymana Kazasında Nüfus (1831-1914) başlıklı çalışmadan alınmıştır (Tuncer & Bulut, 2019).

Haymana’nın idarî statüsü, 19. yüzyıl boyunca çeşitli değişimlere uğramıştır. Osmanlı resmî belgelerinde 19. yüzyıl başlarına kadar “Büyük ve Küçük Haymana” anlamına gelen Haymanateyn adıyla anılan bölge, Polatlı, Gölbaşı, Kulu, Cihanbeyli ve Bala’nın geniş kesimlerini kapsamaktadır. Bu geniş alan için bir kaza merkezi kurulması kararıyla, merkez

1862 yılında Sivri köyüne, ardından geçici olarak Sarıdeğirmen (Erif) köyüne, 1868’de Culluk köyüne, 1874’te Kadıköy (bugünkü Yeşilyurt) köyüne ve nihayet 1880 yılında bugünkü Haymana merkezine taşınmıştır (Tuncer & Bulut, 2019).

Yeni merkez, kaplıcalarıyla tanınan Yabanhamamı mevkiinde kurulmuş ve bu tarihten sonra “Haymanateyn” adı kaldırılarak bölgeye yalnızca “Haymana” denmeye başlanmıştır. Yabanhamamı ismi daha sonra yalnızca bir mahalle adı olarak kalmış, nihayetinde bu da kaldırılmıştır. Günümüzde Haymana merkez kaplıcasının bulunduğu yer bu eski mevkiye denk gelmektedir (Tuncer & Bulut, 2019).

1892 yılında İstanbul-Ankara demiryolunun Haymana’nın Polatlı köyünden geçmesi, bölgenin ticaret merkezlerine entegrasyonunu hızlandırmıştır. Bu gelişme ile birlikte Rum ve Ermeni tüccarlar tarafından hububat, yapağı, tiftik gibi ürünlerin alım, depolama ve dağıtımı için istasyon çevresine “taş ambar” adı verilen yirmiye yakın yapı inşa edilmiştir. Bu süreç nüfus artışını da beraberinde getirmiştir. Ancak 1926’da Polatlı’nın kaza teşkilatı kurulmuş, ardından Haymana’nın 42 köyü Polatlı’ya bağlanmış; bu sayı 1928’de 8 köy daha eklenerek artmıştır (Tuncer & Bulut, 2019). Bu durum, Haymana'nın ekonomik ve yönetsel merkez olma potansiyelinin zayıflamasına neden olmuştur.

1831’den 1914’e kadar Haymana’da dikkat çekici bir nüfus artışı gözlenmektedir. 1845’te yaklaşık 4.865 olan nüfus, 1878’de 28.530’a yükselmiştir. 1891’de bu sayı 25.538 olarak kaydedilmiştir. 1894 tarihli Ankara vilayet salnamesine göre Haymana kazasında toplam 26.682 kişi yaşamaktadır. Sonraki yıllarına ait salnamelerde nüfus verileri küçük oynamalarla tekrar edilmekte, merkez nüfusunun düşük, köy nüfusunun ise baskın olduğu görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3*Ankara ve Haymana köy sayıları ve köy nüfusları (1831-2024)*

Yıl	Ankara			Haymana		
	Köy Sayısı	Köy Nüfusu	Ortalama	Köy Sayısı	Köy Nüfusu	Ortalama
1831	-	-	-	42	5134	122.2
1845	-	-	-	40	4865	121.6
1878	-	194884	-	-	28530	-
1893	-	305774	-	139	27018	194.4
1914	-	-	-	173	34683	200.5
1940	1164	387094	332.6	90	23596	262.2
1950	1164	441865	379.6	90	27946	310.5
1955	1164	493863	424.3	90	33325	370.3
1960	1164	526437	452.3	90	36112	401.2
1965	1164	542121	465.7	90	41009	455.7
1981	1138	537248	472.1	85	47079	553.9
1997	925	407709	440.8	81	42039	519.0
2007	672	325866	484.9	66	29846	452.2
2012	672	95670	142.4	67	15867	236.8
2024	-	-	-	72	19253	267.4

Not. Bu tablodaki veriler farklı dönemlere ve kaynaklara dayanmaktadır. 1940–1997 arası köy nüfusları, sırasıyla 1967, 1981 ve 1997 tarihli Köy Envanter Etütlerinden alınmıştır. 1831–1914 dönemine ait Haymana verileri ise, Tuncer ve Bulut’un *Tarihi Coğrafya Açısından Haymana Kazasında Nüfus (1831–1914)* başlıklı çalışmasından derlenmiştir. 2007 sonrası veriler ise TÜİK veri tabanına dayanmaktadır. 1940 öncesine ait Ankara nüfusları doğrudan köy nüfusunu yansıtmamakla birlikte, bu dönemlerde Ankara nüfusunun çok büyük bir kısmı kırsal yerleşimlerde yaşadığından dolayı, bu veriler temsili kabul edilmiştir. Ayrıca her yıla ait köy sayıları tespit edilememiştir; ancak Haymana ile Ankara kırsalı arasındaki tarihsel demografik benzerlikler dikkate alındığında bu farklılıkların sapma oranının sınırlı olacağı varsayılmıştır. Osmanlı dönemindeki sayımlarda yalnızca erkek nüfus kayıt altına alındığından, tahmini toplam nüfusa ulaşmak amacıyla bu rakamlar ikiyle çarpılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet döneminde Haymana’ya bağlı birçok köyün Polatlı’ya bağlanmış olması, toplam köy nüfusunda bir azalmaya yol açmış olsa da köy başına düşen ortalama nüfusu anlamlı biçimde etkilememiştir. Son olarak, Cumhuriyet öncesi döneme ait nüfuslar yerleşik köylü nüfusu esas alırken, bu coğrafyada konar-göçer toplulukların sayımı çoğu zaman eksik veya dışında bırakılmıştır. Bu durum, Haymana platosundaki demografik yapının yalnızca yerleşik nüfus üzerinden okunmasına neden

olmuştur. Bu nedenle, ilgili dönemlerde hem nüfusun hem yerleşiklik biçimlerinin parçalı ve değişken bir yapı arz ettiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Son olarak, 2007 ve 2012 yıllarındaki idari statü değişiklikleri, özellikle büyükşehir yasası çerçevesinde köylerin mahalleye dönüştürülmesi, verilerde istatistiksel sapmalara yol açmıştır. Bu tarihten sonra Ankara genelinde köy nüfusu doğrudan hesaplanamamıştır. Haymana özelinde ise yazar tarafından, mahalle statüsüne geçmiş eski köylerin tek tek tespiti yoluyla gayriresmî bir sayım yapılmıştır. Aynı yöntem Ankara'nın tüm köyleri için mümkün olmadığından, 2024 Ankara köy nüfus verileri eksik bırakılmıştır.

Yukarıda özetlenen tarihsel süreçler, Haymana'da yerleşik kırsal hayatın sürekli ve kadim bir toplumsal form olmadığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Tersine, Haymana'nın tarihsel coğrafyası, uzun süreli bir geçiş sürecine ve kopuşlara sahne olmuştur. Konar-göçer toplulukların 16. yüzyıldaki varlığına rağmen, bu nüfusun sabit, yerleşik bir kırsal yaşam kurduğu söylenemez. Nitekim, Celali isyanları ve onu takip eden Fetret dönemleriyle birlikte, Haymana 17. ve 18. yüzyıllar boyunca büyük ölçüde dağılmış, yerleşim dokusu sarsılmış, nüfus boşalmış; yerleşiklik yerini parçalanmış, istikrarsız bir geçim ekonomisine bırakmıştır (Tuncer & Bulut, 2019).

Bu bakımdan, Haymana'da bugünkü anlamıyla köylü nüfusun süreklilik kazandığı dönem, 19. yüzyıl başlarından itibaren, Osmanlı'nın sistemli iskân politikaları ve göçmen yerleştirme çabalarıyla başlamıştır. Fakat bu da hemen gerçekleşmemiş, bölgeye dağılmış olan aşiretlerin yerleşik düzene geçmeleri, tarımsal üretimi merkez alan bir yaşam kurmaları ve köy-formunu kalıcılaştırmaları ancak 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarına denk gelmiştir.

Dolayısıyla denebilir ki, Türkiye genelinde olduğu gibi Haymana köylüleri de ancak Cumhuriyet döneminden itibaren modern anlamda "köylü" hâline gelmişlerdir. Yani üretim araçları ile doğrudan ilişki kuran, devlete vergi veren, tapulu arazi işleyen, kırsal kalkınma politikalarıyla temas eden, piyasaya ürün sağlayan bir köylü tipi, Haymana'da ancak Cumhuriyet'le birlikte biçimlenebilmiştir.

4.1.3. Cumhuriyet Sonrası Haymana

Cumhuriyet'in ilk on yıllarında Haymana kırsalı, devletin kalkınmacı politikaları doğrultusunda yeniden biçimlenmiştir. 1940–1965 arası dönemde köy nüfusu yaklaşık iki katına çıkmış; köy başına ortalama nüfus 455'i aşmıştır (Köy İşleri Bakanlığı, 1967). Bu dönem aynı zamanda köylü nüfusun devletle temasının arttığı, tarım politikalarının, sağlık hizmetlerinin ve eğitim kurumlarının kırsala yayılmaya başladığı bir dönemdir. Modern anlamda köylüleşme süreci bu zaman diliminde gerçekleşmiş, Haymana'da köylü sınıfının toplumsal zemini güçlenmiştir.

1965 sonrası süreçte Haymana kırsalında göç eğilimi belirginleşmeye başlamıştır. 1981'de zirve yapan köy nüfusu, bu tarihten sonra kademeli olarak azalmış; 1997'ye gelindiğinde yaklaşık %25'lik bir düşüş gerçekleşmiştir (Tablo 4). Bu düşüş, hem Avrupa'ya yönelik dış göçün hem de büyükşehirlere yönelen iç göçün etkisiyle oluşmuş; aynı zamanda tarımsal gelirlerin düşmesi ve kırsal genç nüfusun üretim dışına çekilmesiyle hızlanmıştır.

1965–1997 arasındaki veriler, köy nüfusunun yalnızca mutlak sayı olarak değil, aynı zamanda üretici birim olan hane düzeyinde de önemli dönüşümler yaşadığını ortaya koymaktadır. 1965 yılında Haymana'da köy nüfusu 41.009 kişi ve çiftçi aile sayısı 8.260'tır. Bu, hane başına düşen ortalama 5 kişilik bir yapıya ve köy başına yaklaşık 92 çiftçi ailesine işaret eder. Bu veriler, klasik köylü ailesinin hâlen üretimin temel taşıyıcısı olduğu bir dönemi yansıtır (Tablo 4).

Tablo 4*Köy, aile ve hane nüfusları, Haymana ve Ankara, 1965-2022*

Yıl	Yer	Köy Sayısı	Köy Nüfusu	Çiftçi Aile/ Yerleşik Hane Sayısı	Aile Başına Düşen Nüfus	Köy Başına Düşen Aile/Hane
1965	Ankara	1164	542121	114273	4.7	98.2
	Haymana	90	41009	8260	5.0	91.8
1981	Ankara	1138	537248	117787	4.6	103.5
	Haymana	85	47079	11546	4.1	135.8
1997	Ankara	925	407409	68133	6.0	73.7
	Haymana	81	42039	6347	6.6	78.4
1997*	Ankara	925	407409	116030	3.5	125.4
	Haymana	81	42039	9903	4.2	122.3
2022**	Ankara	672	95670	77000	1.2	114.6
	Haymana	72	19253	7200	2.7	100.0

Not. Bu tablo, 1967, 1981 ve 1997 tarihli Köy Envanter Etütlerinden derlenen veriler doğrultusunda oluşturulmuştur. 1965 ve 1981 verilerinde "çiftçi aile sayısı" esas alınmışken, 1997 itibariyle "yerleşik hane sayısı" kullanılmaya başlanmıştır.

*1997 yılı verilerinde "çiftçi aile" yerine "yerleşik hane" sayısının esas alınması nedeniyle ortaya çıkan tanımsal değişikliğin, karşılaştırmalı analizlerde sapmaya yol açtığı düşünülmektedir. Bu nedenle, 1997 yılı için alternatif bir çiftçi aile sayısı tahmini yapılmıştır. Söz konusu tahmin, 1981 yılının köy nüfusu açısından bir zirve noktası olduğu kabul edilerek, 1965 ve 1981 yıllarına ait çiftçi aile verilerinin ortalaması alınmak suretiyle oluşturulmuştur. Böylece, verideki tanımsal kırılmanın etkisiyle oluşan hesap değişikliğinin boyutu anlaşılmaya çalışılmıştır.

**2022 yılına ait veriler, Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS)'ne kayıtlı ve kayıtsız çiftçileri birlikte kapsamaktadır. Bu yıl için kullanılan veri seti, önceki yıllarda kullanılan "çiftçi ailesi" ya da "yerleşik hane" gibi tanımlamalardan farklı bir sınıflandırma sistemiyle derlenmiştir. Bu nedenle dönemler arası doğrudan karşılaştırmalar yapılırken tanım farklılıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, 2022 yılı Ankara köy nüfusu için resmi son veri olan 2012 yılı alınmıştır.

1981'e gelindiğinde, Haymana'da hane sayısı 11.546'ya yükselmiş ve köy başına düşen hane sayısı 135'e çıkmıştır (Tablo 4). Bu, nüfus artışından bağımsız olarak hane sayısındaki belirgin artışı gösterir. Aynı zamanda aile başına düşen nüfusun 4,1'e gerilemesi, ailelerin çekirdekleştiğini ya da genç kuşakların ayrı haneye çıktığını düşündürmektedir. Bu dönem, kırsal alanlarda devlet destekli kooperatifleşmenin ve tarımsal makineleşmenin yaygınlaştığı bir dönemdir. Haymana'da aile sayısının artışı, üretim yapılarının genişlediği bir evreye işaret eder.

Ancak 1997 verileri, veri türündeki değişim nedeniyle dikkatle okunmalıdır. Haymana'da toplam köy nüfusu 1981'e kıyasla neredeyse sabit kalmışken (47.079 → 42.039), hane sayısının 11.546'dan 6.347'ye düşmesi, ilk bakışta dramatik bir azalmaya işaret etmektedir (Tablo 4). Ancak burada 1981'de çiftçi aile sayısı, 1997'de ise yerleşik hane sayısı esas alınmıştır. Bu değişiklik, yalnızca kırsal aile yapısındaki dönüşümle açıklanamayacak kadar belirgindir. Büyük olasılıkla 1997 itibarıyla köyde hâlâ çiftçilikle uğraşan ama fiilen şehir merkezlerinde (örneğin Haymana, Polatlı ya da Ankara'da) yaşayan ciddi bir nüfus kesimi bu hesaplamalara dahil edilmemiştir. Diğer bir ifadeyle, çiftçilik yapan ama köyde sürekli ikamet etmeyen aileler bu istatistiklerde “yerleşik hane” olarak sayılmamıştır.

Nitekim bu dönemde köy nüfusu azalmamış; 2010'lara kadar da görece sabit kalmıştır (Tablo 4). Eğer 1997'de de 1981'deki gibi çiftçi aile sayısı esas alınsaydı, hane sayısı benzer çıkacak, dolayısıyla aile başına düşen nüfus da gerçekçi bir seviyede kalacaktı. Oysa 1997 verisinde görülen 6,6 kişilik hane büyüklüğü, 1980'lerde zirveye ulaşmış demografik yoğunlukla çelişmektedir. Bu nedenle, yüksek hane başı nüfus oranı verinin türünden kaynaklanan bir yanılgıya işaret etmektedir.

Diğer yandan, yerleşik hane sayısındaki bu düşüş, yalnızca istatistiksel bir durum değil, aynı zamanda kırsal mekânın paylaşımı ve terk edilişiyle ilgili yapısal bir krize de işaret ediyor olabilir. Köylerde hâlen fiziksel olarak var olan ancak kullanılmayan ya da kardeşler arasında paylaşılamamış haneler, yerleşik hane sayısında görülen bu düşüşün arka planını oluşturabilir. Sahada sıkça dile getirilen “boş evler”, “arazide hak kavgası” ve “geri dönülemeyen yer” anlatıları da bu çözülmeyi doğrular niteliktedir.

2022 yılına gelindiğinde, Ankara genelinde resmî köy nüfusu 100.000'in altına düşmüş, Haymana'daki köy nüfusu ise yaklaşık 10.000'e gerilemiştir. Tanım değişiklikleri

neniyle kayıtlı ve kayıtsız toplam çiftçi sayısı azalmış görünse de, köy nüfusundaki bu düşüşe rağmen tarımsal işletme sayısında dramatik bir azalma yaşanmamıştır. Yani küçük meta üreticisi köylüler varlıklarını sürdürmüş fakat birim başına düşen nüfus düşmüştür. Haymana köylerinde çiftçi/aile başına düşen ortalama nüfus 2,7 kişiye kadar gerilemiş; köy başına düşen çiftçi aile ya da hane sayısı ise yaklaşık 100'e inmiştir.

2007 sonrası Haymana köy nüfusunda yaşanan keskin düşüşler, hem sosyo-ekonomik çözülmenin hem de idari düzenlemelerin birleşik sonucudur. 2007–2012 arası nüfus neredeyse yarı yarıya azalmış, köy sayısı düşmüş, ortalama köy nüfusu 450'lerden 230'lara gerilemiştir. 2024'te ise nüfus yalnızca 10.606 kişiye düşmüş, ortalama köy nüfusu 147'ye inmiştir. Bu, tarihsel olarak 1940'lı yılların öncesine dönüş anlamına gelmektedir. Mahalleleşme uygulamaları ile birlikte köy kimliğinin yasal olarak silinmesi, bu düşüşü yalnızca sayısal değil, aynı zamanda siyasal bir çözülme haline getirmiştir.

Haymana ilçesi, tarihsel olarak kent-kır ayrımında büyük oranda kırsal karakterini korumuş bir yerleşim yapısına sahiptir. Bu yapı, Osmanlı döneminden bu yana süregelen konar-göçer geçmişin ve geç yerleşikliğin izlerini taşımakla birlikte, Cumhuriyet döneminde de korunmuştur. 1981 yılına gelindiğinde Haymana nüfusunun yaklaşık %88'i köylerde yaşamaktadır. Aynı dönemde bu oran Ankara genelinde yalnızca %22, Türkiye genelinde ise %55'in altına düşmüştür. Türkiye'de kent nüfusu, kır nüfusunu ilk kez 1984 yılında geçmiştir. Bu karşılaştırma, Haymana'nın geç kentleşen, geç çözülmeye başlayan bir kırsal yapıya sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

2007 yılına gelindiğinde bile Haymana nüfusunun yaklaşık %75'i hâlâ köylerde yaşamaya devam etmektedir. Bu oran aynı yıl için Ankara'da %7'ye, Türkiye genelinde ise %30'a kadar gerilemiştir. Güncel, gayri resmî 2024 verilerine göre bu oran Haymana için büyük ölçüde korunmakta; nüfusun yaklaşık %75'i hâlen köylerde yaşamaktadır. TÜİK'in son kent-kır sınıflandırmasına göre Türkiye genelinde kırsal nüfus oranı %22'ye kadar düşmüşken, Haymana'nın bu istikrarı dikkat çekicidir.

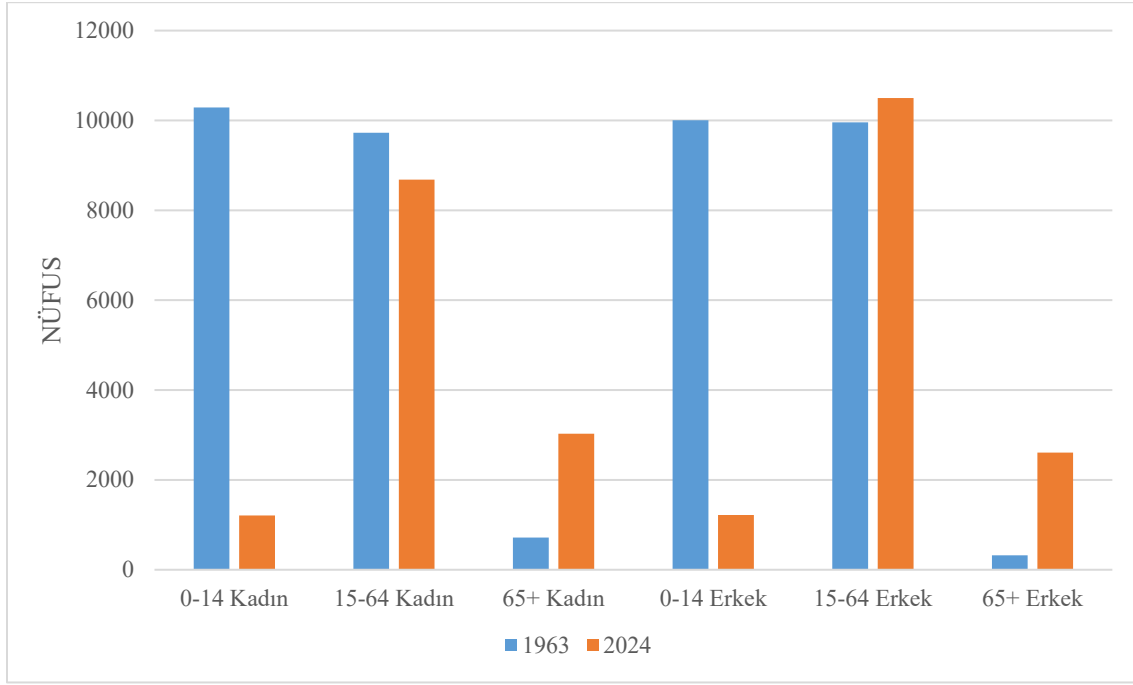
Haymana'da kırsal çözülme özellikle 2005 sonrası hız kazanmış, yerleşim dokusu niteliksel bir dönüşüm sürecine girmiştir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda 1000'e yaklaşan veya 1000'in üzerinde nüfusa sahip pek çok köy varken, bugün kayıtlı olarak 1000 ve üzeri nüfusa sahip tek bir köy kalmıştır. Bu köyler genellikle eski bucak merkezleri ya da geçmişte belediye statüsü alabilmiş, yerel merkez işlevi görmüş köylerdir. Diğer tüm köylerde ise

nüfuslar yarıdan fazla oranlarda azalmıştır. Bugün 1980'lerde 1000 civarında ve üzerinde nüfusa sahip köylerin çoğu ortalama 500 civarına gerilemiş durumdadır.

Bu çözümlenin yalnızca sayısal verilerle açıklanması yeterli değildir. Bugün köylerde kayıtlı nüfusu azalmış olsa da, kırsal mekânı üretim için kullanan (özellikle yazlıkçı, emekli ya da hafta sonu üretici) geniş bir nüfus vardır. Sahada yapılan görüşmelerde de sıkça dile getirildiği üzere, bu nüfus kırsalla bağına tamamen koparmamış; ancak kalıcı yerleşiklikten bütünüyle uzaklaşmıştır. Dolayısıyla Haymana'daki köyler, henüz tamamen terk edilmiş değildir; fakat son 15–20 yılda kırsal çözümlenin ivmesi belirgin biçimde artmıştır. Bu çözümler hem yerleşiklik biçimi hem de köylü profilinde derin bir dönüşümün işaretidir.

Bu veriler, Haymana köylüsünün yerleşik yaşamla kurduğu bağına tarihsel olarak yalnızca yüz elli yıla, kapitalist üretim ilişkileriyle kurduğu bağına ise yaklaşık yetmiş beş yıla dayandığını göstermektedir. Son yetmiş beş yıl, kırsal nüfusun piyasaya daha sıkı bağlandığı; ancak aynı zamanda çözümler sürecinin de hızlandığı bir dönem olmuştur. Ekolojik açıdan değerlendirildiğinde, Haymana Platosu 16. yüzyılda sınırlı ölçekte kullanılmış, ardından uzun süreli bir nadas evresi yaşamış ve ancak son yetmiş beş yılda yoğun bir tarımsal müdahaleyle derin bir metabolik sarsıntıya uğramıştır.

Haymana köylerinde yaşanan nüfus çözümleri, yalnızca sayıların azalmasıyla sınırlı bir dönüşüm değildir. Bu süreç, nüfusun yapısal bileşimini de derinden etkilemiştir. Özellikle son on yıllarda dikkat çeken en önemli eğilimlerden biri, köy nüfusunun yaş itibarıyla da dönüşmesidir. Genç kuşakların köyden göç etmesiyle birlikte, kırsal alanlarda daha ileri yaş gruplarının oranı belirgin biçimde artmıştır. Bu durum, kırsal çözümlerin yalnızca ekonomik ya da mekânsal değil, aynı zamanda demografik ve toplumsal bir boyutu olduğunu da ortaya koymaktadır. Aşağıdaki yaş grubu verileri, Haymana köylerinde yaşanan bu dönüşümün boyutlarını somut biçimde gözler önüne sermektedir (Şekil 4).

Şekil 4

Yaş gruplarına göre nüfus, Haymana, 1963–2024

Not. Veriler TÜİK (2025) veri tabanından alınmış, grafik araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Grafikte 1963 ve 2024 yıllarına ait veriler karşılaştırıldığında, Haymana’da nüfusun belirgin bir yaşlanma eğilimine girdiği açıkça görülmektedir. 1963 yılında, hem kadın hem erkek nüfusta 0–14 yaş grubu oldukça kalabalıktır, 2024 yılında bu grup dramatik biçimde azalmıştır. Özellikle kırsal bir yerleşim açısından bu azalma; doğurganlık oranlarındaki düşüş, genç nüfusun göçü ve yeni kuşakların köyle bağlarının zayıflaması gibi çok katmanlı bir demografik çözümü yansıtmaktadır (Şekil 4).

En çarpıcı değişim ise 65 yaş ve üzeri nüfus grubunda gözlemlenmektedir. 1963’te bu grup oldukça sınırlıyken, 2024’te dikkat çekici biçimde artmıştır (Şekil 2). Bu durum, Haymana’nın giderek yaşlı nüfusun kaldığı, gençlerin ise dışarıya göç ettiği bir “yaşlı köy evrenine” dönüştüğüne işaret etmektedir. Köyde kalanların önemli bir kısmı aktif üretimden çekilmiş; kırsal yaşamın yükünü taşımayan, daha çok geri çekilmiş bir yaşam formuna yönelmiştir.

Bu yapısal dönüşüm, kırsalda yaşanan çözülmenin yalnızca ekonomik ya da mekânsal değil; aynı zamanda biyolojik ve toplumsal yeniden üretim açısından da kritik bir eşiğe geldiğini göstermektedir. Haymana, 1960'lı yıllarda genç ve üretken bir nüfusa sahipken; 2024 itibarıyla yaşlı, durağan ve üretim dışı bireylerin ağırlıkta olduğu bir kırsal bölgeye dönüşmüştür.

4.1.4. Haymana'daki Kürtler

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki iskân politikaları çerçevesinde Haymana bölgesine, özellikle Kürt aşiretlerinin yerleştirildiği önceki bölümlerde belirtilmişti. Bu politikalar, yalnızca idari değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel düzeyde de önemli sonuçlar doğurmuş; Haymana'nın etnik yapısını bugüne kadar uzanan biçimde şekillendirmiştir. Günümüzde Haymana'daki köyler yalnızca coğrafi ya da idari konumlarıyla değil, aynı zamanda etnik aidiyetleri, kültürel bağlamları ve göç dinamikleriyle de birbirinden ayrılmaktadır. Bu çeşitlilik, kırsal çözülme sürecine dair yürütülen saha gözlemleri sırasında da önemli bir analitik boyut kazanmıştır. Aşağıdaki değerlendirmelerde, bu çeşitliliğin Haymana köylerinin mekânsal canlılığı, nüfus hareketliliği ve üretimle kurdukları ilişki üzerindeki etkilerine odaklanılmaktadır.

Haymana'daki kırsal yerleşimler, yalnızca idari sınıflandırmalarla değil, aynı zamanda etnik, kültürel ve ekonomik aidiyetlerle de farklılaşmaktadır. Mevcut yerel araştırmalara, basılı haber kaynaklarına ve Nişanyan Yeradları Sözlüğü'ndeki kayıtlara dayanarak çıkarılan tabloya göre, Haymana ilçesine bağlı köylerin etnik dağılımı şu şekildedir: 47'si Kürt, 1 tanesi Alevi, 1 tanesi Abdal, 12 tanesi Türk (5'i Türkmen, 6'sı Modanlı), 1 tanesi Çerkez, 1 veya 2 tanesi Boşnak, 3 tanesi Tatar, 1 tanesi Bulgar göçmeni, 13 tanesi ise diğer aşiret ve kabilelere mensup köylerdir. Bu dağılım, mutlak doğruluk iddiası taşımamakla birlikte, sahadaki gözlemler ve yerel anlatılarla büyük ölçüde örtüşmektedir.

Kürt köylerinin yaklaşık 29'u Şeyhbızın (Şêxbizin) aşiretine mensuptur ve bu köyler toplam Kürt köyleri içinde sayıca çoğunluğu oluştururlar. Diğer Kürt köyleri farklı aşiretlerden gelmektedir. Kulu'ya bağlı Sarıayla Köyü'nün yer aldığı hat da bu Şeyhbızın Kürt köylerinin coğrafi devamı niteliğindedir. Vadi boyunca uzanan bir dere, bu köylerden geçerek Samsam Gölü'ne ulaşır; yalnızca son noktada bir Türkmen köyüne dökülür. Bu coğrafi süreklilik, tarihsel-toplumsal bir kesintiye uğrar.

Kürt köyleri mekânsal olarak genellikle merkeze uzak konumlanmışlardır. Polatlı'ya, Haymana merkezine, Kulu'ya ve Ankara'ya uzak bu köyler, diğerlerine kıyasla görece daha yüksek nüfuslarını koruyabilmişlerdir. Bu köylerde göç hareketi erken dönemde başlamış, özellikle Danimarka ve İsveç gibi Avrupa ülkelerine yönelmiştir. Göç edenlerin önemli bir kısmı inşaat sektöründe çalışmış, bu alanda özellikle beton işçiliği mesleğini edinmişlerdir. Bu durum, hem Avrupa'da hem de Türkiye'nin büyükşehirlerinde (Ankara, İstanbul, İzmir) Kürt köylüleri için hem işçi hem de zamanla işveren pozisyonlarında yer almalarına imkân tanımıştır. Elde edilen bu gelir, büyük ölçüde köylere geri dönmüş; bu da bu köylerin mimari çehresini dönüştürmüştür. Bugün bu köylerde yüksek katlı müstakil villalar, geniş kubbeli ve yüksek minareli camiler, çevresi duvarla çevrili özel mülkler, bazı yerlerde köy içi küçük beton tesisleri ya da özel çiftlikler gözlemlenebilmektedir. Ancak bu yatırımlar, çoğunlukla üretim temelli olmaktan çok, duygusal bağlılıkla ilişkili biçimsel harcamalar olarak kalmış, özellikle emekli bireylerin geri dönüşleriyle şekillenmiştir.

Şekil 5

Kürt Köylerinden Yeni Ev Örneği (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Şekil 6

Kürt Köylerinden Yeni Ev Örneği (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Buna karşın Türk köylerinde göç büyük ölçüde yurtiçine, özellikle Polatlı, Ankara ve Bursa gibi yerlere olmuştur. Göç eden bireyler daha kalıcı bir kentleşme sürecine girmiş, kent merkezlerinde işçileşmiş ve köyle olan bağ zamanla zayıflamıştır. Bu köylerde nüfuslar daha sert bir düşüş göstermiştir. Köylerin terk edilmesi kalıcı olmuş, dönüşler istisna düzeyinde kalmıştır.

Haymana'nın merkeze yakın köyleri dahil olmak üzere, kapitalist piyasayla kurduğu ilişki zayıf kalmıştır. Zira Haymana'nın kendisi, kapitalist gelişim açısından güçlü bir çekim merkezi olamamıştır. Bu nedenle Haymana'ya yakın olmak, tek başına ekonomik gelişim ya da üretkenlik avantajı sağlamamaktadır. Diğer ilçelerde ise bu durum farklıdır. Örneğin Polatlı'nın sanayileşmesi, çevre köylerdeki üretim biçimlerini etkilemiş; tarımsal üretim kapitalist gelişime daha hızlı eklenmiştir. Haymana'nın bu gelişimi gerçekleştirememesi, köylerin yönünü Ankara, Polatlı ya da Konya gibi merkezlere çevirmelerine yol açmıştır. Dolayısıyla, Haymana'nın merkezine yakın olan köyler dahi zamanla âtil kalma sürecine girmiştir. Merkezden uzak köylerde bu durum daha da belirgindir. Fakat Kürt köyleri bu

eğilimden büyük ölçüde sapsmıştır. Göçle edinilen kazancın köylere geri aktarımı, bu köylerin mekânsal olarak canlı kalmasını sağlamıştır. Nüfus kayıtları bu nüfusun köyde olmadığını gösterebilir; ancak özellikle bahar ve yaz aylarında ciddi bir nüfus hareketliliği mevcuttur. Bu hareketlilik, kimi köylerde geçici de olsa bir merkez oluşumunu beraberinde getirmekte; köyler fiilen canlanmaktadır.

Yöntem bölümünde de belirtildiği üzere, Haymana'daki Kürt nüfusun tarihi, kapsamlı ve ayrı bir araştırma gerektirecek niteliktedir. Ayrıca, söz konusu köylerde yurtdışı göç dinamiklerinin belirleyici olması nedeniyle bu çalışmada iki Türk köyü tercih edilmiştir. Bu köylerin her ikisi de yaklaşık yüz elli yıllık bir geçmişe sahiptir. Her iki köy de Anadolu köylerinin genel tarihsel seyrinden belirgin bir sapma göstermemektedir.

Sonuç olarak, Haymana'da köylerin etnik bileşimi ile mekânsal canlılıkları ve nüfus seyirleri arasında dolaylı da olsa gözle görülür bir ilişki kurulabilir. Bu ilişki, doğrudan çalışmanın esas konusu olmamakla birlikte, saha esnasında edinilen gözlemler ve köyler arası karşılaştırmalar sırasında belirgin hale gelmiştir. Konuya dair aktarılan tüm bilgiler, farklı köylerle tanışıklıklar, yolculuklar sırasında yapılan gözlemler ve çeşitli sözlü anlatılar temelinde derlenmiştir. Ayrı bir çalışmayı hak eden bu mesele, burada yalnızca seçilen Soğulca ve Sarıayla köylerinin demografik, coğrafi ve kültürel konumlarını karşılaştırmak açısından bir dayanak noktası olarak değerlendirilmektedir.

4.2. Haymana'da Tarımsal Metabolizma

Bu bölümde, Haymana'daki tarımsal dönüşüm süreci, küçük köylülerin mülkiyet yapılarındaki kırılmalar, üretim pratiklerindeki değişimler ve bu değişimlerin sınıfsal, ekolojik ve toplumsal etkileri üzerinden ele alınacaktır. İlk kısımda, küçük köylülüğün tarihsel süreci ve özellikle Haymana özelinde geçirdiği yapısal dönüşümler tartışılacak; köylülerin toprakla kurduğu ilişki, geçim stratejileri ve karşı karşıya kaldıkları mülkiyet krizleri detaylandırılacaktır. Devamında, tarımda makineleşmenin –özellikle traktörün– üretim süreçlerini nasıl dönüştürdüğü ve bu dönüşümün köylü hanelerinin iç yapısına, emeğin biçimine ve doğayla kurulan ilişkilere nasıl yansıdığı incelenecektir. Üçüncü kısımda ise, “hayvancılığın” dönüşümü üzerinden kırsaldaki çözülmenin izleri sürülecek; hayvanların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve ekolojik bir varlık olarak yeniden tanımlanma biçimi değerlendirilecektir. Böylece, üretim ilişkileri yalnızca bir ekonomik faaliyet kategorisi olarak ele alınmayacak, ekolojik bir sistemdeki metabolizmanın bir yönü

olarak düşünülecektir. Bunu yapmak için köy mekânındaki insanların tüm faaliyetlerini ele almak mümkün olsa da, hem eldeki verinin sınırlılığı bakımından hem de yalnızca bir tür örnek taşıması bakımından üç meseledeki dönüşüm anlaşılmaya çalışılacaktır: köylüler, makineler ve hayvanlar.

4.2.1. Küçük Köylüler

Genel olarak Türkiye’de, Ankara’da ve Haymana’da köylülerin büyük bölümü, son 100 yılda 0–100 dönüm arası toprağa sahip küçük köylüler olarak kalmıştır (Ek B, Tablo 13; Ek C, Şekil 50). Bu gruplar, tarımsal işletme yapılarına ilişkin verilerde en yaygın kategoriye oluşturur. Ancak burada toprak büyüklüğü tek başına belirleyici değildir; coğrafi koşullar ve üretim desenleri bu büyüklüğün anlamını değiştirebilir. Örneğin Karadeniz’de 50 dönüm araziyle rahat geçinilebiliyorken, İç Anadolu gibi geniş düzlüklerde bu miktar yetersizdir. Bu durum özellikle Haymana Platosu için geçerlidir. Sahada yapılan görüşmelerde, köylüler geçmişte 50 dönümle geçinilebildiğini söylese de, bugün bu mümkün değildir. Günümüzde bir ailenin geçimini sürdürebilmesi için en az 100 dönüm toprağa sahip olması gerekir. Aksi halde, köylüler toprak icarlar, ek işler yapar ya da başka arazilere işçi olarak gider.

Yıllar içinde köydeki tarım alanları yetmez olmuş, çorak tepelere doğru genişlemiş, sulama ve gübreleme sistemleriyle verim artırılmaya çalışılmıştır. Eskiden hayvancılıktan sağlanan kazançla desteklenen tarım, hayvancılığın çözülmesiyle tek başına yetersiz hâle gelmiştir. Bugün Haymana’da 100 dönüm altı toprak sahibi bir ailenin tek başına geçimini sağlama olasılığı oldukça düşüktür. Bu durum, köylülerin hem toprak mülkiyetine sahip üretici hem de başkasının tarlasında çalışan işçi hâline gelmelerine yol açmaktadır. Bu çelişkili durum, küçük meta üreticilerinin sınıfsal konumunu iyice karmaşıktırmaktadır.

Modernist devlet anlayışı, Türkiye’de köylüleri uzun süre aile temelli üretim birimleri olarak tanımlamış, işletme birimi olarak “aile” kavramını kullanmıştır. Erkek reis üzerinden kayıt tutulan bu yapıda, üretime çoğunlukla tüm aile katılır. Ancak köyde mülkiyetin yalnızca formel değil, aynı zamanda gayri resmî biçimlerde paylaşılması yaygındır. Dedeye ait toprakların erkek kardeşler arasında sözlü biçimde bölünmesi, amca veya dayının tarlasının kullanılması, kız kardeşlerin dışlanması gibi uygulamalar hâlen süregelmektedir. Bu da gösteriyor ki, mülkiyet ilişkileri modern yasal yapıyla her zaman örtüşmemektedir. Bu nedenle devlet, 1980 sonrası kırsal çözülme süreciyle birlikte, işletme tanımını da değiştirerek “aile” yerine “hane” bazlı bir yaklaşıma geçmiştir. Bugün çiftçi kayıt sisteminde,

köylüler birer işletme olarak tanımlanmakta ve bireysel çiftçi statüsüyle değerlendirilmekte, böylece toplumsal üretim birimi çözülerek bireyselleşmektedir. Kalabalık aileler, önce küçük hanelere, ardından kayıtlı çiftçilere dönüşmüştür.

Buna rağmen, köylüler hâlen küçük meta üreticisi olarak varlıklarını sürdürmektedir. Ancak bu üretici birimlerin sayısı azalmış, ortalama yaşı yükselmiş, yapısı daralmıştır. Bugün köylü ailesi çoğunlukla 40 yaş üzeri bir çift ve bir çocukla temsil edilmekte, bu yapı içinde tarımsal üretime devam edilmektedir. Aynı zamanda bu hanelerin önemli kısmı hâlâ resmî olarak **kendilerine ait** olmayan topraklarda üretim yapmaktadır. Bu üretim, çoğu zaman babadan, dededen kalan ama miras yoluyla henüz paylaşılmamış arazilerde sürdürülür.

Şekil 7

Traktöre Bağlı Römorkla Tarlasına Su Borusu Taşıyan Bir Köylü (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Şekil 8

Bahçesindeki Kurumuş Ağaçları Yeniden Canlandıran İleri Yaştaki Bir Köylü (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Nisan 2025)

Şekil 9

Traktörle Tarlalarına Su Borusu Taşıyan İki Yetişkin Kardeş (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Tam da bu noktada, Türkiye’de küçük köylülüğün ikinci büyük mülkiyet kriziyle karşı karşıya olduğu söylenebilir. Birinci kriz, 1920’lerden sonra yaklaşık 30–40 yıl içerisinde köylülerin kendi çabalarıyla edinmiş oldukları toprakların, bir sonraki kuşağa geçerken bölünüp parçalanmasıyla ortaya çıkan yapısal kırılmadır. Bu süreçte, biriken mülkiyet aktarıldıkça parçalanmış, her kuşak yeniden başlayarak üretim alanlarını düzenlemek zorunda kalmıştır. Paul Stirling’in Kayseri köylerindeki gözlemlerinde de belirttiği gibi, mülkiyetin her yeni kuşakta parçalanması, sadece ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal bir yeniden kurulum ihtiyacı yaratır (Stirling, 1993). Türkiye’de köylülüğün 1960–1980 arasında bir tür dengeye kavuşması da bu bağlamda okunmalıdır: yeni tarlalar açılmış, makineleşme artmış, sulama sistemleri kurulmuş, verimlilik sağlanmıştır. Ancak o dönemde üretici olan köylü nesli bugün 60–80 yaşlarındadır. Onların çocukları ya kentlere göç etmiş ya da köyde kalmış ama sınırlı büyüklükteki topraklarla tarımsal faaliyeti sürdürmeye çalışmaktadır. Bu ikinci kuşak, hâlâ resmen devralınmamış ya da kardeşler arasında

bölünmüş arazilerde üretim yapmaktadır. En genç kuşak ise artık büyük oranda kentte doğmuş, köyle olan bağına fiziksel ve kültürel olarak neredeyse tümüyle yitirmiştir.

Bu defa yaşanan kriz, yalnızca toprağın paylaşımıyla sınırlı değildir; aynı zamanda üretim yapılabilecek büyüklükte toprağın tükenmesi, kuşaklar arası mülkiyet devrinin aksaması ve köy yaşamının yapısal olarak çözüldüğü bir eşiktir. Tarım yapılan araziler, resmî mülkiyet devri tamamlanmadan birinci kuşakta kalmış; ikinci kuşak bu arazilerde gayri resmî üretim yapmayı sürdürmüş, üçüncü kuşak ise köyle bağına büyük oranda koparmıştır. Bu yeni kuşaklara aktarılabilen topraklar ya parçalanmıştır ya da tarımsal faaliyet açısından anlamlı büyüklükte olmaktan çıkmıştır. Bu defa, onların tekrar varlıklarını sürdürebilmeleri için 1970'ler ve 80'lerdeki gibi bir köy yaşamı artık mevcut değildir. İşte bu durum, Türkiye'deki küçük köylünün ikinci büyük mülkiyet krizidir. Bu krize yalnızca demografik ya da ekonomik bir çözüme eşlik etmemekte; küresel kapitalist gıda rejiminin tarımsal üretimi metalaştıran baskıları ve ekolojik krizin derinleşmesiyle birlikte çok katmanlı bir sarsıntı yaşanmaktadır. Tüm bu meseleler, birbirinden ayrı ve bağımsız değil; birbirine sıkıca dolanmış, iç içe geçmiş süreçler olarak değerlendirilmeli ve ancak bu bütünsellik içinde anlamlandırılmalıdır.

4.2.2. Makineler: Kapitalist Tarımın Motor Gücü

Tarımda makineleşme dendiğinde ilk akla gelen kuşkusuz traktörlerdir. Türkiye'ye traktörün girişinin küresel bağlamı daha önce teorik çerçevede bölümünde aktarılmıştı. Her teknolojik yenilik ciddi dönüşümlere sebep olur; ancak traktör, ekonomik faaliyetlerin yeniden örgütlenmesi ve tarımsal mekânın ekolojik dönüşümü bakımından ayrı bir yerde durur. Traktörün tarım alanına girişi, yalnızca bir üretim aracının değişmesi değil, aynı zamanda emeğin yoğunluğunun biçim değiştirmesi, tarımsal zamanın yeniden kurulması ve kırsal mekânda insan-doğa ilişkilerinin baştan yazılması anlamına gelir. Bu anlamda traktör, kapitalist tarımsal üretim tarzının maddi bir aracı olduğu kadar, ideolojik olarak da bu dönüşümün taşıyıcısıdır.

1949 Marshall yardımları kapsamında traktörlerin Türkiye'ye girmesinden yaklaşık 20 yıl sonra, 1967'de Ankara genelinde 4683, Haymana'da ise 517 traktör bulunmaktadır. 1981'e gelindiğinde bu sayı Ankara'da 20545'e, Haymana'da 2402'ye ulaşmıştır. 1997'de Ankara'da 23362, Haymana'da 2902 traktör bulunurken; 2022'de bu sayı sırasıyla 34202 ve 3712'ye çıkar (Ek B, Tablo 14 ve Tablo 15).

Bu değişimi köy başına düşen traktör sayısı üzerinden incelediğimizde daha çarpıcı bir tablo ortaya çıkar (Ek B, Tablo 14 ve Tablo 15):

- 1967’de Ankara’da köy başına yaklaşık 4, Haymana’da 5.6 traktör düşmektedir.
- 1981’de bu oran Ankara’da 18, Haymana’da 28’dir.
- 1997’de sırasıyla 25 ve 36,
- 2022’de ise her iki bölgede de kişi başına yaklaşık 51 traktör düşmektedir.

Bu tablo, başlangıçta her köyde yalnızca birkaç hanenin traktöre sahip olduğunu, ancak 30 yıl içinde her üç–dört haneye bir traktör düşer hâle geldiğini; günümüzde ise iki haneden birinde traktör olduğunu gösterir. Bu saha gözlemleriyle de uyumludur: traktörü olanlar genellikle tek bir traktöre sahiptir, geniş arazilere sahip birkaç hanede ise ikinci bir traktör olabilir. Traktör sayısı, hane içi zenginliğin ve sosyal prestijin de bir göstergesidir. Traktörün markası, modeli, gücü, yaşi gibi etkenler toplumsal algıda önemlidir; yeni veya güçlü traktörler daha itibarlıdır. Ayrıca traktörü olanlar, diğer köylülerin işleri için ücretli hizmet verir; bu da traktörü aynı zamanda bir ek gelir aracına dönüştürür.

şekil 10

Traktöre Bağlı oklu Pulluk ile Toprak Srmeye Hazırlık (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Nisan 2025)

Ekonomik olarak, traktör yaşlanmış ve küçülmüş köylü hanelerinin 1–2 kişiyle 50 ila 100 dönüm arasında toprak işlemlerini mümkün kılar. Traktör olmasa, bu arazileri işlemek imkânsız olurdu ve kırsal çözülme çok daha erken yaşanırdı. Ayrıca traktör, eğimli ve ulaşılması güç alanların tarlaya dönüştürülmesini, farklı ekipmanlarla (örneğin pulluk, goble, ekim makineleri) toprağın hızlı ve derin işlenmesini sağlar. Bu nedenle traktör, yalnızca ekonomik değil, ekolojik açıdan da kritik bir makinedir. Tarla topografyasının değişmesi, doğal bitki örtüsünün dönüşmesi ve toprağın yapay girdilerle uyumlu hâle getirilmesi, traktörle ivme kazanır. Bu yönüyle traktör, ekolojik döngülere müdahalenin motor gücüdür.

Traktör zamanla, gübre ve zirai ilaç gibi bir bağımlılık nesnesine dönüşmüştür. Onsuz üretim yapabilmek ve geçinmek neredeyse mümkün değildir. Belki de denebilir ki, traktör tarımdaki kapitalist dönüşümün en güçlü çekicilerinden biridir.

Bununla birlikte, römork gibi bazı tarımsal araçlarda bu kadar dramatik bir değişim yaşanmamıştır. Römorkun traktörden daha erken döneme ait bir teknoloji olması dikkat çekicidir. Özellikle 1980 öncesi devrimci hareketlerde sembolik anlamı olan römork, “çiftçiliğin” görüntüsüyle özdeşleşmiştir. 1967’ye gelindiğinde ise kağnılar neredeyse tamamen kaybolmuştur. Tarımsal üretim sürecinde kullanılan araçlar üzerinden bir tarih okuması yaparsak;

- 1950 ve öncesi kağnılar,
- 1950–1980 arası römorklar,
- 1980 sonrası ise traktörler üzerinden temsil edilen üç farklı kırsal dünya tahayyülü olduğunu söyleyebiliriz. Her biri, yalnız teknik değil, aynı zamanda kültürel ve sembolik bir üretim rejimiyle ilişkilidir.

1997 ve 2022 yıllarına gelindiğinde tarımsal ekipmanlarda büyük bir çeşitlenme yaşanır. Her türden faaliyet için farklı makineler kullanılmaya başlanır. Bunların tümünü saymak mümkün olmasa da, özellikle ekim makineleri ve kimyevi gübre dağıtıcılar en yaygın olanlarıdır. Tarımda kullanılan araçlar artık yalnızca emek tasarrufu sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda kapitalist üretim döngüsünün teknik omurgasını da oluşturmaktadır.

Şekil 11

Çoklu Pulluklar (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Nisan 2025)

Şekil 12

Farklı Tarım Makineleri: Balya Makinesi, Pulluklar ve Toprak İşleme Aletleri (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

4.2.3. Hayvanlar: Metabolik Yarılmının Sessiz Tanıkları

Bu bölümde, Haymana'daki tarımsal dönüşüm süreci hayvancılık verileri üzerinden değerlendirilecektir. Değerlendirme, toplam hayvan sayısından çok, köy başına düşen hayvan miktarları üzerinden yapılacak; böylece hayvan varlığının kırsal çözümeyle birlikte nasıl yeniden örgütlendiği daha net görülebilecektir. Gerekli durumlarda Ankara genelinden de karşılaştırmalarla destek sağlanacaktır. Ayrıntılı istatistikler tablolarda sunulmuştur.

İlk olarak, Haymana'da 1967–2022 arası köy başına düşen aile, hane ve çiftçi sayısı dikkate alınmalıdır. 1967'de köy başına düşen ortalama hane sayısı yaklaşık 80, çiftçi aile sayısı ise 98'dir. Aynı dönemde köy başı nüfus ortalamasının yaklaşık 450 kişi olduğu düşünülürse, hanelerde ortalama 4 ila 5 kişi yaşadığı ve çiftçi aile ile hane kavramlarının büyük ölçüde çakıştığı anlaşılmaktadır (Tablo 4).

1981'de çiftçi aile sayısı köy başına 135.8'e yükselmiş, ortalama hane nüfusu ise hâlâ 4–5 düzeyinde kalmıştır. 1997'de bu sayı tekrar 78.4'e düşmüştür. Bu tarihte de hane başına düşen nüfus yaklaşık 5 kişi civarındadır. 2022 yılına gelindiğinde ise, köy başına düşen çiftçi sayısı 100 civarındadır fakat ortalama köy nüfusu 147.3 kişi ile tarihsel olarak en düşük seviyeye gerilemiştir (Tablo 4).

Bu uzun dönemde, Haymana ve Ankara genelinde toplam hayvan sayısı sürekli artmıştır. 1997 için Haymana'da kümes hayvanı verileri eksikse de, Ankara'daki iki katına çıkan sayılardan hareketle burada da benzer bir artışın yaşandığı varsayılabilir. Ancak önemli bir fark, 1967, 1981 ve 1997 verilerinin yalnızca köylerdeki hayvan stoklarını kapsarken, 2022 TÜİK verilerinin tüm hayvanları, yani köy dışındaki endüstriyel üretimi de içeriyor olmasıdır. Dolayısıyla 2022 verisi bu bağlamda ayrıca düşünülmelidir.

Bu fark, özellikle 2010 sonrası hayvancılıkta yaşanan radikal çözülmeyi görmeyi zorlaştırabilir. Çünkü bu tarihten sonra köylerdeki hayvan varlığı gözle görülür biçimde azalmıştır. Sahadaki gözlemler, birçok köyde hayvan sayısının dramatik biçimde düştüğünü, bazı köylerde hayvancılığın neredeyse tamamen terk edildiğini göstermektedir. Öyleyse denebilir ki, tarımda kapitalistleşme yönelimi, bitkisel üretimden çok hayvancılık alanında hayata geçirilmiştir. Sığır ve koyun türlerinde yabancı ve melez ırkların 1997 sonrasında hızla yayılması da bu sürecin önemli göstergesidir. Köylülerin üretim döngüsünden kopartıldığı bu süreçte, tarlalar değil ama hayvanlar sermaye tarafından fethedilmiştir.

Bu dönüşümün ayrıntılarını daha iyi görmek için, köy başına düşen bazı hayvan türleri üzerinden ilerlemek gerekir. “İş hayvanları” bu konuda çarpıcı veriler sunar. 1967 ve 1981 yıllarında Haymana’da köy başına düşen eşek sayısı yaklaşık 12’dir. 1967 yılında her köyde ortalama 91.4 at bulunmaktadır ki bu, neredeyse her haneye bir at düştüğü anlamına gelir. Aynı yıl Ankara genelinde köy başına düşen at sayısı yalnızca 33’tür (Ek B, Tablo 19). Bu fark, Haymana’daki konar-göçer geçmişin, 1980’lere kadar hayvancılık kültürü içinde canlılığını koruduğuna işaret eder.

Şekil 13

Ağaca Bağlanmış Dişi Bir At ve Yavrusu Dinlenirken (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

1997’ye gelindiğinde at sayısı neredeyse sıfırlanırken, köy başına düşen eşek sayısı yaklaşık 6’ya gerilemiştir. Köylerdeki saha gözlemlerimde nadiren atlara rastlanmakta, fakat neredeyse her köyde hâlâ 1–2 eşek bulunmaktadır (Ek B, Tablo 19).

1967 ve 1981 yılı istatistiklerinde sığırlar, işlevlerine göre ayrı ayrı sınıflandırılmıştır. Bu sınıflamada *öküz*, kısırlaştırılmış erkek sığır olarak tanımlanır; kısırlaştırılmamış olanı ise *boğadır*. Öküzler, “iş hayvanı” sayılır ve tarlaların sürülmesi, araba çekimi gibi güç gerektiren işlerde kullanılır. *Manda* ise teknik olarak sığır ailesinden ayrı bir türdür (Tablo 5). Hem iş hayvanı olarak kullanılmış hem de yüksek yağlı süt verimiyle bir üretim hayvanı olmuştur. Zaten Türkiye’de sınırlı sayıda bulunan mandalar, Haymana’da 1967’de köy başına ortalama 2 adetken 1981’de bu sayı 1’e düşmüş, 1997 ve 2022 istatistiklerinde ise neredeyse hiç görünmemektedir (Ek B, Tablo 19).

Öküz kullanımındaki düşüş ise traktörleşme ile yakından ilgilidir. 1967’de Ankara’da köy başına ortalama 48, Haymana’da ise 3–4 öküz bulunurken; 1981’e gelindiğinde bu sayılar sırasıyla 8–9’a ve sıfıra düşmüştür. Traktör ve motorlu araçların köylere girişiyle birlikte, öküz işlevini yitirmiş ve kullanımdan kalkmıştır (Ek B, Tablo 19).

1997 ve sonrasında ise sığırların işlevinden çok “verimliliği” ön plana çıkmaya başlar. Artık istatistiklerde inek, boğa, öküz gibi işlevsel ayrımlar değil; *yerli*, *melez* ve *kültür sığırı* gibi üretim verimliliğine dayalı kategoriler önem kazanır. “Yerli sığır”lar, yani bizim inekler ve öküzler, Anadolu’nun kıt doğa koşullarına dayanıklı; meralarda kendi yiyeceğini bulabilen, düşük verimli ama dirençli hayvanlardır. Buna karşın *kültür sığırları* Batı kökenli yüksek verimli ırklardır. Bu hayvanlar, fabrika tipi çiftliklerde, özel yem, ilaç ve sürekli bakım gereksinimleriyle endüstriyel et ve süt üretiminin ana aktörleridir. *Melez sığırlar* ise bu iki uç arasında, ortalama verim sağlayan, melezleme yoluyla elde edilmiş hayvanlardır (Tablo 5). 1997’de Haymana’da köy başına yalnızca 3 kültür sığırı bulunurken, Ankara genelinde bu sayı 42’dir. Ancak 2022’ye gelindiğinde yerli sığır sayısı gerilemiş, yerlerini melez ve kültür sığırları almıştır. Bu süreçte sığır yetiştiriciliği endüstriyel hayvancılığa evrilmiş, köylerde “büyükbaş” hayvan sayısı dramatik şekilde azalmıştır (Ek B, Tablo 18).

Tablo 5*Sığır türlerinin tanımları, özellikleri ve kullanım alanları*

Hayvan Türü	Tanımı	İşlevi / Kullanım Alanı
İnek	Dişi sığır, doğum yapmış birey.	Süt üretimi temel amaçtır; aynı zamanda buzağı üretimi.
Boğa	Erkek sığır, kısırlaştırılmamış.	Damızlık olarak kullanılır. Eskiden yük ve güç için de kullanılmıştır.
Öküz	Kısırlaştırılmış erkek sığır. Kas gücü gelişir.	Çekim ve taşıma işlerinde kullanılırdı; günümüzde neredeyse terk edilmiştir.
Düve	Doğum yapmamış genç dişi sığır.	Gelecekte süt inekliğine hazırlanır; damızlık olarak yetiştirilir.
Sığır	İnek, boğa, düve ve öküzü kapsayan genel tür adı (<i>Bos taurus</i>).	Et ve süt üretimi, genel çiftlik hayvancılığı.
Yerli Sığır	Anadolu kökenli, düşük verimli ama dayanıklı sığır ırkları.	Kendi yemini bulabileceği koşullarda et/süt üretimi; kıtlıkta avantajlıdır.
Melez Sığır	Yerli ve kültür ırklarının melezlenmesiyle elde edilen orta verimli ırklar.	Orta düzeyde et/süt verimi; daha az bakım masrafı.
Kültür Sığırı	Yüksek verimli, Batı menşeli ırklar (Holstein, Jersey vb.).	Endüstriyel süt/et üretimi; yüksek yem, ilaç, bakım ihtiyacı.
Manda	Sığır ailesinden ayrı tür (<i>Bubalus bubalis</i>); su ve bataklık alanlarını sever.	Yüksek yağlı süt (kaymak, yoğurt); tarihsel olarak yük taşıma.
Yerli Koyun	Anadolu'ya özgü, genelde kuyruklu, dayanıklı koyun ırkları.	Et ve kısmen süt; zayıf verimli ama çevresel uyum yüksek.
Merinos Koyun	Avrupa kökenli, ince yapığı için yetiştirilen kültür koyunu.	Temel olarak yün üretimi; et verimi de ortalama.
Kıl Keçisi	Dağlık alanlara uyumlu, düşük verimli keçi türü.	Et ve kıl üretimi; kırsal bölgede yaygın, otlama açısından avantajlı.
Tiftik Keçisi	Angora keçisi olarak da bilinir; Ankara Tiftik kökenlidir.	Angora yünü (angora) üretimi için yetiştirilir; düşük et/süt verimi.

Not. Bilgiler ChatGPT (OpenAI, 2025) tarafından sağlanan içerikler temel alınarak araştırmacı tarafından derlenmiştir.

Şekil 14

Ahır Dışına Otlaması İçin Zincirle Bağlanmış Bir Simental Melezi İnek (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Nisan 2025)

Benzer bir dönüşüm koyunlar için de geçerlidir. 1967 ve 1981 sayımlarında koyunlar sadece “üretim hayvanı” olarak yer alırken; daha sonraki dönemlerde *yerli koyun* ve *merinos koyun* ayrımı yapılmaya başlanır. Yerli koyunlar Anadolu’ya özgü, dayanıklı ama düşük verimli ırklardır. Merinos koyunlar ise Avrupa menşeli, ince yapağısı ve daha yüksek et verimiyle öne çıkan kültür ırklarıdır. Ankara’daki koyun sayısı 1967’de 1 milyon iken, 1981’de 1,7 milyona çıkmış; 1997’de ise dramatik biçimde 650 bine gerilemiştir. 2022’ye gelindiğinde sayı yeniden artarak 1,5 milyonu aşmıştır. Sığırlar için de benzer bir eğilim geçerlidir (Ek B, Tablo 18). Bu tablo, 1950 sonrası 30–40 yıl içinde köylerde hayvan sayısının arttığını, 1980 sonrası düştüğünü ve 2000’lerle birlikte hayvan yetiştiriciliğinin büyük oranda endüstriyel çiftliklere kaydığını göstermektedir. Adeta köy insanı kentlere, hayvanlar ise endüstriyel tesislere göç etmiştir.

Şekil 15

Nisan Yağmurlarını Fırsat Bilerek Koyunlarını Meraya Çıkaran Genç Bir Çoban ve Çoban Köpeği (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Nisan 2025)

Şekil 16

Otlanan koyunlar (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Nisan 2025)

Haymana'ya özgü veriler de bu süreci somut olarak gösterir: 1967'de köy başına 117 inek, 2 manda, 1400 koyun, 306 keçi, 521 kümes hayvanı düşerken; 1981'de bu rakamlar sırasıyla 285 inek, 3287 koyun, 253 keçi, 1275 kümes hayvanına ulaşmıştır (Ek B, Tablo 18). Yalnızca 14 yılda muazzam bir artış gerçekleşmiştir. Ancak 1997'ye gelindiğinde sığır sayısı köy başına 164'e, koyun 1138'e, keçi yalnızca 8'e düşmüştür (kümes hayvanı sayısı haymana için tespit edilememiştir fakat Ankara'daki artışa bakılırsa kümes hayvanında artış olması muhtemeldir).

Türkiye'de hayvan konusu genellikle yalnızca bir "hayvancılık" sorunu olarak ele alınır. Oysa insan-doğa ayrımını sorgulayıp bu ayrımın tarihsel ve maddi temellerini kavramak istiyorsak, hayvanları yalnızca birer üretim nesnesi olarak değil, insan ve insan dışı varlıklarla kurdukları ilişkiler içinde ele almak gerekir. Hayvanların varlığını bir hayvancılık sorununa indirgeyen şey yalnızca insanın kendi dışındaki doğaya üstten bakan "özü" değil, kapitalist üretim tarzının sebep olduğu metabolik bozulmadır. Hayvanların sayısı, tanımı ve varlığı insana ve insanın üretim koşullarına bağımlıdır. Bu üretim koşulları, tıpkı diğer tüm metallerde olduğu gibi, doğasında insandan düşük olduğu hiçbir biçimde ispat edilemez bu canlıların canlılıklarını da görünmezleştirir. Tüm bu süreç, yalnızca basit bir maliyet-enflasyon problemi kaynaklı geliştirilen rasyonel seçimlerle ilerleyerek küçük meta üreticilerinden büyük sermaye sahiplerine geçmez. Köy mekânında insan-doğa birlikteliğiyle kurulmuş tüm doğal süreçler, kapitalist üretim koşulları altında, sayısız biçimdeki fakat her biri bu koşullara doğrudan ya da dolaylı olarak bağlı dönüşümlerle, tarihte görülmemiş bir hızla sarsıntıya uğrar. 1967'de Haymana'da bizim iki Anadolu koyununa 3.5 dönüm mera düşerken; yani neredeyse bir futbol sahasına iki koyun sığacak kadar alan varken, bugün bu hayvanların çoğu ömrünü birkaç metre karelik kapalı alanlarda geçirmektedir. Bu yalnızca mekânsal bir daralma değil, aynı zamanda doğayla kurulan ilişkinin niteliksel bir dönüşümdür.

4.3. Haymana'da Ekolojik Dönüşüm

Bu bölüm, iklimsel ve ekolojik dönüşümün kırsal yaşam üzerindeki etkilerini incelemektedir ve iki başlık altında yapılandırılmıştır: İklim ve Su. Her iki başlık altında ele alınan dönüşümler, yalnızca yerel düzeydeki değişimlerle sınırlı olmayıp, küresel iklim krizi ve ekolojik bozulmanın yerel tezahürlerini de kapsamaktadır. Bu bağlamda, Haymana Platosunda son yıllarda artan kuraklık, değişen yağış rejimleri, sıcaklık artışları ve su

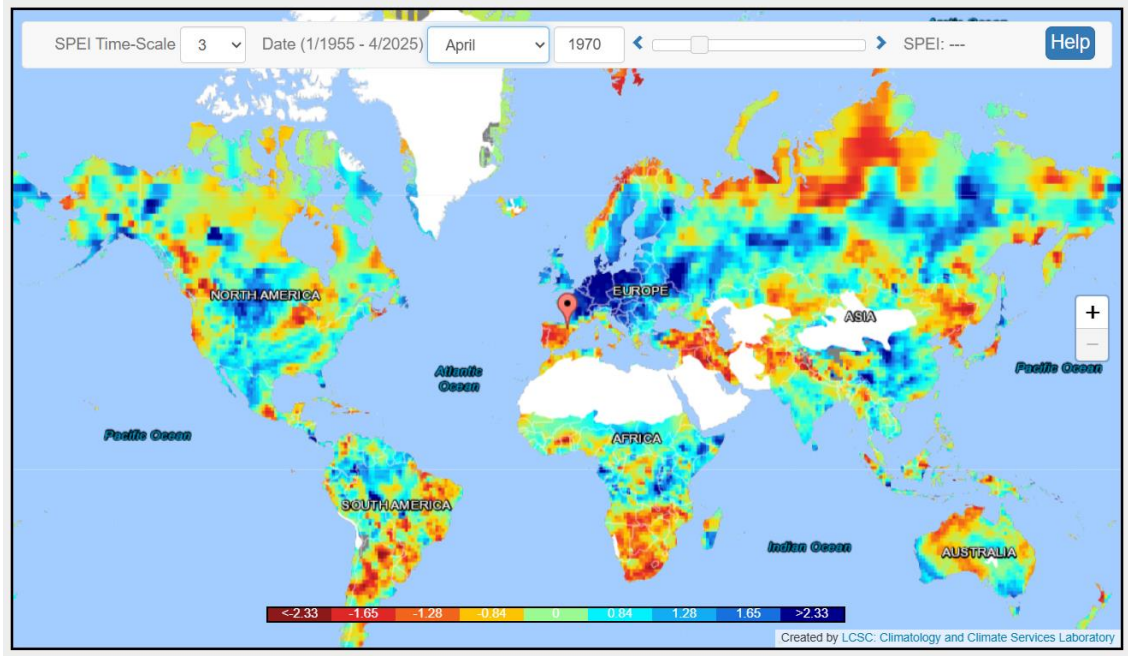
kaynaklarının yeniden şekillenmesi, hem tarihsel veriler hem de güncel saha gözlemleri aracılığıyla analiz edilmektedir. Amaç, bu dönüşümlerin kırsal yaşam pratiklerine, tarımsal üretim takvimlerine ve toplumsal hafızaya nasıl sirayet ettiğini ortaya koymaktır. Çalışma, küresel iklim değişikliğinin yerel düzeydeki etkilerini anlamaya yönelik tarihsel ve toplumsal bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

4.3.1. İklim: “Kriz” Değil, Maddi Gerçeklik

Bazı iklim karşıtı çevreler ve tekno-liberal yorumcular, iklim krizinin abartıldığını, bunun Dünya'nın tarihsel evrimi içinde olağan sayılabilecek iklimsel sapmalardan ibaret olduğunu savunurlar. Bu çevrelere göre sıcaklık artışı veya kuraklık gibi sorunlar, insan eliyle yaratılan krizler değil, doğanın kendi döngüsünün bir parçasıdır; ayrıca bu sorunlar, yeterli teknoloji, piyasa içi düzenlemeler ve inovasyonla çözülebilir. Yani ekolojik kriz bir “üretim krizi” değil, yönetim ve verimlilik krizidir. Benim burada niyetim, bu argümanlarla polemige girmek ya da iklim krizinin gerçekliğini ispata kalkışmak değil. Zira iklim aktivizmi içindeki sürekli panik üretimi, felaket tellallığı ve "bittik, yandık" söylemi de aynı ölçüde indirgemeci bir çerçeve sunuyor. Latour ve Haraway gibi isimlerin de dikkat çektiği üzere, sürekli alarm hâli, meseleyi toplumsal, ekonomik ve maddi süreçlerden kopararak soyut bir kıyamet anlatısına dönüştürüyor. Ben burada, çalışmamın yerel ve tarihsel yöntemi gereği, kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içinde yeryüzünün nasıl gözle görülür biçimde dönüştüğünü; bu dönüşümün hem verilerle hem de saha gözlemleriyle nasıl doğrulandığını; ve tüm bunların kapitalist üretim süreçleriyle nasıl ilintili olduğunu göstermeyi amaçlıyorum. Bunun için artık her yerde karşımıza çıkan ve fazlasıyla aşına olduğumuz bazı tabloları yalnızca bu bağlamda değerlendirmekle yetineceğim.

Kuraklık yeni bir mesele değildir ve kendi başına bir sorun teşkil etmez. Esas mesele, kuraklığın belirli bir döngüsellik içinde yaşanıp yaşanmadığıdır. Zira toplumlar, doğanın değişken koşullarına belli bir süre içerisinde uyum sağlayabilirler. Anadolu'nun yerli hayvan ırklarında veya kuru tarım uygulamalarında bunu açıkça görürüz. Burada asıl problemlen olan, kuraklığın çok kısa bir zaman diliminde yoğunlaşıp, uyum sağlamaya imkân bırakmadan ani ve yıkıcı etkiler yaratmasıdır. Küresel ölçekte, Nisan 1970 ile Nisan 2025 arasını gösteren haritalarda, yalnızca 55 yıl gibi kısa bir sürede yaşanan dönüşümü ve eğilimi görmek mümkündür (Şekil 17 ve 18). Nisan 2025'te iç Anadolu'da uzun bir yağış dönemi yaşandı, zaten bu ay İç Anadolu için kritik bir dönemdir; bu yüzden Nisan ayını karşılaştırmak anlamlı

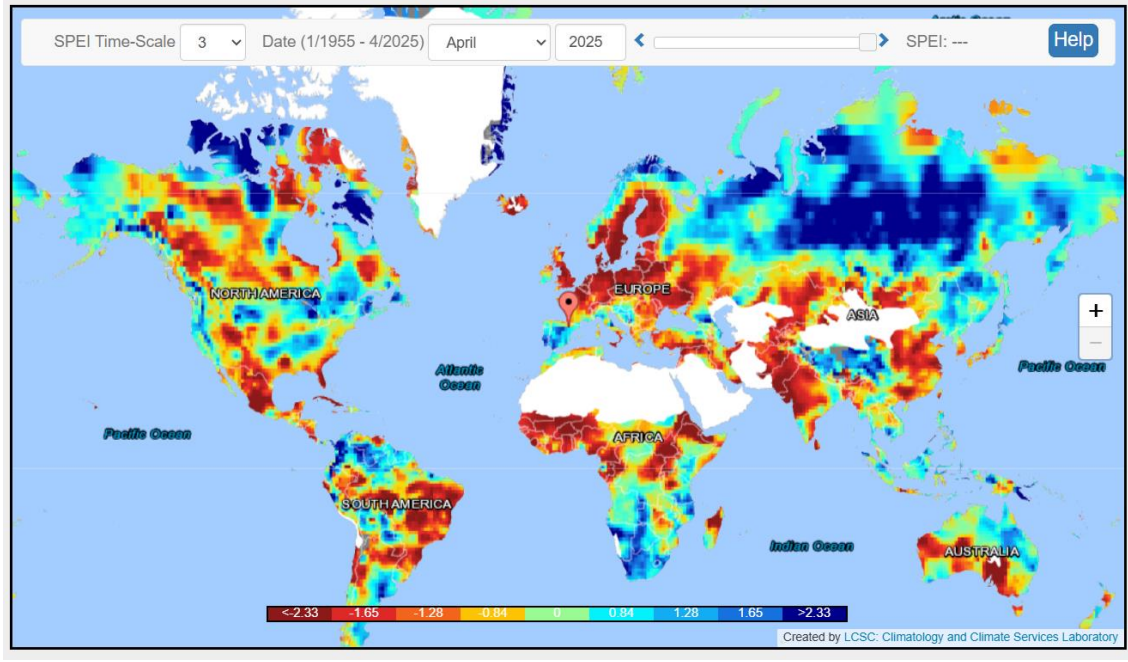
oldu. Ancak genel eğilim yalnızca bu ayla sınırlı değildir, benzer dönüşüm tüm yıl boyunca görülmektedir.

Şekil 17

Dünya genelinde SPEI kuraklık göstergesi, Nisan 1970

Not. Harita, SPEI Global Drought Monitor veri platformundan alınmıştır (<https://spei.csic.es>). Nisan 1970 dönemine ait 3 aylık ölçekli kuraklık verilerini göstermektedir. SPEI (Standardized Precipitation-Evapotranspiration Index) Global Drought Monitor haritaları, bir bölgedeki iklimsel su dengesine dayalı kuraklık veya aşırı nemlilik durumunu standartlaştırılmış biçimde gösteren görsellerdir. Görsel araştırmacı tarafından alınmış ve yorumlanmıştır.

Şekil 18

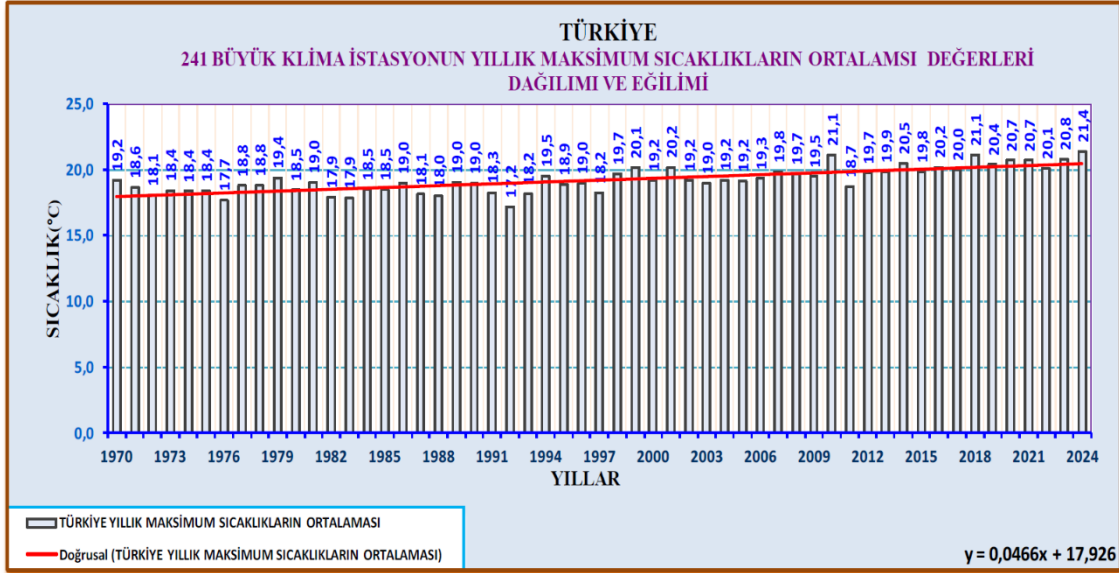
Dünya genelinde SPEI kuraklık göstergesi, Nisan 2025

Not. Harita, SPEI Global Drought Monitor veri platformundan alınmıştır (<https://spei.csic.es>). Nisan 2025 dönemine ait 3 aylık ölçekli kuraklık verilerini göstermektedir. SPEI (Standardized Precipitation-Evapotranspiration Index) Global Drought Monitor haritaları, bir bölgedeki iklimsel su dengesine dayalı kuraklık veya aşırı nemlilik durumunu standartlaştırılmış biçimde gösteren görsellerdir. Görsel araştırmacı tarafından alınmış ve yorumlanmıştır.

Felaket tellallığına düşkün çevreler bu ve benzeri haritaları, verileri ve grafik tasarımları kullanarak durumu mümkün olduğunca korkunç göstermeye çalışırlar. Oysa bu tür verileri gördüğümüzde, aslında tam olarak ne anlama geldiklerini çoğu zaman bilmeyiz. Örneğin sıcaklık ortalamalarındaki 1–2 derecelik artışın “kötü” olduğunu sezgisel olarak biliriz ama bu artışın gündelik yaşama tam olarak nasıl sirayet ettiğini kavrayamayız. Haritalarda kırmızı renklerin ve kuraklığı çağrıştıran tonların yoğunlaşması, işlerin kötüye gittiğini ima eder —ama bunun sahadaki karşılığı neye benzer, çoğu zaman belirsizdir. Bir şeylerin bozulduğunu hissederiz, fakat bunun tam olarak ne olduğunu idrak edebilmek için doğrudan deneyim gerekebilir.

İklim aktivistleri 1970’lerden bu yana işlerin kötüye gittiğini, daha da kötüye gideceğini yüksek sesle dile getirdiler. Bu bağlamda konferanslar düzenlendi, protokoller imzalandı, yasal düzenlemeler yapıldı. Yine de, bu süreçlerin etkisi gündelik hayata ancak sınırlı ölçüde yansdı. Kentlerde yaşayanlar için hâlâ iklim “krizi” çoğu zaman yalnızca bir veri, bir haber ya da bir grafik demetidir; olsa olsa ani hava değişimleriyle bazı alışkanlıkları sekteye uğratan bir huzursuzluk. Fakat kuraklık, köylerde yaşayanlar için hayatın bizzat kendisidir. Özellikle Ankara ve Haymana’da, bu gerçekle sahici biçimde yüzleşme çok eskiye gitmez; belki son on yıla, hatta son beş yıla uzanır.

Türkiye’de 1970–2024 yılları arasında maksimum sıcaklık ortalamalarının 19,2°C’den 21,4°C’ye çıkması (Şekil 19), istatistiksel olarak basit görünebilir. Ancak bu fark, sahada karşılığı olan ciddi bir ekolojik kaymayı temsil eder. Ve bu kayma, artık yalnızca akademik veya teknik bir mesele olmaktan çıkıp, kırsal yaşantının her alanına nüfuz eden bir gerçekliğe dönüşmüştür.

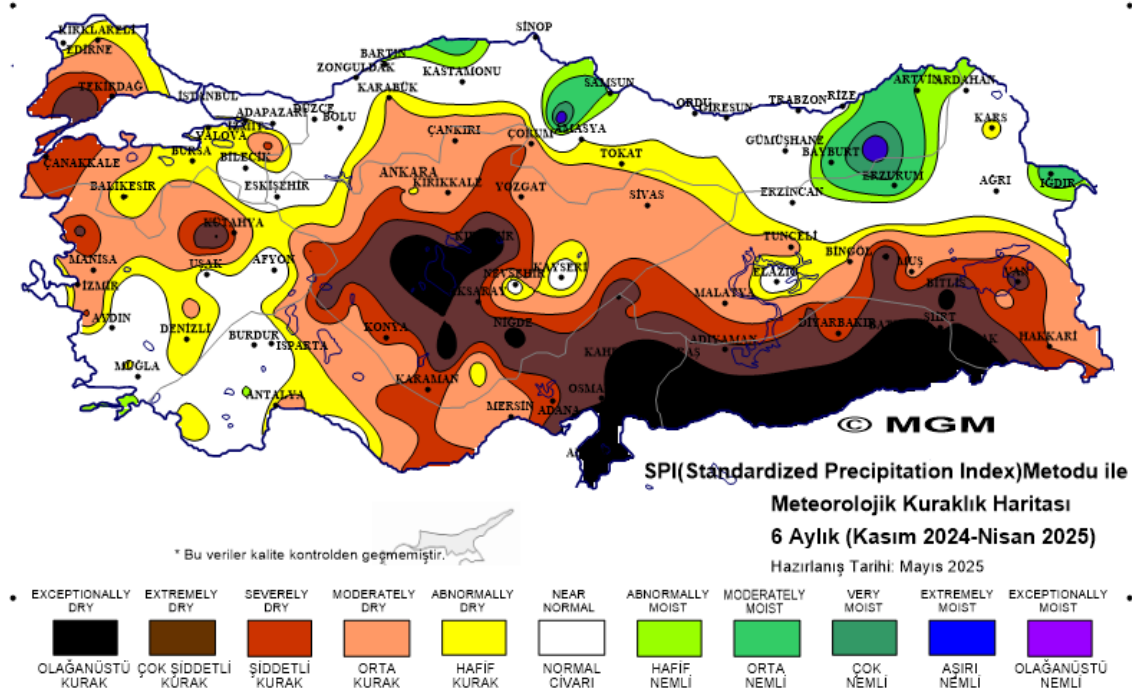
Şekil 19

1970–2024 arasında yıllık maksimum sıcaklık ortalamalarının dağılımı ve eğilimi

Not. Görsel, doğrudan T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü Resmi İstatistik Portalı’ndan alınmıştır.

Nitekim 2024 yılı, Türkiye özelinde son derece kurak geçti ve 2025 yılı da aynı şekilde kurak başladı. Kasım 2024 ile Nisan 2025 arasını kapsayan altı aylık kuraklık haritası, kuraklığın coğrafi olarak ne denli yayıldığını açık biçimde ortaya koyuyor (Şekil 6). Aslında 2024 yılı boyunca —sahamı belirlleme sürecinde dahi— nereye gidersem gideyim kuraklıkla karşılaşacağım zaten barızdı. Ancak Haymana ve Kulu'daki çalışma alanlarımlın, bu ölçüde şiddetli ve çok şiddetli kuraklık bölgeleri içinde kalacağımı öngörmemiştim (Şekil 20 ve 21).

Özellikle köy yaşamı açısından son derece kritik olan Kasım–Nisan dönemi boyunca yaşanan kuraklık, yalnızca istatistiklerde ya da haritalarda değil, doğrudan sahada da gözle görülür bir durumdaydı. Yağışsız geçen kış ayları, toprağın nem tutmaması, kaynak sularının zayıflaması ve üretici köylülerde belirgin bir endişe hâlinin yaygınlaşması bu dönemin çarpıcı sonuçları arasında yer aldı. Kısacası, bu altı aylık tablo, iklimsel dönüşümün etkilerinin yalnızca gelecekte değil, halihazırda yaşanmakta olduğunu gösteren en net örneklerden biriydi.

Şekil 20

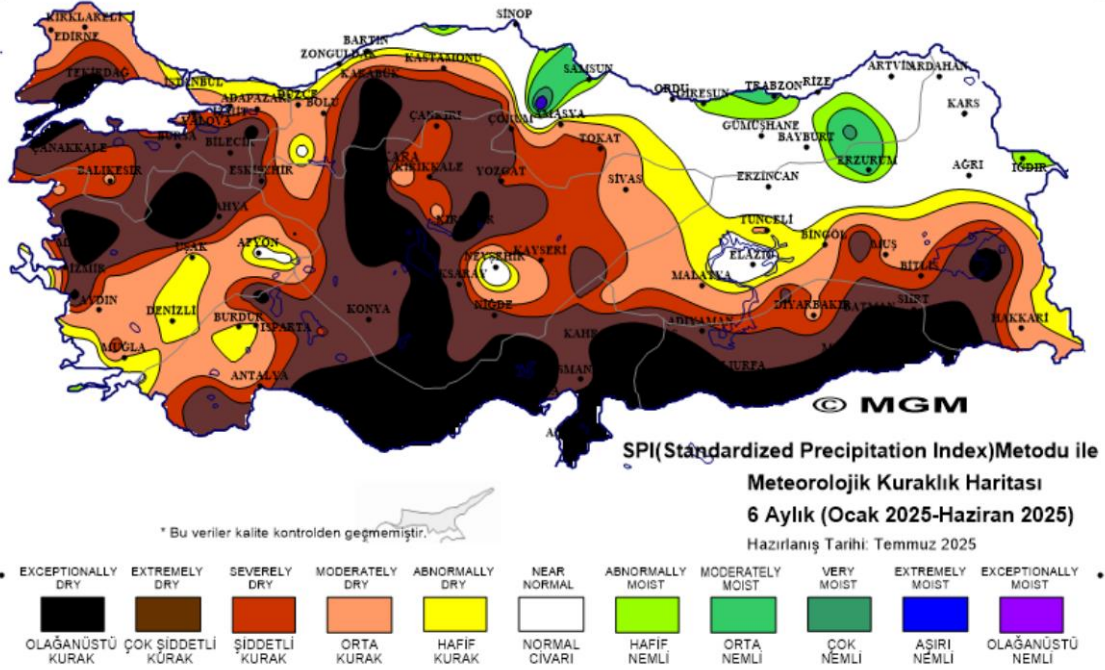
Standart Yağış İndeksi (SPI) Metoduna Göre Meteorolojik Kuraklık Durumu, Türkiye, Kasım 2024–Nisan 2025

Not. Harita, T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından SPI (Standardized Precipitation Index) metoduna göre hazırlanmıştır. Mayıs 2025 tarihli veridir.

Sahaya çıkılan 15 Şubat tarihinde havalar soğuktu ve Kasım ayından bu yana kar yağışı olmamıştı. Köylülerin aktardığına göre Kasım ayında yalnızca kısa süreli, serpiştiren bir kar geçmişti. Şubat sonunda birkaç gün sıcaklıklar sıfırın altına inip kar yağdıysa da bu kısa sürdü ve Eskişehir ile Ankara'nın kuzeyine, özellikle Karadeniz tarafına yağın karlar Haymana'ya uğramadı. Kar, tutmayacak kadar hafifti; belki yalnızca tepelerde bir iki gün kalabildi.

Mart ayı neredeyse tamamen kurak geçti. Nisan ayı itibarıyla bazı günlerde anlamlı miktarda yağışlar olduysa da bu yağmurlar da etkili bir toprak nemlenmesi sağlayacak düzeye ulaşmadı. Nisan ortasında ani bir sıcaklık düşüşü yaşandı ve bazı bölgelerde don görüldü. Don, kimi yerlerde zarara yol açacak düzeydeyken Haymana bu süreci görece daha az hasarla atlattı. Nisan sonundan itibaren ise Mayıs sıcak geçti. Mayıs sonundaki kısmi yağışlardan sonra Haziran ayının geçen yılki gibi yağışsız geçmesi bekleniyordu. Nitekim, bu yıl Haziran ayı geçen yıldan çok daha kurak geçti (Şekil 21)⁸.

⁸ Tüm bu saha gözlemleri detaylı meteorolojik verilerle desteklenmektedir (Ek C, Şekil 52)

Şekil 21

Standart Yağış İndeksi (SPI) Metoduna Göre Meteorolojik Kuraklık Durumu, Türkiye, Ocak 2025–Haziran 2025

Not. Harita, T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından SPI (Standardized Precipitation Index) metoduna göre hazırlanmıştır. Temmuz 2025 tarihli veridir.

Hava olayları köyde olup biten her şeyi doğrudan etkilemektedir. Köylüler bu değişikliklere alışkındır, ama bu alışkanlıklar bazen koşullara tam uyum sağlayamaz. Çünkü mesele yalnızca değişkenlik değil, bu değişkenliğin artık öngörülemez kadar düzensiz hâle gelmesidir.

Aslında Haymana için de maksimum, minimum ve ortalama sıcaklıklarla yağış verileri üzerinden teknik bir analiz yapmak mümkündür. Ancak bu denli ayrıntılı teknik bilgiler burada girmek yersiz olur. Nihayetinde anlamlı bir iklimsel değişimin yaşandığı, zaten uzun süredir uzmanlar tarafından farklı mecralarda ve bilimsel yayınlarda açıkça ortaya

konmaktadır. Bununla birlikte, 1967 envanterinde yer alan birkaç temel veriyle bugünü karşılaştırmak bazı ipuçları sunabilir.

Örneğin, 1967 yılında Haymana için ölçülen ortalama sıcaklık 8.8°C iken, 2024'te bu değer 9.5°C'ye çıkmıştır (Tablo 6). Görünen fark küçük gibi olsa da, bu tür sıcaklık ortalamalarındaki artışlar, iklimsel döngüler açısından oldukça belirleyicidir. Bir başka önemli gösterge, ilkbahar donlarının zamanlamasıdır. 1967 yılında ilkbahar son donlarının 30 Mart'ta sona erdiği belirtilirken, bugün köylüler don tehlikesinin artık nisan sonuna kadar sürdüğünü söylemektedir (Tablo 6). Nitekim bu yıl da don, nisan ortasında görülmüştür.

Bu tür sıcaklık değişimleri ekim ve hasat zamanlarını doğrudan etkilemektedir. 1967'ye göre Haymana'da kışlık ekim dönemi 15 Eylül–15 Ekim arasında yapılırken (Tablo 7), artık bu dönem oldukça erken sayılmakta; çünkü kış geç geldiğinden, erken ekilen tohumlar yeşerip don tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Günümüzde kışlık ekim, çoğu köylü için ekim sonu ile kasım başına kadar sarkmaktadır. Burada yaklaşık 2 haftalık, bazı yıllarda ise bir aya varan bir kayma söz konusudur.

Yazlık ekimde de benzer bir gecikme yaşanmaktadır. 1967'de bu dönem 1 Mart–15 Nisan olarak verilmişken (Tablo 7), artık mart başında ekim yapmak neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Bu yıl olduğu gibi bazı durumlarda ekim nisan sonuna kadar ertelenmiştir. İklim değişimi, artık yalnızca teorik ya da küresel bir mesele değil; ekim takviminden günlük yaşam pratiklerine kadar köy yaşamının her alanında doğrudan hissedilen, maddi bir gerçekliktir.

Tablo 6

1967 yılına ait meteorolojik göstergeler, Haymana

İlçesi	Yağışlı günler	Max. Sıcaklık (°C)	Min. Sıcaklık (°C)	Ortalama Sıcaklık (°C)	İlkbahar son donları	Sonbahar ilk donları
Haymana	67	37	-12.5	8.8	30.Mar	15.Ara

Not. Veriler 1967 tarihli Köy Envanter Etütü'nden alınmıştır. Maksimum, minimum ve ortalama sıcaklık değerleri yıllık ortalamaları; yağışlı gün sayısı ise yıl içindeki toplamı göstermektedir. İlkbahar ve sonbahar don tarihleri gözleme dayalı tespitlerdir.

Tablo 7*1967 yılına ait fenolojik bilgiler, Haymana*

İlçesi	Bilginin nereden alındığı	Kışlık Ekime Başlama zamanı	Kışlık Ekimin Sona Erme zamanı	Yazlık Ekime Başlama zamanı	Yazlık Ekimin Sona Erme zamanı
Haymana	Köylüden	15 Eylül-15 Ekim	5 Temmuz-1 Ağus.	1 Mart-15 Nisan	1 Temmuz-10 Temmuz

Not. Veriler 1967 tarihli Köy Envanter Etütü'nden alınmıştır.

4.3.2. Su: Zapt Edilen Doğa

İrili ufaklı tepelerle bezeli devasa Haymana Platosunu kılcal damarlara benzer dereler ve çaylar sarar. Bunlar kimi zaman yer altından taşıp da kendine yol bulmuş basit su yollarıdır, kimi zaman tepelerden akıp gelen mevsimsel suların oluşturduğu küçük dere yataklarıdır. Bu su yolları bazı yerlerde gözden kaybolur, toprağın altına iner, sonra yeniden yüzeye çıkar. Geniş tarlaların ve bozkırın ortasında uzayıp giden kavak ve söğüt ağaçları gördüğünüzde, o hattın bir zamanlar, ya da hâlâ, bir suya ev sahipliği yaptığı anlaşılır. Bu su yolları boyunca birkaç kilometrede bir köyler vardır. Önünden, kıyısından veya yakınından su geçmeyen köy pek azdır. Onlar da genellikle Haymana'nın görece alçak sırtlarına ya da tepelik alanlarına kurulmuş yerleşimlerdir.

Haymana Platosu, İç Anadolu'nun yarı kurak bozkır ekosistemlerinden biridir. Yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk geçen bu coğrafyada, su döngüsü büyük ölçüde ilkbahar yağmurlarına ve kış karlarına bağlıdır. Platonun yüzeyi genel olarak düz veya dalgalı olmakla birlikte, irili ufaklı tepeler ve bu tepelerden inen mevsimlik dereler suya yön verir. Bu su yolları, çoğu zaman yılın yalnızca belli dönemlerinde akar; köylülerin "cazibeli su" dediği kaynaklar ise yüzeye kendi kendine çıkan, çoğunlukla kar sularıyla beslenen yer altı sularıdır. Haymana'daki iki gölet, bu suların biriktirilip sulama amacıyla kullanıldığı yapay müdahalelerle oluşmuş sistemlerdir. Bu ekolojik yapı oldukça kırılgandır: Yağışın azalması, tarımda kullanılan kimyasalların artması ve meraların daralması gibi nedenlerle hem toprak yapısı hem de su kaynakları giderek zayıflamıştır. Bozkırın ortasında küçük bir su hattı ya da gölet çevresi, birdenbire canlılık barındıran mikro ekosistemlere dönüşebilir; ama bu canlılık, giderek daha kısa süreli ve daha yalıtılmış bir hâl almaktadır.

Hemen hemen her köyde ya da köyün yakınında bir veya iki eski köy çeşmesine rastlanır. Çeşme yalnızca bir su kaynağı değil, aynı zamanda toplumsal belleğin taşındığı, gündelik hayatın aktığı sosyalleşme alanıdır. Anadolu'daki çeşme geleneği Bizans ve Roma dönemlerine kadar uzansa da, Osmanlı döneminde bu yapı hayır işine dönüşmüştür. Suya erişimi sağlamak, bir ibadet ve toplumsal sorumluluk olarak görülür; çeşmeleri yaptıranların isimleri, yapılış tarihleri, hatta kitabeler ve şiirler bu yapılar üzerine kazınır.

Kırsal alanlarda çeşmelerin yaygınlaşması ise 17. ve 18. yüzyılları bulur. Ortak kullanım alanlarına yapılan bu çeşmelerden köylüler çeşitli şekillerde yararlanır: içme suyu temini, sulama, çamaşır yıkama, hayvan sulama gibi. Özellikle kurak ve yarı kurak bölgelerde, yerin altından gelen cazibeli suyun yüzeye çıkarılıp düzenli biçimde kullanılabilir hale gelmesi, hem teknik hem de toplumsal açıdan önemli bir gelişmedir.

Su, kontrol edilemediğinde tehlikelidir. Kendi başına buyruk akan su yeri gelir taşar yeri gelir can alır yeri gelir toprağı sürükler, mahsule zarar verir. Dere başına ev yapılmaz. Derelersen su taşımak mümkündür ama bunun bir sınırı vardır. Köylerde dereye çamaşır yıkandığı, yüzüldüğü, balık tutulduğu bilinir. Ancak bunun çeşitli zorlukları vardır. Su her mevsim aynı akmaz, her mevsim fayda sağlamaz. Dahası, suya yakın olmak da uzak olmak da derttir köylü için. Yakındaki tarlalar çoraklaşır, ansızın su basar; uzak tarlalara su çekmek zahmetlidir. Fazla su mahsulleri çürütür. Suyun birinin tarlasının neresinden geçeceği namus meselesine dönüşebilir. Eski köylüler, suyu küreklerle kazdıkları arıklarla, gözelerle, kurdukları küçük bentlerle belirli mesafelere kadar çekip kontrol edebilmişlerdir. Bu da her zaman ve herkese nasip olmamıştır. Akan dereye boru sistemi olmaksızın faydalanmak zordur. Boşuna “taşımaya suyla değirmen dönmez” dememişler.

Çeşme, suya yön verir; onu sakinleştirir, tek bir noktadan akmasını sağlar. Dereden akan suya göre çok daha fazla denetim imkânı sunar. Suyun çıkış yeri bellidir; debisi sabittir. Köylerdeki çeşmeler genellikle cazibeli suyla beslenir, yani doğal eğimle yer altından yüzeye ulaşır. Bu nedenle pompaya ihtiyaç duymadan, aralıksız akarlar.

Su, yer altından ya da bir derenin içinden akar, ama çeşmede kontrollü bir yüzeye çıkış noktası bulur. Dileyen bu sudan bidonla, kovayla, testiyle alır taşır; dileyen doğrudan başında işini görür. Çeşmelerin önünde genellikle hayvanların sulanması için küçük havuzlar bulunur. Bu havuzdan taşan su, fazlasıyla birlikte yoluna devam eder; ama bu noktada suyun akışı artık bir sınır içine alınmıştır.

Şekil 22

Haymana'daki yol kenarı çeşmelerinden biri: "Çil Hasanın Hacı Ali Özer" yazısı (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mart 2025)

Şekil 23

Soğulca Köyü'nde dere yatağına sonradan yapılmış bir çeşme (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Şubat 2025)

Şekil 24

Kozanlı Kasabasında bahar aylarıyla birlikte az da olsa akmaya başlayan çeşme (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Haymana Platosunda çok sayıda çay ve dere akar; kışın yağın karlar yer altı sularını beslermiş. Ancak bu sulardan faydalanmanın tek yolu genellikle çeşmelerdir ve onlar da çoğu zaman yetersiz kalır. Köylüler sürekli suyun varlığından söz ederler ama bu su kullanılabilir değildir. Uğranılan köylerin neredeyse hepsinde “yeri eşelesen su çıkar” denirdi. Bir gün dayanamayarak, “E hep sudan bahsediyorsunuz; peki neden burada ağaç yok, bahçe yok?” diye sorunca bir amca yanıtladı: “Su vardı ama kullanamıyorduk ki...” Yani su varmış ama fayda etmiyormuş. Bu durum, 1967 tarihli Köy Envanter Etütü’nde yer alan tespitlerle daha açık biçimde görülebilir.

1967 yılında Haymana’daki 90 köyün 87’sinde içme suyu bulunduğu tespit edilmiştir. Bu köylerde içme suyu temini ağırlıklı olarak köy çeşmeleri aracılığıyla sağlanmaktadır. Nitekim 80 köyde içme suyu çeşmeden, 21 köyde ise kuyudan temin edilmektedir. Esas kaynak çeşmeler olup bu çeşmelere genellikle “künk” su getirilmiştir. *Künk*, içi boş silindirik beton borulara verilen isimdir; suyu kaynaktan yerleşime cazibeyle taşımak için kullanılır. Künk dışında, 12’şer köyde demir boru ve büz (kil veya beton boru) kullanıldığı

da görülmektedir (Tablo 8). Sulama suyu açısından durum çok daha sınırlıdır. 1967 itibarıyla Haymana'daki 90 köyün 59'unda sulama suyu bulunmamakta, sadece 31 köyde sulama yapılabilmektedir (Tablo 9). Ancak bu sulama suyu da etkili biçimde kullanılamamaktadır: sulanabilecek toplam arazinin yalnızca üçte biri fiilen sulanır durumdadır. Çünkü sulama suyu varlığı, uygun altyapı ve teknik tesisler olmadıkça etkili kullanımı garanti etmez. Mevcut sulama kaynakları ise çoğunlukla 2 ila 20 metre derinlikteki "adi kuyular"a dayanmaktadır (Tablo 8). *Adi kuyu*, teknik donanıma sahip olmayan, genellikle insan gücüyle açılmış basit kuyulardır. 1967 itibarıyla Haymana'daki 90 köyde toplam 375 kuyu tespit edilmiştir (Tablo 8). Her kuyunun yalnız içme ya da yalnız sulama amacıyla mı kullanıldığı belirtilmediğinden, yaklaşık her köyde ortalama 10 kuyu bulunduğu tahmin edilmektedir. O yıllarda içme ve sulama suyu kaynakları büyük ölçüde aynı olduğundan, bu ayrım sahada pratik olarak çok net değildir.

Tablo 8

1967 yılında köylerde içme suyu durumu, Haymana

İlçesi	Köy Sayısı	İçme Suyu									
		İçme suyu		Köyde içme suyu varsa			Ne ile getirildiği			Köyde mevcut kuyu	
		Var	Yok	Kuyu	Çeşme	Kaynak	Künk	Büz	Demir boru	Derinliği (m)	
Haymana	90	87	3	21	80	1	51	12	12	375	2 — 20

Not. Veriler T.C. Köy İşleri Bakanlığı'nın 1967 tarihli Köy Envanter Etütlerinden alınmıştır. Tablo araştırmacı tarafından yeniden düzenlenmiştir.

Tablo 9

1967 yılında köylerde sulama suyu durumu, Haymana ve Ankara

Yer	Köy sayısı	Sulama suyu			
		Köyde sulama suyu		Sulanabilecek Arazi (Dönüm)	Sulanan Arazi (Dönüm)
		Vardır	Yoktur		
Haymana	90	31	59	63 570	24 720
Ankara	1164	547	617	964 453	459 075

Not. Veriler T.C. Köy İşleri Bakanlığı'nın 1967 tarihli Köy Envanter Etütlerinden alınmıştır. Tablo araştırmacı tarafından yeniden düzenlenmiştir.

1997 yılına gelindiğinde tespitler hem sayıca artmış hem de nitelik bakımından daha ayrıntılı hâle gelmiştir. Haymana'daki 81 köyün 78'inde içme ve kullanma suyu ortak kaynaktan sağlanmaktadır (Tablo 9). Çeşme ile su temin edilen köy sayısı bu tarihte 58'e düşmüştür (Tablo 9). Bu köylerde toplam 231 çeşme bulunmakta, bu çeşmelerin %65'i (yaklaşık 150 tanesi) *depolu çeşme* niteliğindedir (Tablo 9). Bu, çeşmelerin kaynağından doğrudan değil; önce gömülü su depolarında biriktirilip sonra akıtıldığı anlamına gelir. 231 çeşmenin 24'ü akmaz durumdadır (Tablo 9). Akmakta olan çeşmelerin büyük kısmı yine cazibeyle gelen kaynak sularına bağlıdır. Bu dönem itibarıyla artık köylerin çoğunluğuna şebeke suyu ulaştırılmış, bu şebekeler de yine doğal kaynaklara bağlanmıştır. Sondajla su temin edilen köy sayısı ise henüz yalnızca 12'dir (Tablo 10).

Tablo 10

1997 yılında su kullanımı ve çeşme durumuna göre köy sayıları, Haymana ve Ankara

Yer	Ankara	Haymana
Köy Sayısı	925	81
İçme Suyu Olan	162	2
Kullanma Suyu Olan	45	-
İçme Kullanma Suyu Birlikte Olan	742	78
İçme ve Kullanma Suyu Olmayan	21	1
Çeşmesi Olan	791	58
Depolu		
Akan	1353	146
Akmayan	228	3
Deposuz		
Akan	910	61
Akmayan	215	21

Not. Veriler T.C. Köy İşleri Bakanlığı'nın 1997 tarihli Köy Envanter Etütlerinden alınmıştır. Tablo araştırmacı tarafından yeniden düzenlenmiştir.

Tablo 11

1997 yılında su kullanımına göre suyun yeterli ve yetersizlik durumu, depo ve kuyu türü, Haymana ve Ankara

Yer	Köy Sayısı		Suyun durumuna göre		Depo türü (adet)		Kuyu Türü (adet)	
			Yeterli	Yetersiz	Gömme	Ayaklı	Adi Kuyu	Sondaj
Ankara	925	İçme Suyu	62	100	174	11	52	24
		Kullanma Suyu	21	24	13	-	23	73
		Birlikte	332	410	861	574	1015	323
Haymana	81	İçme Suyu	1	1	2	-	1	-
		Kullanma Suyu	-	-	-	-	-	-
		Birlikte	22	56	87	2	232	28

Not. Veriler T.C. Köy İşleri Bakanlığı'nın 1997 tarihli Köy Envanter Etütlerinden alınmıştır.

Tablo araştırmacı tarafından yeniden düzenlenmiştir.

Teknolojik gelişmelere paralel olarak su taşımada kullanılan borular da değişmiştir. 1967'de kullanılan künk, demir ve büzlerin yerini bu yıllarda plastik borular almıştır (Ek B, Tablo 22). Ayrıca 1997 envanterinde “çevre sorunları” artık bir kategori olarak değerlendirmeye alınmış, köylerde hava ve su kirliliğine dair özel sorular yöneltilmiştir. Ancak bu sorulara çoğunlukla “hayır” yanıtı verilmiş ve herhangi bir çevre kirliliği tespiti yapılmamıştır. Bu sonuç, köylerin çevre açısından tamamen sorunsuz olduğu anlamına gelmemekte; daha çok soruların içerdiği kavramsal çerçevenin sahadaki gerçekliği yeterince yakalayamamasından kaynaklanıyor olabilir. Yine de suyun miktarına dair sorulara verilen yanıtlar, önemli bir gerçeği açığa çıkarır: 1997 itibarıyla köylerin büyük çoğunluğu için içme ve kullanma suyu yetersizdir.

Çeşmeler, köylülerin ihtiyacını karşılayamaz hâle gelmiştir. Ancak bu ihtiyacın, o dönemde dahi sadece geçimlik üretimle sınırlı olmadığını vurgulamak gerekir. 1950'lerden itibaren Türkiye, ikinci gıda rejimi döneminde küresel kapitalist tarım piyasasına hızla entegre olmuş; tarım alanları genişlemiş, makineleşme artmış, üretim hacmi büyümüştür. “Dünyanın tahıl ambarı” söylemiyle Türkiye’de yoğun buğday ve arpa üretimi çoktan başlamıştır.

Nitekim yine 1967 yılında Haymana’daki 90 köyün 71’inde kimyasal gübre kullanılmakta; hanelerin yarısından fazlası ilaçlı zirai mücadele uygulamaktadır. Kuru tarım,

İç Anadolu'nun yüzyıllardır süren kaderidir: bölgedeki tarlaların %96'sında kuru tarım yapılmakta, neredeyse tamamında buğday ve arpa yetiştirilmektedir. Hâliyle, çeşmeler bu ölçekteki üretimi destekleyemez duruma gelmiştir.

Devlet, o yıllardan itibaren köylerde sistemli sulama sistemleri kurabilmek ve tarımı modernleştirebilmek amacıyla çeşitli yatırımlar yapar. Zamanla köylere şebeke suları gelir, sulama sistemleri kurulmaya başlanır, kuyular derinleştirilir. Mümkün olan yerlerde barajlar ve göletler inşa edilir; akan derelerin yönü kanallarla değiştirilir. Suyun istenmeyen yerlere gitmesi engellenir, çorak arazilere kadar ulaştırılması sağlanır.

Bu süreçte çeşmeler önemini yitirir. Zaten artık pek azı akar hâlde kalır. Eski tatları da kalmaz. Su zapt edilir; zapt edildikçe verim artar, ama aynı zamanda tükenmeye başlar. Artık tehlike, suyun fazlalığında değil, yokluğundadır.

4.4. Sonuç

Anadolu coğrafyası son yüz ila iki yüz yılda çok büyük bir göç süreci yaşamıştır. Bu göçler sırasında sayısız topluluk yerlerinden olmuş, boşalan yerlere başka topluluklar yerleşmiş veya yerleştirilmiş, deyim yerindeyse Anadolu coğrafyası büyük bir çalkantı yaşamıştır. Dolayısıyla, birçok köyün yerleşik yaşam geçmişi ancak 100 ila 200 yıllık maziye sahiptir. Soğulca ve Sarıyayla köylerindeki durum da böyledir. Bu yüzden, pek çok köyün yüz yıl önceki nüfusu aslında bugünkü ile hemen hemen aynı veya biraz daha azdır. Fakat bugünden farklı olarak, savaşlarda yaşanan kayıplara rağmen, bu köyler ilk kurulduğunda nüfusları oldukça gençtir.

Haymana'daki köylerin büyük bölümü, 19. yüzyılda Osmanlı'nın iskân politikaları doğrultusunda kurulmuş olup, yerleşik köylü tarihinin en fazla 200 yıllık bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. Bu sınırlı tarihsel derinlik, bölgedeki kırsal yerleşimlerin geç biçimlendiğini ve toplumsal yapıların görece yeni olduğunu göstermektedir. Köylülerin kapitalist üretim ilişkileri bağlamında "çiftçi" kimliği kazanması ise, ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra mümkün olmuştur. Tarımın piyasa koşullarıyla entegrasyon süreci, Haymana'da köylülüğün anlamlı biçimde gelişmesini özellikle son elli yıl içinde mümkün kılmış, ancak bu gelişim günümüzde belirgin bir çözülme süreciyle karşı karşıya kalmıştır.

Cumhuriyet'in ilk otuz ila kırk yılında bu köylerde nüfus çeşitli sebeplerle artışa geçmiş ve köyler kalabalıklaşmaya başlamıştır. Bu esnada kent merkezlerinin

sanayileşmesiyle birlikte kentler köylerden işçi çekmeye başlamışlardır. Bu ilk işçiler, yanlarına diğer köylüleri de çekmiş, köyde oluşmuş bu fazla nüfus kentlere akmaya başlamıştır. Bir dere yatağında sırtını yamaca vermiş veya göl kenarında yerleşmiş 90-100 hanelik bir köy yerleşimi için nüfusun 1000'lere ulaşması her zaman sürdürülebilir değildir.

Zamanında, Berkes'in ve Boran'ın da işaret ettiği gibi, kent merkezine, tren yoluna veya ana yola yakın bazı köyler nüfus artışıyla birlikte kasabalaşmış, köy olmaktan çıkmıştır. Fakat bu her köy için mümkün olmadığından, köylerdeki nüfus il, ilçe veya kasaba merkezlerine yönelmiştir. Kapitalist üretim koşulları altında, kente gidip işçi olmak veya bir süre sonra kendi işini kurmak, köyde toprak sahibi olup da kendi tarlasını ekip biçmekten daha kazançlıdır. Zaten aile işletmesi olmanın böyle bir avantajı vardır. Doğan çocuklardan (erkeklerden) iki üçü şehirde işçi olup da kalan bir ikisiyle, gizil kadın ve çocuk emeğini de katarak bir aileye yetecek kadar tarlayı işlemek mümkündür.

Üstelik, işlenebilecek tarlanın da sınırı vardır. Toprağın niteliği, genişliği, sulanabilir alan miktarı, mevsimsel koşullar, arazinin düzlüğü/engebesi, mülkiyet paylaşımı ve miras sorunları, kişi başına ekilip işlenebilecek tarımsal araziye ve toplam gelire bir üst limit koyar. Nüfus artışı, belirli bir limitten sonra cepten yemek anlamına gelir çünkü her yeni doğan birey için gerekli tarım arazisi artmamaktadır. Bu limit, traktörlerle meraların veya ormanlık alanların sürülerek tarlalara dönüştürülmesiyle ve teknoloji vasıtasıyla verimin artırılmasıyla aşılmaya çalışsa da limite kısa sürede ulaşılır.

Bu limitin, kapitalist üretim koşullarının bir çıkması olduğunu, aslında kapitalist piyasaya bağımlı bir üretim olmadığına mevcut tarlaların doğal nüfusa yetebileceğini hatırlatmakta fayda var. Dahası, ülkenin sermaye grupları ve devlet, tüm desteğini sanayiye yöneltmiş, burada bir işgücü ihtiyacı oluşturarak bu göç sürecini desteklemişlerdir. Tarımsal kazancın sınırlılığı ile kentlerin işgücü çekimi birleşince ciddi bir köylü genç nüfus kentlere akın etmiştir. Bu esnada, ciddi bir artışa geçmiş olan köylü nüfusu da dengeye girmiş, 2000'li yıllara kadar ne artma ne azalma eğiliminde olmuştur.

Fakat kentlerin çekimi devam ettikçe, doğum sayıları azaldıkça, köyde yaşayan genç nüfus azaldıkça, köy nüfusu tekrar ciddi bir düşüşe geçmiş, başlangıçtaki konumuna geri dönmüştür: bu sefer kendisini yenileme kabiliyeti olmayan yaşlı bir nüfusla. Görünen o ki, köylülük tarihsel evriminde hızlı ve yoğun bir hayat yaşamış, son evrelerine gelmiştir. Artık geniş tarlalar kentlerde yaşayan onlarca çocuk ve torun arasında, o tarlalara bile gitmeden

avukatlar aracılığıyla paylaşılıp satılıyor. Belki kimi kendi emekliliği için küçük bir yer ayırıyor, kimi yeniden heves edip hobi olarak bahçecilikle ilgilenmeye başlıyor.

Bu böyle devam ettikçe, topraklar muhtemeldir ki yöreden çıkan bir toprak zenginine veya tarım şirketine peyder pey satılacak veya mülkiyet ve miras meseleleri çözülmedikçe tarlalar boşa kalacaktır. Devletin iki yıldan fazla boşa kalan tarlaları kiraya verme girişimi böyle bir çıkmazdan kurtulmak içindir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024).

Ekolojik açıdan değerlendirildiğinde, Haymana Platosunun 16. yüzyılda konar-göçer üretim biçimiyle sınırlı da olsa tarımsal kullanım gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemdeki nüfus yoğunluğu ve üretim teknolojileri düşünüldüğünde, doğa üzerindeki baskı bugünkü kadar yoğun değildir. Bunu takip eden iki-üç yüzyıllık dağınıklık ve nüfus boşalması süreci, bölgenin adeta uzun bir nadasa bırakıldığı bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Bu görece durgunluk, ancak son 50 ila 100 yıl içinde –ve özellikle son 50 yılda– yoğunlaşan kapitalist tarımsal üretimle birlikte kesintiye uğramış; bu da platonun ekolojik yapısını kısa sürede derinden sarsmıştır. Nüfus ve yerleşim verileriyle birlikte düşünüldüğünde bu dönüşüm, kapitalist üretim ilişkilerinin doğayla kurduğu metabolik ilişkinin ne kadar hızlı ve sarsıcı bir yarılmaya yol açabileceğini açıkça göstermektedir.

Nüfusa yalnızca doğum oranlarıyla ilgili teknik bir mesele olarak yaklaşmak yetersiz kalır. Köy mekânını fiziksel bir bütünlük içinde ele aldığımızda, orada yaşayan insan sayısı ile bu insanların içinde buldukları doğal çevreyle kurdukları her türlü metabolik etkileşim, hem toplumsal hem de ekolojik yaşam döngüsünde kalıcı izler bırakır. İnsan nüfusu; diğer canlıların, toprağın, havanın ve suyun metabolik dengesini doğrudan etkiler. Bu nedenle nüfusu, sadece demografik değil; tarımdaki kapitalist gelişmeyle ve bunun köy yaşamında yarattığı dönüşümlerle birlikte düşünmek gerekir.

Nitekim, Niyazi Berkes’in yaklaşık 80 yıl önce ortaya koyduğu gibi, ancak “doğal bir çevre üzerine yerleşmiş olan insan kütlesi” olarak ele alındığında nüfus, toplumsal analiz açısından gerçekten anlamlı bir veriye dönüşebilir.

Köylerde artan nüfus, köy mekânındaki ekolojik metabolizmayı bozmuştur. Daha önce yoksunluk içinde dahi olsa geçimlik üretimin sürdüğü ve yarı-feodal ilişkiler içinde belli bir denge kurulan bu yapıda, metabolik çatlak henüz derinleşmemiştir. Ancak son yarım yüzyılda

tarımın kapitalistleşmesiyle birlikte bu denge çözülmüş, köy mekânı daha önce tanık olmadığı bir hız ve şiddetle dönüşüme uğramıştır.

Köy mekânının doğal sınırları zorlandığında, yeni krizler baş gösterir. Köyden kente göçün belki de asli belirleyicilerinden biri işte bu sınırlardır. Kent, kültürel olarak köylüler için her zaman çekici bir mekân değildir; ancak artan nüfus, kapitalistleşmenin etkisiyle köyü yaşanabilir olmaktan çıkarır. Mevcut topraklar, hayvan varlığı ve konut kapasitesi giderek yetersizleşir. Topraklar teknolojik müdahalelerle sürülür, verim artırılır, ancak bu müdahalelerle köy çoktan ve çok hızlıca kendi sınırına dayanmıştır.

5. İKİ KÖY ÖRNEĞİ

Bu bölümde, önceki bölümlerde sunulan teorik ve tarihsel çerçevenin somut örnekleri olarak Soğulca ve Sarıyayla köylerinde yapılan nitel saha araştırmalarından elde edilen bulgulara yer verilecektir. Her iki köy aynı başlıklar altında; sırasıyla mevki, tarih, nüfus, tarım ve su konularında ele alınacaktır. Her ne kadar iki köye ilişkin çok yönlü bilgiler toplanmış olsa da, kapitalistleşen tarımın neden olduğu ekolojik dönüşümü anlamak amacıyla özellikle su rejimleri ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda, Soğulca'da su seviyesi dip noktaya ulaşmış yapay bir gölet, Sarıyayla'da ise tamamen kurumuş doğal bir göl alanı bulunmaktadır. Bu durum, yalnızca su kaynaklarındaki fiziksel değişimi değil, aynı zamanda köylerin tarımsal üretim pratikleri ve toplumsal yaşam biçimlerinde meydana gelen dönüşümü de gözler önüne sermektedir. Böylece, hem toplumsal yapının hem de ekolojik dengenin geçirdiği bu dönüşüm, Türkiye kırsalında yaşanan ekolojik değişimin tipik bir örneği olarak değerlendirilmekte ve çalışmanın teorik yaklaşımını somutlamaktadır.

Soğulca ve Sarıyayla'da gözlemlenen bu dönüşüm, Orta Anadolu Yaylası'nda tarımın kapitalistleşmesi sürecinin yerel ölçekteki yansımalarıdır. Bu dönüşüm ancak insan-doğa ilişkisini maddi temelleriyle ele alan, tarihsel ve mekânsal bağlamı gözetken bir yaklaşımla kavranabilir. Her ne kadar Haymana Platosundaki gelişmeler bölgenin özgül tarihsel ve coğrafi koşullarıyla şekillenmiş olsa da, bu iki köyde yaşananlar kapitalist tarım ilişkilerinin mevcut yapılarla kurduğu etkileşim aracılığıyla daha geniş bir dönüşüm sürecine eklemlenmiştir. Yerelin özgüllüğü ile yapısal dönüşümler arasındaki ilişki, bu bölümdeki çözümlenmelerin merkezinde yer almaktadır.

5.1. Mekânın Temeli: İki Köyün Coğrafyası

Soğulca Köyü, Ankara şehir merkezine yaklaşık 90 kilometre, Haymana ilçe merkezine 17 kilometre, Polatlı ilçe merkezine ise 34 kilometre uzaklıktadır. Köy, Haymana'nın güneybatısına doğru uzanan hafif engebeli plato düzlüklerinde yer alır. Çevresinde belirgin bir köy kümelenmesi bulunmaz; yalnızca aralıklı birkaç küçük yerleşim gözlemlenir, bunların dışında geniş boşluklar ve meralar uzanır. Soğulca'nın güneyinde, paralel uzanan tepeler boyunca ağırlıklı olarak Kürt köyleri yer alır. Bu yerleşim örüntüsü, hem tarihsel iskân politikalarının hem de coğrafi ve toplumsal sınır çizgilerinin izlerini taşır.

Köyün ana su kaynağı, doğal bir dere hattına dayanır. Yakınlardaki Tabaklı ve Söğüttepe köyleri civarında yüzeye çıkan yer altı suları, küçük bir akarsu oluşturur. Bu su yolu, Soğulca'dan geçerek batıya yönelir ve kuzey-güney hattı boyunca uzanan Hamamözü Deresi'ne bağlanır. Hamamözü Deresi ise Polatlı sınırları içinde Sakarya Nehri'ne kavuşur.

Bu doğal akış, 1993 yılında devlet eliyle yapılan bir müdahaleyle kesintiye uğramıştır. Sulama amacıyla Çay Deresi üzerine Soğulca Göleti inşa edilmiş; böylece derenin serbest akışı durdurulmuş, suyun yönü ve kullanım biçimi insan kontrolüne geçmiştir.

Yerleşim yapısı, tipik bir Anadolu köyünü andırır. Evler caminin çevresinde kümelenmiş, ardındaki yamaca sırtını dayamıştır. Bitişik nizamda inşa edilen yapılar, neredeyse yamaç yukarı bir düzen oluşturmuş; her ev, bir diğerinin terasına dönüşmüştür. Dere, köyün aşağısında bırakılmış; tarlalar ise derenin öte yakasına doğru uzanır.

Şekil 25

Soğulca Köyü'nün uzaktan görünümü (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Köyde çok sayıda kerpiç ev yer alır. Bu yapıların bir kısmı hâlâ kullanılmakta, önemli bir kısmı ise terk edilmiş veya miras yoluyla paylaşımı yapılamadığı için kaderine terk edilmiştir. Yıkılmaya yüz tutmuş bu evlerin yarattığı kötü görüntü, köylüler tarafından sıkça dile getirilen bir rahatsızlık konusudur. Harap evler ve samanlıklar, köye zamanın dışına itilmiş, terk edilmiş bir yerleşim havası verir. Yine de bu yıkıntılar arasında dolaşırken, Anadolu kerpiç mimarisine özgü ve artık nadiren rastlanan bazı detaylara hâlâ tanık olmak mümkündür.

Şekil 26

Soğulca Köyü'nde yer alan eski bir kerpiç ev (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Şekil 27

Soğulca Köyü'nde harap durumda bir kerpiç ev (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Şekil 28

Civar bir köyde yıkılmış kerpiç evler (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Sarıyayla Köyü, Ankara merkeze 100 kilometre, Haymana merkeze 56 kilometre, Konya merkeze yaklaşık 170 kilometre ve Kulu merkeze 31 kilometre uzaklıktadır. Köy, idari olarak Konya sınırlarına dahildir ve Kulu ilçesine bağlıdır. Ankara tarafından gelirken, Ankara-Konya il sınırının 2 kilometre güneyinde yer alır. Bu sınırı Samsam Gölü belirler ve göl Konya tarafında kalır. Dolayısıyla, köyün Konya sınırlarına dahil edilmesinde, gölün yayıldığı alanın etkisi olduğu açıktır.

Göl ve köy neredeyse iç içedir; bu nedenle köyü bir göl kıyısı yerleşimi olarak tanımlamak yerinde olur. Samsam Gölü, Konya kapalı havzası içerisinde yer alan sığ bir tatlı su birikintisidir. Gölün doğal alanı yaklaşık dokuz bin dönümdür. Ancak günümüzde gölde su kalmamıştır. Normal şartlarda göl, köyün Ankara tarafından, kuzeydeki Balçıkhisar ve Sındıran köylerindeki tepelerden çıkan bir akarsuyla beslenirdi.

Şekil 29

Kurumuş göl yatağından Sarıyayla Köyü'nün uzaktan görünümü (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Şubat 2025)

Sarıyayla Köyü, kuzeyde Balçıkhisar tarafından başlayan dere yatağının göle kadar uzandığı hattın son noktasında yer alır. Bu hat, dere sayesinde buradaki dokuz köye kümelenecek bir yaşam alanı sunmuştur. Köylerin hemen hepsi, doğu ve batı yönlerindeki

tepelerin arasında kalan geniş vadi düzlüğünde, bu dere boyunca kurulmuştur. Görünen o ki, bu geniş vadide her iki yön de tepelerle çevrili olduğundan, yamaca kurulmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Bu hattın doğuya doğru, kuş uçuşu mesafeye en yakın köy yaklaşık 10 kilometre uzaklıktadır ve bu köyler Konya il sınırları içinde, tepelerin ardında yer alır. Batıya doğru ise (göl kenarındaki diğer köy olan Bumsuz hariç tutulursa) yine kuş uçuşu yaklaşık 10 kilometre mesafede yer alan bir diğer köy kümelenmesi bulunur ve bu da yine başka tepelerin ardındadır. Bu hattın dışında kalan Haymana'ya bağlı köylerin tümünde ise artık tüm dere ve çaylar Sakarya Nehri'ne akar ve açık Sakarya havzasına dahildir.

Gölün güney ve doğu yakasının merkezini, bugün coğrafi olduğu kadar kültürel anlamda da Konya'nın Kulu ilçesine dâhil olan Kozanlı kasabası oluşturur. Sarıayla'dan Kozanlı'ya uzanan yaklaşık 7,5 kilometrelik yol boyunca geniş bir tepe aşılır; bu tepe hem Sarıayla hem de Kozanlı çiftçilerin tarlalarına ev sahipliği yapar. Bu yükselti yalnızca fiziksel bir geçişi değil, aynı zamanda göl çevresindeki eski köy coğrafyasından çıkılarak farklı bir bölgesel/toplumsal bağlama girildiğini de duyumsatır. Eğer Samsam Gölü kuzeye doğru değil de güneye doğru uzansaydı ya da köyün ilk yerleşimi Kozanlı ile ilişkilendirilmeseydi, Sarıayla'nın bugünkü idari sınırları içinde Konya'ya değil, coğrafi olarak neredeyse kesin biçimde Ankara'ya bağlı kalacağı söylenebilir. Ancak tarih böyle akmamıştır. Öte yandan, bu geçiş hattı üzerindeki diğer köylerin tamamının Şeyhbızın (Şêxbizin) aşiretine mensup Kürt köyleri olduğu dikkate alındığında, Kozanlı'nın kültürel etkisi belirginleşmektedir.

Kozanlı, yaklaşık 1.700 nüfustan oluşan, az gelişmiş bir kasaba görüntüsü çizer. Tipik bir İç Anadolu küçük ilçe merkezini andırır. Nitekim eski statüsü beldedir. Zamanla nüfusu azalmış ve iyice küçülmüştür. Ana caddeleri, ara sokakları, küçük bir çarşısı, esnaf ve işletmeleri, görece yüksek katlı apartmanları, kaldırımları, yeni otobüs durakları, küçük bir oto sanayisi ve parkıyla, bölgesinin merkezini oluşturur. Burada çiftçilikle uğraşan aileler olduğu gibi, kısmen şehirleşmiş bir yapıya sahip olması nedeniyle çiftçilik dışı ticari faaliyetlerle uğraşanlar da yaygındır. Denilebilir ki Kozanlı, civar köylerden tarihsel olarak gelişerek bir "gelişmiş köy" statüsünü aşmış, kasabalaşmış; ancak daha ötesine geçememiş bir yerleşim birimidir.

Öyleyse, Balçıkhisar'dan Samsam Gölü'ne uzanan dere hattı ve bu hatta yerleşmiş köylerin kümelenmesi; kuzeyde Gölbaşı, doğu ve güneyde Konya, batıda Sakarya

Havzası'na bağılı Polatlı ve Haymana ile, güneydoğuda ise özellikle Kozanlı kasabasının oluşturduğu çekimle çevrili, belirgin coğrafi bir bölge oluşturmaktadır. Muhtemeldir ki, Osmanlı döneminde 19. yüzyıl sonlarında buralara yerleştirilen konar-göçer Türkmen ve Kürt aşiretleri, en iyi bildikleri işlerden biri olan coğrafi sezgileriyle doğanın sunduğu imkânlardan yararlanmayı bilmişlerdir. Ancak bu, yalnızca su kaynağına yakın olma meselesi değildir. Öyle olsaydı tüm köylerin yalnızca dere kenarına kurulması beklenirdi. Kaldı ki, suyu kontrol edecek teknolojik imkânların bulunmadığı koşullarda, dere yatağına yerleşmek her zaman avantajlı değildir; su taşkınları önemli bir sorun teşkil eder.

Bölgeyi coğrafi açıdan önemli kılan yalnızca suyun varlığı değil; doğusunda ve batısında çorak tepelerle sarılmış geniş bir vadi olması, güneyinde bir gölün, kuzeyinde ise Ankara merkezinin bulunmasıyla tehdit barındırmayan bir alan oluşturmaktadır. Bu noktada, coğrafi koşullar ile kültürel koşulların kesiştiği; kimliklerden ve kökenden kaynaklanan çatışmalarla hayatta kalmaya yönelik mücadelelerin iç içe geçtiği bir yerden söz etmek mümkündür.

Soğulca ve Sarıyayla köyleri, coğrafi olarak en genel düzeyde Orta Anadolu Yaylası'na; daha özeldir ise eski Haymana kazasının kapsadığı geniş alana, yani Haymana Platosuna dağılmış yüzlerce köyden yalnızca ikisidir. Bu köyler, bölgenin temel coğrafi özelliklerini taşır ve maddi varlıklarını büyük ölçüde yerleştikleri doğal çevreye borçludurlar. Materyalist bir yaklaşımla ele alındığında, mekânın maddi özellikleri—toprağın yapısından su kaynaklarının niteliğine kadar—toplumsal çözümlenmelerde merkezi bir yer tutar. Bu çalışmada, söz konusu fiziksel unsurlar ayrıntılı biçimde incelenmek yerine, köylerin mekânsal olarak hangi maddi temellere dayandığını göstermek amacıyla coğrafi özellikler genel hatlarıyla betimlenmiştir. Böylece, iki köyün uzamsal konumları ve çevrelerindeki doğal varlıklar birlikte ele alınarak, konar-göçer yaşam biçiminden yerleşik köylülüğe geçişin maddi koşulları görünür kılınmaktadır. İlerleyen bölümlerde bu maddi temel üzerine insan faktörü de eklenerek, dönüşüm süreci ekolojik Marksist bir çerçevede analiz edilecektir.

5.2. Tarih: Yerleşik Hayata Geçişin İzleri

Anlatılanlara göre Soğulca Köyü, bugünkü yerleşimin çevresine dağılmış üç ayrı topluluğun -köylülerin ifadesiyle “kabile”nin- bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Kesin tarihsel bir kayıt olmamakla birlikte, köy camisinin girişinde yer alan “1832” tarihli tabela

—sonradan yerleştirilmiş düz bir levhada, Latin alfabesiyle yazılmış olsa da— yerleşimin en az iki yüzyıllık bir geçmişe sahip olabileceğini düşündürür. Bu bilgiye kesin gözüyle bakılamasa da, mezarlıklar, soy anlatıları ve mekânsal bellekteki süreklilik bu varsayımı destekler niteliktedir.

Köy mezarlığında çok sayıda eski taş mezar bulunur. Bunların hiçbirinde yazı yoktur. Sade taşlarla işaretlenmiş bu mezarlar, köyün kuruluş hikâyesinde yer alan üç kabilenin göçebe geçmişine işaret eden maddi izler olarak değerlendirilebilir. Tespit edilebilen en eski yazılı mezar taşı 1895 doğumlu bir kişiye, bir diğeri ise 1940’larda vefat eden birine aittir. Bu durum, yazısız taş mezar geleneğinin Cumhuriyet’in ilk on yıllarına kadar sürdüğünü gösterir. Ancak artık hangi taşın kime ait olduğu bilinmemektedir.

Şekil 30

Soğulca Köyü Camii (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Şekil 31

Soğulca Köyü Camisine Sonradan Asılmış “1832” Tabelası (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Şekil 32

Soğulca Köyü'ndeki İsimsiz Taş Mezarlar (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Nisan 2025)

Köylülerin anlatımına göre, civardaki Kargalı köyünün zengin ağalarından biri, dağınık şekilde yaşayan bu üç topluluğun cuma günleri bir araya gelebilmeleri için Soğulca'da küçük bir mescit yaptırmıştır. O dönem bu yapı yalnızca bir damdan ibarettir. Zamanla topluluklar burada toplanıp, “her hafta bir araya geliyoruz, ayrı gayrı olmuyor” diyerek kalıcı yerleşime karar verir. Ortak yaşam, suya erişim, güvenlik, cenaze ve ibadet gibi ihtiyaçların birlikte karşılanmasıyla pekişmiştir.

Bugünkü cami yapısı zaman içinde, muhtemelen Cumhuriyet sonrasında, genişletilmiş ve minaresi eklenmiştir. Orijinal taşların sökülüp numaralanarak yeniden yerleştirildiği anlatılır. Caminin girişindeki “1832” tarihi de büyük olasılıkla sözlü tarihte yer eden bir bilginin simgesel temsili olarak sonradan levhaya kazınmıştır.

Buna karşın, 1844–45 tarihli Haymana Kazası temettuat defterlerinde Soğulca adına rastlanmaması dikkat çekicidir. Bu durum, tabeladaki tarihin doğruluğunu sorgular. Köyün ilk adının farklı olması ihtimali göz önüne alınsa da, söz konusu defterlerdeki pek çok köy adı bugüne dek izlenebilmiştir. Bu nedenle daha güçlü olasılık, cami inşa edilmiş olsa bile köyde yerleşik hayatın birkaç on yıl sonra kurumsallaşmış olmasıdır.

Bugün bile köyde tanınan üç temel soy adı —Gökmenler, Veliler ve Taşçılar— köyün bu birleşik yapısını yansıtır. Ancak bu soyların taşıyıcıları, kurucu ataları doğrudan tanımamışlardır; hatta dedelerinin bile yalnızca “duyduğu ama görmediği” kişilerdir onlar. Bu durum, Soğulca'daki sözlü tarih çizgisinin epey geriye uzandığını gösterir. Köylüler genel hatlarıyla nereden geldiklerini bilirler, ancak bugünden geçmişe kesintisiz bir soy silsilesini saymak kolay değildir. Örneğin 60'lı yaşlardaki bir köylü, çocukken köyün en yaşlılarından birinin Veli'yi gördüğünü anlatır; ancak Gökmen'i gören ya da tanıyan kimse kalmamıştır. Kurucu figürler, doğrudan tanıklıktan çok anlatılar yoluyla varlığını sürdürmektedir.

Köydeki evlerin büyük çoğunluğu taş temel üzerine oturtulmuş, üstü kerpiçle örülmüş, odun kirişlerle desteklenmiş ve kireç badanasıyla sıvanmış yapılardır. Bu yapıların önemli bir kısmının 80 ila 100 yıllık olduğu tahmin edilmektedir fakat bu bilgi kesin değildir. Bu yapılardan daha eski olduğu kesin olarak bilinen tek yapı camidir. Ancak cami de zamanla genişletildiği için ilk halinden bugüne kalan pek az unsur vardır. Yine de caminin köydeki ilk yerleşik yapı olduğu varsayılırsa, çevresinde yer alan yıkık dökük evlerin yerleşikliğin ilk halkasını oluşturduğu düşünülebilir. En harap durumdaki yapılar da bu ilk evlerdir.

Başka bir anlatıya göre, köye ilk gelenler önce çadırlarda kalmış, evleri zamanla inşa etmişlerdir. Bu bilgi teyit edilemese de, şaşırtıcı değildir. Zira bu toplulukların, bölgedeki konar-göçer çadırlı Türkmen aşiretlerinin bir uzantısı olması muhtemeldir. “Gökmen” ismi de bu göçer geçmişin bellekteki izlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Sarıyayla köyü, Konya'nın Kulu ilçesinin Kozanlı kasabasından çıkıp kurulmuş bir yerleşimdir. 1865 yılında, Osmanlı Devleti'nin özellikle Adana Çukurova bölgesindeki göçebe Türkmen aşiretlerini zorla yerleşik yaşama geçirmek amacıyla düzenlediği Fırka-i Islahiye harekâtı sırasında, Afşar ve Yörük Türkmenlerinin bir kısmı Konya, Karaman ve Niğde civarına iskân edilmiştir. Bu iskân politikası, yalnızca büyük aşiretleri değil, onlara bağlı küçük oymak ve kabileleri de kapsar. Bu süreçte, Adana Kozan'dan gelen Kozanoğulları soyundan bir grup, bugün Kozanlı olarak bilinen kasabanın temelini atmıştır. Kozanlı zamanla büyüyüp genişledikçe, buradan çevreye doğru yeni yerleşimler oluşmuştur. Sarıyayla köyü de bu genişlemenin bir parçasıdır. Eski adıyla Samsam, yeni adıyla Sarıyayla olan bu köy geçmişte esasen bir yayladır.

Rivayet odur ki, köyün kurucusu olarak anılan Hacı Çavuş Ağa, davar güdülürken yaşanan bir husumete kızıp atına bindiği İstanbul'a gider ve Samsam bölgesini de kapsayan geniş bir araziye resmen tapulamak için hükümetten belge alır. Anlatıya göre, tapu memurunun verdiği öğütle tapunun daha “kadim” görünmesi ve hak iddiasını güçlendirmesi için, Hacı Çavuş bu belgeyi bir tandır bacasında saklar; belgeyi dumanla sarartarak eskimiş izlenimi yaratır.

Bu bölge, o tarihlerde Kozanlı ve Bumsuz (eski adıyla Burunsuz) köyleri arasında paylaşılan yayladır. Fakat Hacı Çavuş'un İstanbul'dan getirdiği tapu, bu arazinin ona ait olduğunu ilan eder ve bu durum bölgede ciddi bir ihtilafa yol açar. Özellikle Bumsuz köyünden tepkiler yükselir. Köylüler kavgaya tutuşurlar. Anlatıya göre, kavganın tam ortasında, “O olmadan kavgaya kavga denmez” denilen Kömüş isimli, gözü kara ve kuvvetli bir pehlivan dahi gelir. Kömüş'ün bizzat kavgaya katıldığı ve Hacı Çavuş'un -veya köylülerden birinin- ona karşı küreğini kaptığı gibi yere serdiği anlatılır.

Köyde bu olayın ardından asker gelir. Olay resmî makamlara taşınır. Hacı Çavuş, elindeki isli-sararmış tapuyu gösterir ve nihayetinde bu belge onun lehine hüküm verir. Böylece çatışmalı bölge, yeni kurulmakta olan yerleşimin sahası haline gelir. Dahası, tapudaki arazi o kadar geniştir ki, Hacı Çavuş, kardeşlerine “siz buraya, siz şuraya” diyerek

yer gösterir ama çoğu, “Hacı bizi başından savıyor” diyerek yerleşmek istemez. Böylece, onunla birlikte bu yeni köye ilk yerleşenler bugünkü sınırlarda kalırlar.

Mevcut muhtarın saydığı soyağacına bakılırsa, köy yaklaşık yedi kuşaklık bir geçmişe sahiptir. Muhtar kendisini, bahsi geçen Hacı Çavuş’un torununun torunu olarak tanıtır. Köyde bu silsilenin daha ayrıntılı kaydını tutan aileler de vardır; ancak şimdilik bu detaylar meselenin esasını değiştirmez. Buradan çıkarılabilecek temel sonuç, 1860’lı yıllarda Kozanlı kasabası kurulduktan sonra, en geç 19. yüzyılın sonuna doğru Sarıyayla Köyü’nün de kurulmuş olduğudur.

Ne var ki, burası Cumhuriyet’in ilanından sonra da uzun süre boyunca resmî olarak köy değil, yayla statüsünde kalır. 1959 yılında çıkarılan 7267 sayılı kanunla birlikte, Türkçe olmayan ya da karışıklığa neden olan köy adlarının değiştirilmesi ve kimi yerleşim birimlerinin statülerinin resmîleştirilmesi amacıyla kapsamlı bir çalışma yürütülür. Bu çalışmalar sırasında, yeni adlar verilirken çoğunlukla “yayla”, “tepe”, “dere”, “göl”, “bahçe”, “çam”, “bağ” gibi doğa unsurlarını çağrıştıran kelimeler tercih edilir. İşte bu bağlamda, Samsam Yaylası da köy statüsüne geçirilir. Dönemin muhtarının Sarı soyadını taşıması nedeniyle, buraya Sarıyayla Köyü adı verilir. Ancak gölün adı Samsam olarak kalır. Hâlâ köylülerin bir kısmı ve civar köylerde yaşayan bazı kimseler, köyden bahsederken eski adı olan Samsam’ı kullanmayı sürdürürler.

Her iki köyde de babadan aktarılan soyadları, belli aile adları etrafında şekillenmiş sözlü bir tarihsel hafızanın sürdüğünü gösterir. Bu hafıza yazılı arşivlerde değil, mezar taşlarında, ev kalıntılarında, yer adlarında ve yaşlıların anlatılarında yaşamaktadır. Ancak bu sözlü belleğin aktarımı da bir eşikte durmaktadır. Bugün hâlâ köylerde yaşayan yaşlı kuşak, muhtemelen bu tarihsel sürekliliği doğrudan aktarabilecek son halkayı oluşturuyor. Buradan sonrası, kent yaşamıdır.

19. yüzyılın sonlarında, birinci gıda rejimi döneminde, bazı bölgelerde sömürgeci bir birikim sürecinin devamı olarak toprağın sistematik biçimde el konulmasına tanıklık edilirken, Anadolu coğrafyası, kendi politik özgünlüğüyle bu süreçten kısmen muaf kalmıştır. Bununla birlikte, köylülük burada da uzun yüzyıllara dayanan bir istikrarın dışına çıkmıştır. Özellikle Haymana bölgesinde, 19. yüzyıl sonlarında yürütülen iskan politikalarıyla yerleşik köylülük ancak şekillenmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu topraklarda tarımın

kapitalistleşmesiyle birlikte gelen ekolojik dönüşüm, esas olarak Cumhuriyet sonrası dönemde ivme kazanmıştır.

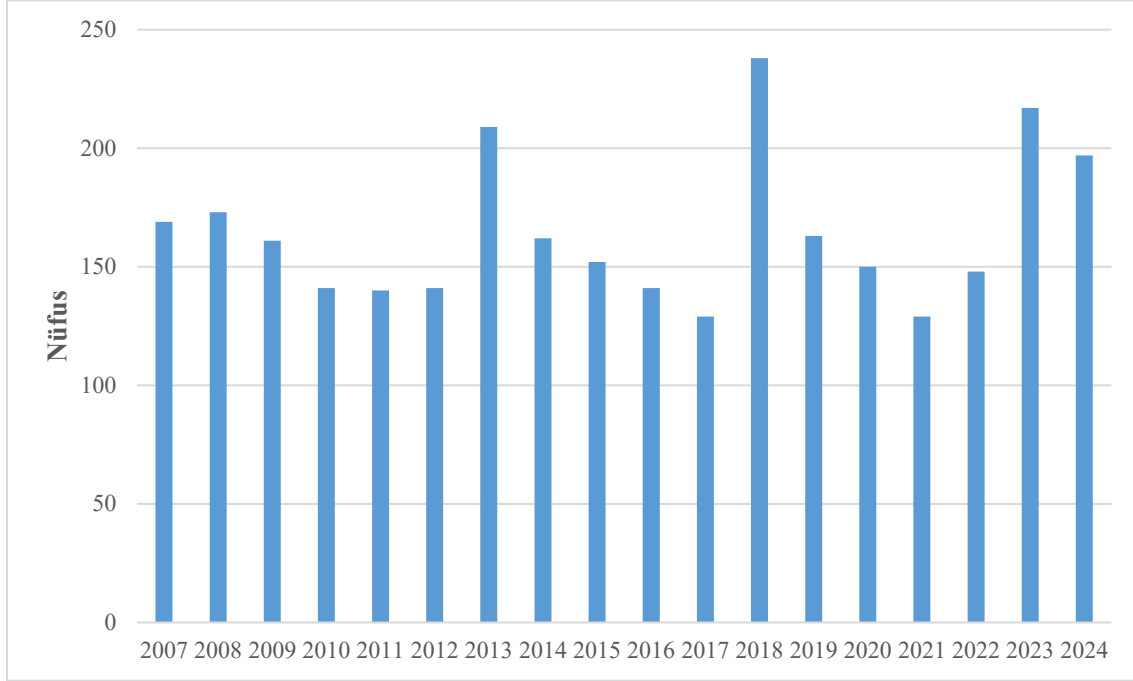
Her iki köy de, 19. yüzyılda Osmanlı'nın Anadolu topraklarında yaşanan dönüşümün tipik örneklerini temsil etmektedir. Soğulca Köyü'nde, Haymana merkeze yakın bir konumda bulunması nedeniyle bölgede hâlihazırda yaşayan konar-göçer topluluklar bir araya gelerek kademeli bir biçimde yerleşik yaşama geçmiştir. Her ne kadar sözlü anlatılarda bu sürece dair doğrudan bir bilgi bulunmasa da, devletin zorunlu iskân politikalarının bu dönüşüm üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Sarıyayla Köyü örneğinde ise, devletin farklı bir bölgeden getirip zorunlu iskâna tabi tuttuğu bir topluluğun yerleşik yaşama geçişi söz konusudur. Bu yerleşimlerin nasıl biçimlendiği, köy mekânlarının coğrafi konumlarıyla doğrudan ilişkilidir. Merkezden uzak topraklara, çoğu zaman farklı yörelerden gelen topluluklar yerleştirilmiştir. Her iki durumda da, söz konusu köyler yerleşik yaşama geçiş sürecinin farklı biçimlerini temsil etmektedir. Bu geçişin ardından, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte İç Anadolu'nun "tipik" köy yaşantısı yerleşmeye başlamış; köylüler "çiftçi" kimliğiyle tanımlanır hâle gelmiştir.

5.3. Nüfus: Kırdan Kopuş ve Dönüşüm

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Anadolu topraklarında yerleşik köylülük, daha doğrusu "çiftçi-köylü" tanımı kurumsal ve ideolojik düzeyde resmiyet kazanmıştır. Köy nüfusuna dair ilk kapsamlı veri, 1927 yılında yapılan genel nüfus sayımıyla elde edilmiş; Cumhuriyet'in "köylü bir toplum" olduğu tespiti doğrultusunda kırsal kalkınmaya yönelik plan ve politikalar hız kazanmıştır. Bu doğrultuda, Cumhuriyet'in ilk 50 yılı boyunca köy nüfusu düzenli bir artış göstermiştir. Nüfus artışı öylesine belirgindir ki, köylerden kentlere doğru kitlesel bir nüfus hareketi başlamıştır.

Soğulca ve Sarıyayla köylerine ait ulaşılabilen en erken nüfus verisi, 1981 tarihli Köy Envanter Etütü'ne dayanmaktadır. Daha önceki dönemlere ilişkin nüfus verilerine ulaşılamamış olsa da, Türkiye genelindeki, özellikle de Ankara ili ve Haymana ilçesindeki kırsal nüfus dinamikleriyle karşılaştırıldığında bu iki köyün de benzer bir demografik yörünge izlediği söylenebilir. Her iki köy de 19. yüzyılın ortalarında yerleşik yaşama geçtikten sonra, yüzyılın sonlarına doğru kısmi bir nüfus artışı yaşamış; Cumhuriyet dönemiyle birlikte ise bu artış hız kazanmıştır. Aşağıda, ulaşılan veriler ve saha gözlemlerinden hareketle bu nüfus dönüşümü detaylı biçimde ele alınacaktır.

Soğulca'nın 2024 yılı itibarıyla resmi nüfusu 197'dir (TÜİK, 2025a). Son yirmi yıldır bu sayı 200'ün altındadır. Aynı yıl yapılan yerel seçimlerde (31 Mart 2024), köyde 163 oy kullanılmıştır (Endeksa, 2024a). Kullanılan oy sayısının nüfusa oranla yüksek oluşu, muhtarlık yarışının bu seçimde oldukça rekabetli geçmiş olmasıyla ilişkilendirilebilir. Seçim sonucunda muhtarlık el değiştirmiş, yeni bir ekip yönetime gelmiştir.

Şekil 33

2007–2024 yılları arasında Soğulca köyü nüfusu

Not. Veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarından derlenmiş, grafik araştırmacı tarafından oluşturulmuştur (TÜİK, 2025a).

Köydeki hane sayısı tam olarak belirli olmamakla birlikte, kapı numaralarına göre 90 ila 100 arasında değiştiği söylenebilir. Bu hanelerin büyük kısmı oldukça eski, bakımsız ya da yıkıntı halindedir. Muhtarın ve köylülerin anlatımına göre, bir zamanlar bu evlerin tamamı kullanılabilir durumdaydı. Her hanede 5-6 kişi yaşar, köy kalabalık bir nüfusa sahip olurdu. Günümüzdeyse yalnızca 10 ila 15 hanede düzenli yaşam sürmektedir. Bu evlerde genellikle

yaşlı bir anne ya da baba, bazen ikisi birden, yanlarında da orta yaşlı oğulları ve eşleriyle birlikte oturmaktadır. Hane nüfusu genellikle 2-3 kişiyle sınırlıdır. İleri yaştaki köylülerin bile köyde durmadığı görülür:

"Yaşlı var da... Polatlı'da oturuyor onlar da. Burada değiller. Yazın... Şimdi mesela 1,5-2 ay sonra dışarılar gelmeye başlarlar. Mesela benim iki tane kaynım var, İstanbul'dalar. Şurda komşumuz, koskoca çiftçi, bazen onlara kızıyorum: Oğlum, sizin Polatlı'da ne işiniz var ya! Tamam, oğulların gitmiş, yerleşmişler, iş sahibi olmuşlar, çalışıyorlar falan ama senin ne işin var, diyom komşuya. Hiç! Oturuyor, ne yapacak. Oğlum, şuraya gel, diyom, evinde otur. Benden on yaş büyük hani. Yav, işte orada doğal gaz var ımış da oturuyormuş da, sobayla uğraşmıyormuş da... Yav, bu laf mı yav?" (G2)

Mevcut muhtar, yaz aylarında köyde bulunan insan sayısının 600'e yaklaştığını belirtse de, bu sayının abartılmış olma ihtimali vardır. Köye dışarıdan gelip gidenler, onların eş-dost ve çocukları da hesaba katıldığında böyle bir tahmin yapılmış olabilir. Facebook'ta yer alan "Soğulca Köyü Sevenler" adlı grubun yaklaşık 1400 üyesi bulunur. Bu grup, Soğulca kökenli olup farklı yerlere göç etmiş, ancak köy aidiyetini sürdüren iki kuşağın bir araya geldiği bir dijital buluşma alanıdır. Muhtar buradan köyle ilgili haberler ve fotoğraflar paylaşmakta, köylüler ise aktif biçimde yorum yapmaktadır. Bayram dönemlerinde ya da yaz aylarında, köy nüfusunun resmi sayının iki katına yaklaşması ihtimal dâhilindedir.

Eski muhtarın ifadesine göre, 2009 yılında kendisi görevi devrettiğinde köyde düzenli yaşayan hane sayısı 50'ydı. Günümüzde bu sayı 20'lere kadar düşmüştür. "Sayıyoruz, 20-25 haneden 50 kişi çıkıyor. Eskiden bir hanede 2 kişi olduktan sonra 4-5 tane de çocuğu olurdu," diyerek bu gerilemeyi özetlemektedir. 1981 yılında 531 kişiyle en kalabalık dönemlerinden birini yaşayan Soğulca, bugün bu sayının yarısından daha az bir nüfusa sahiptir. Polatlı'da oturan bazı çiftçiler sabah köye gelip tarımsal işlerini hallettikten sonra akşam dönmeğe ya da hafta sonları köye uğramaktadır.

Anlatılanlara göre, 1970'li ve 80'li yıllarda köydeki ilkokulda yaklaşık 150 öğrenci bulunur, iki öğretmen iki ayrı sınıfta ders verirmiş. Okul oldukça kalabalık, sınıflar sıkış tepiş doluymuş. 1981 yılına ait köy envanterinde Haymana genelinde köy başına ortalama iki öğretmen ve yaklaşık 100 öğrenci düştüğü bilgisi göz önünde bulundurulursa, Soğulca'nın merkeze olan görece yakınlığı da hesaba katıldığında, bu sayıların olağan olduğu söylenebilir. Ancak 2011 yılında, öğrenci sayısı 10'un altına düştüğü için okul kapanmış ve çocuklar taşınmalı eğitime geçmiştir. Bir zamanlar 3-4 bakkal ve 3-4 kahvehane bulunan

köyde, hayat oldukça canlıymış. Kahveler dolup taşar, zaman zaman gürültü ve tartışmalar da eksik olmazmış. Bugünse köyde çocuk kalmamış, gençlerin varlığı neredeyse tamamen silinmiştir.

Şekil 34

Soğulca Köyü'ndeki Eski İlkokul Binasının Tabelası (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mart 2025)

Şekil 35

Cıvar Köylerden Birinde Dört Çocuk (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

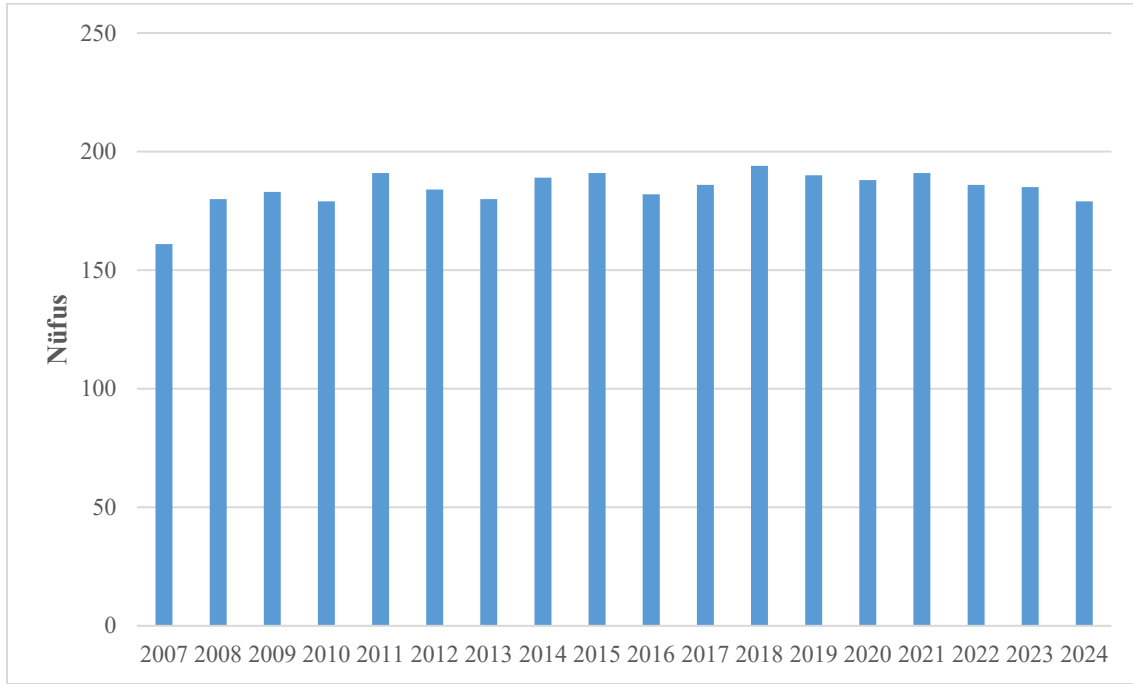
Amcamgilin bu avlu da zaten. İki üç tane amcam var. Şura bi amcam, hora bi amcam rahmetlik oldular, ikisi de. Miras işleri duruyor öylenecek, halletmedik daha. Buranın tapusu 1600 metre. Beş tane amcamgil var. Halamgil de vardı, 4 tanede de. Amcalarımız ölmüş, çocukları var. Öylece müşterek duruyor öyle. Temizlesek, nasıl temizleyecen? Hadi 1600 metreyi böl, kaç bölecen? Çocuğa bölsen de çocuk gelmiyor ki zaten. Hepsi de Ankara'da, Polatlı'da, Sincan'da çalışıyorlar işte. Gelmezler onlar da. Bizim babam var işte, 80 yaşında ihtiyar, ondan sonra biz varız, bizden sonra da zannedersen... (G5)

Muhtarlık, bu gidişatı tersine çevirmek amacıyla gençleri köye döndürmeye yönelik bir proje geliştirmiştir. Kooperatif aracılığıyla yürütülmesi planlanan bu projede, köy sınırları içindeki mera alanından 200–300 dönümlük bir bölge ayrılarak, köyde hâlihazırda yaşamayan gençler için konut yapılabilecek bir alan tahsis edilmesi düşünülmektedir. Burada “genç”ten kasıt, köyde atadan kalma veya hâlâ kendi adına kayıtlı tarlası bulunan, çiftçilik yapma imkânına sahip ancak kalacak yeri olmadığı için köyde yaşayamayan bireylerdir. Amaç, bu kişilerin yeniden köye dönmesini ve tarımsal üretime katılmasını sağlamaktır.

Projeye ilgi duyanların isimleri toplanmaya başlanmış, süreç adım adım ilerlemektedir. Muhtar, süreci şu sözlerle anlatmaktadır:

Dedelerimizden kalan yerler... Benim dedemin 800 dekar yeri vardı. Babamgiller beş kardeşti, beş oğlana kaldı. Sonra yetmedi, yetmedi, biz Polatlı'ya göçtük. Ama bizim işimiz hep buradaydı. Yer olmadığı için herkesin çocuğu Polatlı'ya, Ankara'ya, İstanbul'a, Bursa'ya gitti ama çoğu Polatlı'ya. Orada işe girdiler. Cumartesi pazar gelip babalarına yardım ediyorlar. Tatillerde geliyorlar. Kimisi babasından ayrı yer ekmeye başladı. Derken o gençlerin bir metre yerleri yok ev yapacak. Zaten babaları dört-beş kardeş, dededen kalan yer yetmiyor. Kooperatif başkanırken dedim ki: Gençleri buraya nasıl getiririz, üretime katmak için? Merada bir yer vardı. '300 dekar alırsak böyle bir şey becerebiliriz' dedim. (G4)

Sarıyayla Köyü'nün TÜİK'ten alınan resmi verilere göre nüfusu 179'dur (TÜİK, 2025a). Bu sayı, yaklaşık son on yıldır aşağı yukarı aynı düzeyde seyretmektedir. 31 Mart 2024 yerel seçimlerinde kullanılan oy sayısı ise 118'dir (Endeksa, 2024b). Bu fark, önemli bir nüfusun artık köyde sürekli yaşamamasından kaynaklanmaktadır. Yerleşik nüfusun 50–60 kişinin altında olduğu ve bu nüfusun büyük çoğunluğunun 40 yaş ve üzeri bireylerden oluştuğu özellikle vurgulanmalıdır.

Şekil 36

2007–2024 yılları arasında Sarıyayla köyü nüfusu

Not. Veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarından derlenmiş, grafik araştırmacı tarafından oluşturulmuştur (TÜİK, 2025a).

1981 tarihli Köy Envanter Etütü'ne göre Sarıayla'nın nüfusu 366'dır. Aynı dönemde Kozanlı kasabasının nüfusu ise yaklaşık 4.000'dir. Hem köyün hem de kasabanın nüfusu, 2000'li yıllardan sonra yarısının da altına düşmüştür. Bu bilgiler, Sarıayla'nın tarihsel olarak da çok yoğun nüfuslu bir yerleşim olmadığını göstermektedir. Köyde yaşayan ileri yaştaki bireyler de, tam sayıyı bilememekle birlikte, "haneler hep aynıydı, çok değişmedi işte" diyerek bu durumu doğrulamaktadır. Burada da hanelerde yaşayan kişi sayısı azalmıştır.

Köyde şu an okul bulunmamaktadır; ancak yaptığım gözlemler ve köylülere sorduğum sorulara dayanarak, köyde yaklaşık 15 çocuk olduğu söylenebilir. Köyde doğan gençlerse bugün burada değildir; büyük çoğunluğu başka yerlere okumaya veya çalışmaya gitmiştir. Her ne kadar aralarında köye dönenler olsa da, bu sayı oldukça sınırlıdır.

Mevcut muhtarın aktardığına göre köyde yaklaşık 50 hane bulunmaktadır. Bu hanelerin yalnızca 10–15'i kış aylarında sürekli olarak kullanılmaktadır. Tarla işleri başladığında ya da yaz aylarında, bu hanelere ileri yaştaki bireyler gelmekte ve köyde bir hareketlilik yaşanmaktadır. Bu hareketliliğe, şehirlerde yaşayan genç nüfus da zaman zaman katılmaktadır.

Köylerin nüfusu artık yalnızca resmi kayıtlara bakılarak tespit edilemez. Bu durum uzun süredir geçerli olmakla birlikte, yaşlanan köy nüfusu, farklı bir ikamet biçimini de beraberinde getirmiştir. Artık köyde kayıtlı olan yaşlı bireyler de, fiilen il veya ilçe merkezlerinde, ya çocuklarının yanında ya da kendi evlerinde yaşamaktadır. Bu nedenle köylerin yaz ve kış nüfusları arasında belirgin bir fark oluşmuştur. Dahası, şehir merkezlerinde ikamet edip tarla işleri için hafta sonları veya mevsimlik olarak köye gelen ailelerin sayısı da az değildir.

Şekil 37

Köylerden Birinde İleri Yaşta Kadın Bir Köylü (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Soğulca ve Sarıyayla köyleri, farklı coğrafi bağlamlarda yer alsalar da, kırsal çözülme sürecinin benzer dinamiklerine sahiptir: Nüfusların yaşlanması, hane sayılarındaki azalma ve genç nüfusun kent merkezlerine yönelmesi. Ancak Soğulca’da geçmişteki yüksek nüfusun ve üretim kapasitesinin ardından gelen gerileme, daha belirgin bir “çöküş” hissi yaratırken; Sarıyayla’daki yapı, tarihsel olarak daha durağan ve sınırlı bir nüfusa sahiptir. Her iki köyde de resmi nüfus ile fiili nüfus arasındaki fark, tarımın artık yalnızca mekâna değil, mevsime

ve piyasaya bağı olarak icra edilen bir faaliyet haline geldiğini gösterir. Göç, yalnızca kalıcı bir kopuş değil, aynı zamanda mevsimsel bir ikamet rejimi yaratmakta; üretim, hane içi emeğin parçalı ve esnek biçimlerde seferber edilmesine dayanmaktadır. Soğulca'da kooperatif aracılığıyla gençleri geri döndürmeyi hedefleyen projeler, köyün bir üretim alanı olarak yeniden kurgulanmasına dair bir irade ortaya koyarken; Sarıayla'da bu türden bir kolektif organizasyon izine rastlanmamaktadır. Ancak her iki durumda da toplumsal çözülmenin yalnızca demografik değil, aynı zamanda ekonomik ve mekânsal olarak yeniden biçimlenen bir sürece işaret ettiği görülmektedir. Bu çözülme, yalnızca nüfusun değil, toplumsal bağların ve üretim biçimlerinin de aşınması anlamına gelir.

Haymana Platosundaki dönüşüm, ikinci gıda rejimi bağlamında, gıda üretiminin küreselleştiği ve standartlaştığı süreçle başlamıştır. Soğulca ve Sarıayla, bu dönüşümden diğer köyler gibi doğrudan etkilenmiştir. Henüz 100 yılı bile doldurmamış olan bu yerleşimlerde, 1950'lerle birlikte mekanizasyon, üretkenlik artışı ve modernleşme süreçleri etkili olmuş; köy nüfusları artmış, mekânsal kapasiteler zorlanmış ve fazlalık kentlere göç etmeye başlamıştır. Göç dalgasına rağmen, köy yaşamı 2000'li yılların başına kadar görece canlılığını sürdürmüştür, ancak 2010'lara gelinirken hızlı bir çözülme süreci yaşanmıştır. Bu, Haymana'da kırsal çözülmenin diğer bölgelere kıyasla daha geç yaşandığını göstermektedir.

Bu çözülme süreci, aynı zamanda mülkiyet yapılarında derin bir krizi de beraberinde getirmiştir. Stirling'in erken dönemde dikkat çektiği gibi (Stirling, 1993), köylerde topraklar her iki-üç kuşakta bir, çok sayıda mirasçı arasında bölünerek bir döngüsel krize girer. Bu kriz, 1960-1980 arasında görece aşılabilir görünüyordu; çünkü mevcut kaynaklar, genişleyen tarımsal alanlar ve genç nüfus, yeni bir toprak birikimi sürecine olanak tanıyordu. Ne var ki, o dönemin genç çiftçileri, bugün bu birikimi devredebilecek uygun bir toplumsal ve ekolojik zemine sahip değildir. Miras olarak bırakılacak toprak, gelecek kuşaklara kişi başına çok az düşmektedir ve bu kuşağın çoğu köyde doğmamıştır. Gençlerin köylere geri dönmeyeceği ise neredeyse kesinleşmiştir.

Nüfus yapısındaki bu dönüşüm ve mülkiyetin yeni kuşaklara aktarımında yaşanan tıkanıklık, kapitalist üretim tarzının tarımsal alanlara nüfuz etmesinin doğrudan bir sonucudur. Kapitalistleşmeyle birlikte yaşanan teknolojik gelişmeler, verimlilik artışı ve gıdanın tam anlamıyla metalaşması gibi süreçler, köylerde büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Soğulca ve Sarıayla köyleri de bu dönüşümden muaf kalmamıştır. Geçimlik, eski usul

Üretim biçimlerinden sıyrılan kk meta üreticisi haneler, piyasaya yönelik üretim yapan birimlere dnrken bir yandan nüfus artmış, diğer yandan üretim kapasitesinin sınırlarına hızla ulaşılmıştır. Bu sınırlara dayanan köylüler, alternatif bir yol olarak emek güçlerini satmak üzere kentlere yönelmiş; yaklaşık yarım yüzyıl boyunca köylerde belirli sayıda hane ve tarımsal alanda üretim yapan bir denge oluşmuştur. Her ne kadar bu dnm Haymana ve özel olarak incelenen bu iki köyde ülke genelinden bir miktar gecikmeli yaanmı olsa da, bu süreçten kaınılamamıtır. Genç nüfusun kentlere yönelmesiyle birlikte kk meta üreticisi haneler giderek klm ve yalanmı; toprakların rasyonel ve yasal yollarla paylaşılamaması ise ciddi bir mülkiyet paylaşım krizine yol açmıştır.

Bu demografik ve ekonomik dnm aynı zamanda köylerdeki “metabolik yarılma”yı da görünür kılmaktadır. İlk yerleşik köylüler, doğrudan içinde buldukları fiziksel çevreyle sınırlı ancak görece dengeli bir metabolik etkileşim içerisindeydi; henüz kapitalist üretim ilişkilerinin nüfuz etmediği bu maddi ortamda, doğanın ritmine uygun bir yaşam tarzı sürdürülmekteydi. Ancak Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte nüfustaki artış ve tarıma yönelik teşvik politikaları, köy meknlarındaki metabolik döngüyü yeni bir evreye taımıtır. Üretim döngüsü artık köy sınırlarını amaya balamı; 1950’li ve 60’lı yıllardan itibaren kapitalizmin kırsala hızla nüfuz etmesiyle birlikte bu metabolizma ciddi bir sarsıntıya uğramıştır. Üretim süreçleri sadece üretim ve kazanç amacıyla yrtlmeye balanmı, doğaya ait her unsur hızla metalamıtır. Çok sayıda yeni makine, kimyasal, tohum ve fosil yakıt köylere girmiş; insan yoğunluğu ve doğayla olan etkileşim büyük bir artış göstermiştir. Daha önce mutlak anlamda eşitlikçi olmasa da doğayla görece uyumlu bir metabolizma, tek bir insan ömrü içinde kırılmış; insan-doğa arasındaki biyolojik ve kimyasal döngü, kapitalist meta üretim süreçleri doğrultusunda yeni ve tahripkr bir evreye gemitir⁹.

⁹ Teorik çerçevede tartışıldığı üzere, ekolojik Marksizme yöneltilen eleştiriler doğrultusunda, insan-dođa ilişkisi burada doğayı insandan ayrı, ahenkli ve bütüncül bir yapı olarak idealletirmeden ele alınmaktadır. Yeni materyalist yaklaşımlar ve Slavoj Źiek’in katkıları, doğanın da eksiksiz ve uyumlu bir yapı olmadığına; aksine eksik, çatışmalı ve tamamlanmamış bir süreç olduğuna işaret eder. Bu nedenle, geçmişteki insan-dođa etkileşimine dair temelsiz bir romantizme dmeden, yalnızca kapitalist üretim ilişkilerinin neden olduğu metabolik dnmn, önceki üretim biçimlerinden nasıl farklılatığına vurgu yapılmaktadır. Elbette insan-dođa ilişkisi geçmişte de kusursuz değildi; ancak kapitalizm öncesi, sınırlı ölçekli üretimle varlığını sürdüren yeni yerlemi ya da konar-göçer toplulukların, metabolik döngüye günümüzdeki kadar yıkıcı biçimde müdahale etmediğini ne sürmek mümkündür.

5.4. Tarım: Küçük Üreticiliğin Çöküşü

Kuşkusuz, köy mekânlarında yaşanan metabolik dönüşümün temel belirleyeni tarımdır. Tarım, insan topluluklarının kırsal alanlarda doğayla kurduğu ilişkinin en yoğun ve aynı zamanda en köklü biçimde değişime uğradığı üretim biçimidir. Nitekim Türkiye, Ankara ve Haymana genelinde olduğu gibi, Soğulca ve Sarıyayla köylerinde de tarımda yaşanan dönüşüm köy yaşamını doğrudan etkilemiştir. Yukarıda ayrıntılarıyla ele alınan nüfus dinamikleri, tarımsal üretimle iç içe geçmiş ve karşılıklı etkileşim içinde şekillenmiştir. Bu bölümde, tarıma dair genel geçer veriler sunmak yerine, tarımsal faaliyetlerin iki köydeki toplumsal yaşam üzerindeki etkilerine odaklanılacak; elde edilen bulgular bu çerçevede değerlendirilecektir.

Soğulca Köyü'nün toplam arazi varlığı yaklaşık 30.000 dekar'dır. Bu alanın 14.700 dekarında tarımsal üretim yapılmakta, 2.900 dekarlık bölümde sulu tarım, 11.800 dekarlık bölümde ise kuru tarım gerçekleştirilmektedir. Geriye kalan 15.300 dekar, mera ve yerleşim alanlarından oluşmaktadır (Gürcan vd., 2016). Köyde arpa, buğday, yonca, mısır, şekerpancarı, çavdar, fasulye, nohut, ayçiçeği, patates, soğan, mercimek ve bostan gibi çeşitli ürünler yetiştirilmektedir. Hayvancılık faaliyetleri ise çoğunlukla aile işletmeciliği şeklinde sürdürülmektedir.

Sulama, Soğulca Göleti'nden sağlanmakta ve her tarlanın başında yer alan kişisel vanalar aracılığıyla arazilere iletilmektedir. Sulama yöntemi olarak büyük ölçüde damla ve yağmurlama sistemleri tercih edilmektedir. Göletin yalnızca bu köye hizmet ediyor oluşu, Soğulca'ya çevredeki diğer köylere kıyasla önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Şekil 38

Soğulca Köyündeki Göletten Gelen Suyun Dağıtıldığı Tarla Başı Vanalardan Biri (Sulama Sırasında) (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Haymana genelinde olduğu gibi Soğulca’da da başat tarım ürünleri arpa ve buğdaydır. Ancak göletin varlığı, köylüleri sulu tarıma yönlendirmiştir. 1993 yılında göletin inşası ve 2008 yılında sulama altyapısının kurulmasıyla birlikte, buğday ve arpanın yanı sıra mısır, pancar ve soğan gibi ürünlerin de üretimi artmıştır. Suyun kullanılabilir hâle geldiği ilk yıllarda sebze yetiştiriciliği özellikle hız kazanmış, köy bir dönem çevrede “sebzeysiye bilinen yer” olarak anılmıştır. Ancak sebzeçilik hiçbir zaman köyün ana geçim kaynağı hâline gelmemiş; görece daha az riskli olan buğday ve pancar üretimi sürdürülelmıştır.

Sulama sistemi yaklaşık 8.500 dönümlük bir alanı kapsamaktadır. Bu sistemin altyapısı 2008 yılında kurulmuş ve suyun tarlalara etkin şekilde ulaşması bu tarihten itibaren mümkün hâle gelmiştir. Bu nedenle, göletin köyün ekonomik yaşamına olan katkısı esas olarak 2008–2023 yılları arasında belirginleşmiştir. Sulama imkânı, yalnızca üretim miktarını değil, ürün çeşitliliğini de artırmıştır. Ancak bu katkının köklü bir dönüşüme yol açtığını söylemek zordur. Bu gelişmelere rağmen, tüm sulu tarım ürünlerinde istikrarlı bir kazanç sağlandığını söylemek mümkün değildir. Örneğin pancar üretimi, kısa bir dönem yaygın biçimde yapılmasına rağmen son yıllarda azalmıştır. Sulama altyapısının mevcudiyetine rağmen,

devlet politikaları nedeniyle pancar fiyatları üretici açısından yeterli gelir sağlamamaktadır. Bu nedenle pancar, köylüler tarafından büyük ölçüde terk edilmiştir. Bugün hâlâ buğday ve arpa başat ürünlerdir ve piyasa koşullarında “garanti” ürünler olarak görülürler. Suyla birlikte bu ürünlerin verimi artmış olsa da, sebze gibi daha riskli ürünlerin üretimi sınırlı kalmaktadır. Çünkü sadece suyun varlığı yeterli değildir; iklim koşullarının olağan seyri ve piyasa istikrarı da gerekir.

Bu durum köylülerin yaşadığı doğrudan deneyimlerde de açıkça görülür:

Tüccara satıyoz, Polatlı’ya. Yok öyle, [tüccarsız] satamazsın ki. Satarsan daha zararına olur. En güzeli tüccar. Borsaya gidiyorsun, 50 tane, 60 tane tüccar oturuyor orada. Kim daha fazla verirse... Çifçilik bi nevi, resmen kumar gibi yani. Ne olacağını hiç bilemezsin. Ekiyorsun da, yaptığın masrafı da alamayabilirsin. Belki Allah iyi bir, bol yağmur verir zamanında; yaptığının üç katını alırsın. Geçen sene ben tam 70 milyar ettiydim bi tarlaya, tıkr tıkr peşin harcadım. Gübresi, mazotu... Tarlaya bi kere girmiyon ki, 4 kere, 5 kere giriyosun. Tohumu paraylan alıyorsun, gübreyi paraylan alıyorsun. Benim orada hayallerim başkaydı. Ama yıl geçen sene bir kötü gitti. Mahsul zamanı yağmadı. Dedim ki, yaptığım masrafı alırsam öpüp tepeme koyucam, para olarak harcadığımı. O motorun emeğini, kendi çektiğim emeği, süründüğümü, onu artık hiç düşünmüyorsun, hesaba katmıyon. Para olarak, dedim, harcadığımı alırsam öpüp tepeme koyucam. 70 milyara yakın para harcadım, 85 milyara mahsul sattım. Onu da kamyon kirası verdim, biçer parası verdim, 5 bin lira daha zarar ettim. Onu da şükrettim, hadi bu da olmasaydı, hepten gittiydi, 5 milyara... Otursan da olmuyor. Gelirin olmasa, burda neylen geçinecen? (G7)

Başka bir köylü daha fazla kazanç umuduyla ay çekirdeği ve kabak çekirdeği ekmiş, 7–8 ton ay çekirdeği toplamıştır. Hasat zamanı kilosunun 45–50 TL’den satılması beklenirken, fiyat 20–25 TL’ye düşmüş, maliyetini ancak karşılayarak ürünü elden çıkarmıştır. Aynı şekilde, 15 dönüm kabak çekirdeği için 110.000 TL harcayıp ürünü 150.000 TL’ye satmış; kar marjını koruyabilmek adına işçi tutmamış, eşiyle birlikte gece gündüz tarlada çalışmıştır. Kilosunu 80 TL’den sattığı kabak çekirdeği, pazarda 400 TL’ye alıcı bulmuştur.

Bir başka örnekte, 2019 yılında bir köylü 20 dekarlık tarlasında 100 ton soğan üretmiş, fakat aynı yıl yaşanan “soğan krizi” nedeniyle ürününü satamamıştır. Tarım Bakanlığı’nın ihracat yasağı getirmesiyle iç piyasada arz fazlası oluşmuş, soğanın kilo fiyatı 1 TL’den 20

kuruşta kadar düşmüştür. Köylü, soğanları güneşten ve yağmurdan korumak için ahıra taşımış, ancak büyük bölümü yine de çürümüş; yalnızca 25 tonunu 25 kuruştan satabilmiştir. Kalan 75 ton soğan ise dereye dökülmüştür. Bu dramatik tablo, çiftçiyi mağdur eden piyasa mekanizmalarını ve tarım politikalarının kırılabilirliğini gözler önüne sermektedir. Medyada ise bu durum “stokçuluk” ve “soğan terörü” gibi kavramlarla sunulmuştur.

Tüm bu örnekler, yalnızca suya erişimin değil, piyasa yapılarının ve iklimsel koşulların da kırsal ekonomiyi doğrudan etkilediğini gösterir. Küresel kapitalizmin belirsiz ve kontrolsüz doğası içinde köylülüğün ayakta kalabilmesi, suyla birlikte başka değişkenlere de bağlıdır.

Soğulca’da da, diğer pek çok köyde olduğu gibi, geçmişte hayvancılık önemli bir geçim kaynağıdır. Her hanede 20 ila 100 arasında koyun bulunduğu söylenir. Bugün ise yalnızca iki hanede koyun, bir hanede inek kalmıştır. Oysa köyün geniş meraları, hayvancılık için önemli bir avantaj sunar. Ancak meranın tek başına yeterli olması mümkün değildir. Hayvan bakımı maliyetlidir ve çoban bulmak giderek zorlaşmaktadır. Aile içi emeğe dayalı otlatma biçimi büyük ölçüde ortadan kalkmış, çobanlık mesleği ise neredeyse yok olmuştur. Meralarda ot bol olsa da, bunu değerlendirecek insan gücü kalmamıştır.

Sonuç olarak, Soğulca civardaki en şanslı köylerden biri gibi görünse de (göleti, merası ve tarıma elverişli arazileriyle) bu imkânlar köyün ekonomik çözülüşünü engellemeye yetmemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, gençlerin köye dönmesini hedefleyen projelerin hayata geçip geçmeyeceği belirsizdir. Üstelik göletin su seviyesi de hızla düşmektedir.

Sarıyayla köyünde de başlıca geçim kaynağı çiftçiliktir. Çiftçilik aile ve hane bazında sürdürüldüğü için, aile fertlerinin bir kısmı farklı işlerde çalışsa da tümüyle şehre göç edilmedikçe esas geçim kaynağı çiftçilik olmaya devam eder. Dededen kalma, henüz mirasla pay edilmemiş topraklar 1. ve 2. kuşak oğullar tarafından ortak ekilir. Veya bölünmüş tarlalar oğullar arasında gayri resmi olarak bölüştürülür, iki üç aile bu tarlalardan geçimini sağlar. Resmi bir miras paylaşımı henüz yapılmadığı durumda, ki bu yaygındır, bu tarlalar kadın kardeşlere verilmez. Zaten aile işletmesinin reisi babadır. Kadınlar evlenip başka ailelere gittiğinde artık o gittikleri aile işletmesinin ferdi olurlar. Bu, böyle süregelmiştir ve kadınlar genellikle erkek kardeşlerin ekip biçtiği tarlalarda hak iddia etmezler. Aksi halde bir aileye ait olan toprakların bir bölümü başka bir aileye geçecek, her evlilikte topraklar düzensiz şekilde bölünerek dağılacaktır. Bu, istenmeyen bir durumdur. Türkiye’deki köy

araştırmalarında, bu meseleye sıklıkla değinilmiş, soy içi evliliklerin temel gerekçesi olarak gösterilmiştir.

Her aile, resmi olarak kendilerine ait olsa da olmasa da belirli tarlalarda topyekûn çalışır. Bazen bir kardeş inşaat içinde çalışmaya giderken diğer kardeş tarlayı sürer. Mühim olan tarlada üretimin verimli şekilde sürmesidir. Esas emek yoğun işler sıcak havalarda gerçekteştiğinden köylülerin kışları yatıp yazları çalıştığı söylenir. Fakat esasında çiftçilik bir yıla veya iki ayrı altı aylık döneme yayılmış sürekli bir çalışma hali gerektirir. Ne kadar çalışılırsa verim o kadar artar. Her zaman tarlada yapılacak bir iş bulunur.

Bu köyde de başat tarım ürünü buğday ve arpadır. Bundan başka soğan, pancar, ay çekirdeği gibi pek çok tarla bitkisi ekilir. Fakat bunlar dönemlidir. Pancar da önemli bir yer tutar çünkü buğday ve pancarın devlet tarafından konulmuş belirli bir fiyatı var. Dolayısıyla daha az riskle kazanç sağlar. Diğer ürünlerse her zaman çeşitli riskler barındırır.

Tüm bu süreçlerde geleneksel iş bölümü büyük ölçüde devam etmektedir. Traktörle tarla sürmek gibi ağır ya da teknik işler erkekler tarafından yapılırken; hasat, ot temizleme gibi işler çoğunlukla kadınlara düşer. Kadınların rolü burada esasen "yardımcı emek" olarak tanımlanır. Örneğın yeni evli bir çift tarla işlerini bir süre birlikte yürütür; ancak oğlan çocuk 15-16 yaşlarına geldiğinde anneden bu işi devralır ve kadın ev içi emeğe çekilir. Kadınlar olmasa da tarla işleri bir şekilde yapılır; fakat erkek olmadan kadının tek başına tarla işine girişmesi oldukça nadirdir. Hatta öğrenebildiğim kadarıyla gittiğim köylerde tek başına tarla süren, ekip biçen bir kadının varlığına rastlanmamaktadır.

Bununla birlikte, artık eskisi kadar yaygın olmasa da, hayvan "bakımı" kadınların yoğun biçimde dahil olduğu bir alandır. Temizlik, besleme, sağaltma gibi emek yoğun işler kadınlara aittir ve bu emek biçimleri, gündelik yaşamda sürekliliği sağlasa da çoğu zaman görünmez kalır. Kadın emeği, kırsal üretim süreçlerinde hem vazgeçilmez hem de ikincilleştirilmiş bir konumdadır; üretimin asli bir parçası olarak kabul edilmez, ancak onun sürekliliği bu emek olmadan sağlanamaz.

Kadın emeği oldukça yoğundur. Böyle olmasına rağmen kadınlar genellikle tarım ve çiftçilik işlerine dahil olmadıklarını düşünürler. Bu ekonomik meseleler erkeklerin işleridir. Her türden alım ve satım işleri de erkekler tarafından yürütülür. Tohum, gübre, ilaç, sulama sistemleri, tarım aletleri ve makineler erkekler tarafından alınır; hasatta toplanan ürünler erkekler tarafından satılır. Tarımda kadın emeğinin yoğunluğuna ve önemine dair önemli

çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, kadınların bu gizli emeğinin tüm köylere genelleştirilebilir olduğunu söylemek mümkün.

Dahası, geleneksel cinsiyet ayrımlarından başka, çiftçilikle işçilik, yani emek ayrı bir kalem değildir. Yapılan işlere herhangi bir mesai ücreti biçilmez. Çünkü, onların deyimiyle, topraklar kendi topraklarıdır, yaptıkları kendi işidir. Bazen günlerce aralıksız tarlalarda çalışırlar. Tarla işi olarak sayılmayan durumlarda dahi, örneğin ot temizlemek veya yük taşımak, aslında bir işçilik söz konusu olsa da, bunlar işten sayılmaz. Bu, hem işletme sahibi hem de işletme çalışanı olunan küçük meta üreticiliğinin tipik bir özelliğidir. Söz gelimi dükkanında tek başına çalışan bir esnaf da saatlik emeğini hesaba katmaz. Klasik Marksist yazın, zaten tanımı gereği mülk sahibinin aynı anda işçi olamayacağını söyler. İşçinin emeği yalnızca emek gücü olarak metalaştırılıp satılır hale geldiğinde hesap edilebilir hale gelir. Fakat küçük meta üreticisi konumundaki işletmelerde, özellikle çiftçilikte, bu yaklaşım çeşitli emek sömürülerini görünmez kılar.

Aslında her işin, aile dışındaki birinden satın alınacağı zaman belirli bir ücreti bulunur. Kendi başına tarlalarını ekip biçemeyecek olanlar, tarlaları başkasına icara vermediklerinde, yetişemedikleri işler için başka ailelerden veya civar köylerden emek gücü satın alır. Farklı işler için farklı ücretler söz konusudur ve genellikle saatlik veya günlük yevmiye üzerinden hesaplanır. Dışarıdan bu şekilde emek gücü satın almak bir tarım işletmesi için her zaman zararlıdır. Onu ikame edecek aile içi emek tercih edilir. Eş, evdeki oğullar ve eşleri, şehirde yaşayan oğullar, onların eşleri ve çocukları, kardeşler, kardeşlerin eşleri veya bunlardan bazısı tarla işlerine çağrılır. Örneğin şehirde yaşayan oğul ve ailesi bir hafta sonu hasata çağrılır ve çok uzun saatler çalışarak işin önemli bir bölümü hafta sonu bitirilir. Böylece dışarıya verilecek işçi ücretinden kurtulunur. Tabi aile bireyleri, zaten ailenin olan bu işler için para talep etmez. Son noktaya dek aile içi tüm kaynaklar kullanılır, işletme sahibi hane reisi var gücüyle çalışır.

Şayet her bir iş kaleminin piyasa değeri işçilik ücreti olarak yansıtılsaydı, tarlada çalışan her fert asgari ücretin dahi kar be kat altında çalışıyor olur, hatta yapılan tüm iş zarar etmiş olurdu. Bunu şöyle bir örnekle hesaplayalım:

50 dönüme ekilen pancar, her şey yolunda giderse, yaklaşık 350 ton pancar verir. Tonu 2.200 ₺'den satıldığında (2024-2025 yaklaşık fiyatı) yaklaşık 750.000 ₺ yıl sonu gelir elde edilir. Tohum, gübre, ilaç, mazot, taşıma veya hasat için dışarıdan alınan ek makine

hizmetleri, sulama derken masraflar en iyi ihtimalle 300.000 ₺'yi bulur. Geriye 350.000 ₺ ham kar kalır. Köylülerin hesaplamasına göre bu kadarı bile zor ihtimalle kalırmış ama kaldığını varsayalım. Bu, aylık yaklaşık 30.000 ₺ eder. 100 dönüm ekilirse 60.000 ₺, 150 dönüm ekilirse 90.000 ₺ eder. Dönüm arttıkça çalışması gereken fert sayısı da artar. Bugün, elleri tutan bir karı koca birlikte iyi ihtimalle 50 dönüm tarlada çalışabiliyorlar. Diyelim ki yalnız iki kişi, 50 dönüm tarlayı ekmiş olsun. Bu ekim biçim işinin süreci yaklaşık 6 ayı kapsar. 6 aylık işçilik, aylık asgari ücretten hesaplınsaydı iki kişi için sigorta masraflarıyla birlikte yaklaşık 360.000 ₺ ederdi. Yapılan masraflar ile gelen ödeme arasındaki en az 6 ay, bazen 1 yılı bulan süre farkından kaynaklı enflasyonu, tarlaların, sulama sistemlerinin, aletlerin ve makinelerin genel bakım masraflarını da hesaba katınca bir aileye düşen ücretin asgari ücretin oldukça altında olduğu görülür. Üstelik, bu ücret kadına veya yardıma gelen diğer aile fertlerine hiçbir zaman doğrudan ödenmez. Köylüler, hem işletmenin sahibi olup hem de çeşitli gizil emek güçlerini kullanarak hayatta kalmaya çalışırlar. Bu durum tüm köylerde tipiktir.

Soğulca ve Sarıayla köylerinde tarımsal üretim, küçük meta üreticiliğinin yapısal özellikleri çerçevesinde şekillenmekte; her iki köyde de üretim süreci, aile emeğine dayalı, piyasa koşullarına bağımlı ve ekolojik kırılganlıklarla iç içe bir biçimde yürütülmektedir. Soğulca'daki gölet sayesinde sulama imkânı daha geniş görünse de, Sarıayla'da da kooperatif aracılığıyla akarsudan sağlanan suyla sulu tarım yapılmakta; buğday ve arpa gibi nispeten “garanti” ürünler her iki köyde de başat konumdadır. Her iki köyde de piyasa belirsizliği, girdilerin maliyeti ve devlet desteklerinin yetersizliği çiftçilerin emeklerinin karşılığını alamamasına yol açmakta; suya erişim tarımsal üretimin kaderini belirleyen tek unsur olmaktan çıkmaktadır. Ayrıca, üretim ilişkileri cinsiyet temelli iş bölümüyle birlikte işlemekte; kadın emeği yoğun, sürekli ve vazgeçilmez olmasına rağmen “yardımcı” olarak tanımlanmakta ve görünmez kılınmaktadır. Tarımsal üretim; mülkiyet, emek ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin iç içe geçtiği, kırdaki kapitalist ilişkilerin aile içinde yeniden üretildiği bir zeminde sürmektedir. Böylece Soğulca ve Sarıayla, farklı ekolojik koşullara rağmen, benzer sınıfsal ve toplumsal dinamikler içinde konumlanmakta; kırsal emeğin sömürsü, piyasa bağımlılığı ve toplumsal yeniden üretim süreçleri açısından ortak bir yapısalılık sergilemektedir.

5.5. Su: Metabolik Yarılmanın Somut Örneği

Su, kapitalizmin tarımda ve kırsal alanlarda yarattığı dönüşümden en fazla etkilenen maddi unsurlardan biridir. Köy yaşamının varlığını borçlu olduğu bu temel öge, kapitalist üretim koşullarında bir üretim girdisine dönüşerek “bedava kaynak” ya da Jason W. Moore’un ifadesiyle “ucuz doğa” haline gelmiştir. Yaşamın sürdürülebilirliğinde belirleyici rol oynayan bir unsurun hızla metalaşması ve piyasaya entegre edilmesi, bu dönüşümün ne denli radikal ve kapitalizme özgü olduğunu ortaya koymaktadır. Tüm dünyada benzer süreçlere maruz kalan suyun, Soğulca ve Sarıyayla köylerinde geçirdiği dönüşümleri incelemek, metabolik yarılmanın somut karşılığını görmek açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, aşağıda her iki köydeki su rejimleri betimlenecek ve ardından bu dönüşümün kapitalist üretim tarzına özgü yönleri tartışılacaktır.

Baştan belirtmek gerekir ki, suyun çeşitli formlardaki varlığı yalnızca tarımsal sulama açısından bir girdi olarak değil, çok daha karmaşık toplumsal ilişkiler ağı içinde değerlendirilmelidir. Diğer birçok maddi unsurdan farklı olarak, suyun yalnızca yokluğu değil, varlığı da zaman zaman bir sorun haline gelebilir. Bu durumun ne zaman fayda, ne zaman problem teşkil edeceği ise doğrudan insan topluluklarının sosyal organizasyonları ve üretim tarzlarıyla ilişkilidir. İnsan-doğa arasındaki metabolizma dönüşükçe, suyun taşıdığı anlam ve işlev de dönüşür.

Soğulca Köyü, Haymana Platosunun içinden geçen doğal su yollarından biri olan “Çay Deresi”nin kıyısına kuruludur. Bu dere, çevredeki kaynak sularıyla beslenerek Hamamözü Deresi’ne, oradan da Sakarya Nehri’ne ulaşırdı. Ancak 1993 yılında inşa edilen Soğulca Göleti, derenin doğal akışını kesmiş; su, ancak taşkın savağı aracılığıyla yatağa bırakılır hâle gelmiştir. Bugünse göletin su seviyesi oldukça düşmüş; yapı hem işlevsel hem de görsel açıdan sönükleşmiştir.

Şekil 39

Soğulca Göleti ve Taşkın Savakı (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Soğulca Göleti, 1992’de devlet eliyle temeli atılmış, 2000’li yıllarda su tutmaya başlamış ve sulama altyapısının kurulmasıyla birlikte 2008’den itibaren etkin biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Köydeki sulama sistemi, kooperatif üzerinden yönetilmekte; 2019 yılında sayaçların takılmasıyla su kullanımı izlenebilir hâle gelmiştir. Ancak sistem uzun süre denetimsiz işlemiş, tarlalara fazla ve gelişigüzel su verilmiş; bu da göletteki düşüşü hızlandırmıştır.

2021 yılında yapılan analizlerde gölet suyunun C3S1 sınıfında olduğu (yüksek tuzluluk, düşük sodyum riski) tespit edilmiştir. Bu da suyun yalnızca kontrollü koşullarda kullanıldığında toprağa zarar vermeyeceği anlamına gelir. Toplam sertliğin yüksek oluşu, hem toprakta tuz birikimine hem de sulama sisteminde kireçlenmeye neden olabilir. Buna karşın nitrat ve nitrit düzeylerinin düşük olması, göletin bulunduğu havzanın endüstriyel kirlenmeden uzak olduğunu gösterir.

Göletin varlığı, yalnızca sulama değil, aynı zamanda tarım deseninde bir dönüşüm yaratmıştır. Özellikle 2008–2020 yılları arasında verim artmış, bazı ürünler (soğan, yonca, kabak çekirdeği) ön plana çıkmıştır. Ancak pancar gibi suya bağlı ürünler, son yıllarda devletin uyguladığı düşük alım fiyatları nedeniyle terk edilmiştir. Göletin yalnızca

Soğulca'ya ait olması, köyü çevresindeki yerleşimlerden ekonomik olarak ayırtmış; fakat bu görece zenginleşme kalıcı olmamıştır. Tarımdan elde edilen gelir, gençlerin köyden ayrılmasını engellememiştir.

Bu çözümlenin birinci nedeni, göletin inşasından sonra kurulan sulama sisteminin yaklaşık on beş yıl boyunca kontrolsüz bir şekilde kullanılmasıdır. O dönemde herkes, göletteki sudan dilediğince faydalanmış; ne bir ölçüm ne de bir sınırlandırma söz konusu olmuştur. Tarlaların başına ilk kez ancak dört yıl önce sayaçlar takılmış, suya bir limit getirilmiştir. Ama artık olan olmuştur. Suyu erişim sınırlandırıldığında, göletteki seviye çoktan düşmüş, köylülerse yıllardır alıştikları kullanım biçimini sürdürürken bu tüketişini fark edemez hâle gelmiştir. 2025 yılının Şubat ayında köye ilk gelindiğinde, göletteki su seviyesinin tarihsel olarak en düşük noktalardan birinde olduğu gözlemlendi. Gerçi bu seviyenin en dip hali olmadığı bilinmemektedir. 2018 yılında yerel basında çıkan bir haberde, göletin kuruma noktasına geldiği açıkça ifade edilmişti. O haberde köylülerin endişesi dile getiriliyor, hem düşen yağışlar hem de bilinçsiz su kullanımı bu duruma neden olarak gösteriliyordu. Görünen o ki, 2018 yılından sonra gölet hiçbir zaman eski doluluk seviyelerine ulaşamamış.

Şekil 40

Soğulca Göletinden Bir Görünüm (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mart 2025)

Şekil 41

Soğulca Göletinden Bir Görünüm (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Muhtar da bu yıl ilk kez köylülere sulu tarım yapmamaları yönünde açık bir uyarıda bulunmuştu. Göletin öbür yakasındaki kayalık yüzeylerde, suyun eski yüksekliklerine dair izleri hâlâ görmek mümkündü. Benim bulunduğum nokta, on yıl önce olsa, suyun en az dört-beş metre altında kalıyordu. Daha da çarpıcısı, göletin bir dönem taşıdığı savak, tahminime göre benim bulunduğum yerden on-on beş metre yukarıdaydı. Bugün oraya kadar su dolduğunu hayal etmek bile zor.

İkinci neden ise, bu yerel kullanım biçiminden bağımsız olmayan ama onu aşan ölçekte işleyen küresel bir krizdir: iklim krizi. Kullanılan su, artık kendini yenileyemez hâle gelmiştir. Yağış azalmakta, kar örtüsü kaybolmakta, mevsimler birbirine karışmaktadır. Bu durumda sorumluluğu yalnızca köylülerin “bilinçsiz kullanımı”na indirgemek yanıltıcı olur. Köylülerin verim almak için harcadığı su, artık geriye dolmayan bir kaynağa dönüşmüştür. Yerel ile küresel, insan emeğiyle doğa döngüsü arasındaki etkileşim karşılıklıdır ve geri dönüşsüzlüğe doğru ilerlemektedir.

Göletin yalnızca bir sulama kaynağı değil, aynı zamanda sosyal bir alan olduğunu da unutmamak gerekir. Civar köylerden ve Haymana ilçe merkezinden insanlar özellikle balığın bol olduğu dönemlerde buraya piknik yapmaya, balık tutmaya gelirlermiş. Yan yana oltalar

dizilir, balıklar tutulur, mangalda kızartılıp yenir. O dönemlerde gölette sazan balığı oldukça bolmuş; köylüler oltaya 5-6 iğne takar, attıkları gibi dolu çekerlermiş. Saha araştırması yapılan dönemlerde hâlâ birkaç kişinin oltalarıyla kıyıda beklediği, balık tutmaya çalıştığını görüldü ama gözlem yapılan zamanlarda balık yakalayabildiklerine şahit olunmadı.

Ekolojik risk sadece kuraklıkla sınırlı değildir. Yağmur ve sel, ilk bakışta gölet için olumlu gibi görünse de, aslında uzun vadede ciddi bir tehdit oluşturur. Çünkü bu tür ani ve şiddetli yağışlar, beraberinde toprağı da sürükleyerek göletin içine taşır. Eğimli araziden kopup gelen bu birikinti, göletin tabanında zamanla tortu oluşturur. Zamanla bu tortu, göletin hem kapasitesini azaltır hem de suyu dışarı aktaran vana veya savak sistemlerini tıkar. Bu durumda su olsa bile kullanılamaz hâle gelir.

Köylülerin “Çay Deresi” diye andığı bu su yolu, geçmişte öylesine güçlüymüş ki, köyün evleri taşkına uğramasın diye dere yatağından uzağa kurulmuş. Bugünse, derenin kurumasıyla birlikte bazı yeni evler yatağa oldukça yakın inşa edilmiştir. Dere hâlâ geniş ve yer yer derin bir boşluk olarak köyün içinden geçmekte, akan suyun değil ama onun hatırasının izini taşımaktadır.

Köydeki çeşmeler de bu dönüşümden etkilenmiştir. İlk ziyaretimde köy çeşmesi akılmıyordu. Sonraki ziyaretlerde, Nisan yağmurlarıyla birlikte bir miktar su akmaya başlasa da bu ancak geçici bir canlanmayı işaret ediyordu. Göletin hâlen “var” sayıldığı bu köyde, sulama suyu bir maliyet kalemi olarak görülmez; ancak köy arazilerinin yaklaşık yarısı kuru tarım alanıdır. Bu alanlar tamamen yağmura bağımlıdır. Kuyu açmak ya da yeni sistemler kurmak, çoğu köylü için ekonomik olarak mümkün değildir.

Şekil 42

Soğulca Köyünden Geçen Eski Dere Yatağı (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Şubat 2025)

Şekil 43

Soğulca Köyündeki Eski Çeşme (Son Yıllarda Akmıyor) (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Sarıyayla Köyü'nde Samsam Gölü vardır. Bu göl, yukarıda bahsettiğimiz coğrafi hattın bir uzantısı, hatta bir tamamlanma noktasıdır. Geniş ve yumuşak kıvrımlı vadilerle köy tepeleri arasından akan yüzey ve yeraltı suları zamanla bu çukur alanda birikmiş; böylece Samsam Gölü oluşmuştur. Tatlı su niteliğindeki bu göl, yağmur ve kar sularıyla beslenen doğal bir su havzasıymış.

Fakat göl artık yok. Önce yüzey alanı daralmış, sonra tamamen su tutmaz hale gelmiştir. Gölün zamanla kurduğu 1990'lı yıllarda fark edilmiş ve sit alanı ilan edilmiştir. Gölün ilk kez haber konusu olması 2012 yılına denk gelir. Kış aylarında zaman zaman yeniden su tuttuğu dönemler olsa da, 2018 yılında göl tamamen kurur. Bugün göl yerinin yalnızca küçük bir kısmında mevsimsel su birikintileri oluşabilmektedir. Son iki yıldır ise hiçbir su izi kalmamıştır.

Şekil 44

Kurumuş Samsam Gölü ve Uzakta Sarıyayla Köyü (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mart 2025)

Bu büyük su kütesinin yok oluşu uzun bir sürece yayılmıştır. 2025 yılının Şubat ayında, Samsam Gölü'ne ilk ziyarette, haritalarda hâlâ mavi bir leke olarak görüldüğü için az da olsa suyla karşılaşılacağı sanılmıştı.

Köyün bitiminde, göle varmadan hemen önceki son evlerden birinin önünde, içinde muhtarın da bulunduğu üç-dört kişilik bir grup tarafından karşılandım. İçlerinden biri, “Nereye?” diye sordu. Ardından ekledi: “Oradan sonra bir şey yok.” “Göle bakmaya geldim,” dedim. Sonradan muhtar olduğunu öğrendiğim kişi, beni biraz ileri götürdü. Düzlüğü işaret etti: “İşte,” dedi. Önümde yalnızca kuru, çatlamaş bir ova uzanıyordu. “Burası mıydı?” diye sordum şaşkınlıkla. Muhtar hafifçe tebessüm etti. Ardından yürüyerek, yakındaki küçük taş köprüünün üzerine çıktı ve anlatmaya başladı:

Bu köprü yapıldı, biz var ya, ayaklarımı buraya oturup sallandıramazdın. Su gelirdi. Hemi gölü beslerdi; artan su o şekil gelirdi. En fazla on, on beş yıl evvel idi. Hele otuz yıl evveline kaldıysan, yaz kış kurumayan bir gölümüz vardı, yaz kış! Şimdi ne oldu... bak vaziyete bak. Ah ah... dünya... (G1)

Eskiden gölün nasıl dolup taşığını, nasıl balık tuttıklarını, ortasındaki adacıklardan ördek yumurtası topladıklarını, buranın nasıl bir kuş cenneti olduğunu anlattı muhtar; sonra da derin bir iç geçirdi.

Şekil 45

Samsam Gölü'nün Taşkın Suyunu Boşaltan Kanal Yolu ve Taş Köprü (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Nisan 2025)

Şekil 46

Araştırmacı Kurumuş Samsam Gölü'ne Bakarken (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Peki nasıl oldu da burası böyle kurudu?

Daha önce belirtildiği gibi, Cumhuriyet öncesinde burası Kozanlı kasabası ile Burunsuz köyü arasında bir sınır bölgesiydi. Hacı Çavuş'un gelip burada hak iddia etmesinden sonra, 1959 yılına kadar köy bir yayla statüsündeydi.

Tarihi tam olarak hatırlanmamakla birlikte, 1962 ile 1964 yılları arasında bir zamanda bir taşkın yaşanır. Kimine göre dereden gelen su, kimine göre alttan kaboran su nedeniyle göl taşar. Göl, kapalı bir su havzası olduğundan fazla suyu boşaltacak doğal bir çıkışa sahip değildir. Taşkın sırasında evler, avlular ve tarlalar su altında kalır; halk göç etmek zorunda kalır, bazıları çevre köylere, bazıları da devletin verdiği çadırlara yerleşir.

İlk olarak devlet müdahale eder. Dozerle, suyun göle aktığı noktaya bir set çekilir; suyun köye ulaşması böylece engellenir. Suyun gelişi kesilince, göl bir miktar çekilir ve çadırda kalan köylüler tekrar köy sınırına döner; kimisi evine yerleşebilir. Ancak bu çözüm

kalıcı değildir. Nihai çözüm olarak, göle gelen fazla suyun tahliyesini sağlayacak bir kanal açılması kararlaştırılır. Bu kanal sayesinde, gölü besleyen akarsuyun yönü değiştirilerek su, kapalı havzanın dışına, Tuz Gölü'ne aktarılacaktır.

Samsam Gölü, doğası gereği derin değil, geniş ve sığ bir su birikintisidir. Dolu olduğu zamanlarda bile, bir köylünün beline kadar gelen suda yürüyerek karşı kıyıya geçebildiği anlatılır. Bu da demektir ki, gölde fazladan birikmiş su her zaman taşkın riski oluşturur. Daha önce böyle bir taşkın yaşanmadıysa bu ya bir şanstır ya da yaşanmışsa bile kayda geçmemiştir.

Ancak kanalın inşa süreci, köy tarihinde ikinci bir kriz yaratır. Kanalın geçeceği hat boyunca hem Sarıayla köylülerinin hem de kökenlerinin dayandığı Kozanlı kasabasının tarlaları bölünür, toprak sınırları değişir. Bu durum iki yerleşim arasında sert çatışmalara neden olur. Kavga çıkar, araya ciddi husumetler girer.

Sarıayla'nın ileri gelenleri bu süreçte stratejik davranır: Kanalın projesini hazırlayacak ve inşasını üstlenecek olan memurları ve işçileri tam üç yıl boyunca ağırlayıp gözetirler. Kendi deyimleriyle “yiyen ağız utanır” düşüncesiyle davranarak, bu kişileri yedirir, içirir, korurlar. “İyi bakarsak, bu işi bize göre yaparlar” fikriyle hareket ederler.

Sonunda, DSİ Ankara 4. Bölge Müdürlüğü tarafından yürütülen çalışmalarla, gölü besleyen akarsuyun yönü değiştirilir. Su önce Kozanlı'dan, ardından Gök Göl rekreasyon alanından geçerek, nihayetinde Tuz Gölü'ne ulaşacak şekilde bir taşkın tahliye kanalı inşa edilir. Bu çalışmalar, 1970 yılına kadar sürer ve bu süreçte Gökgöl civarında bir rekreasyon alanı da inşa edilmiş olur.

Köylüler bu süreçte evlerine döner. Taşkın tehlikesi ortadan kalkmış, su artık kontrol altına alınmış, zapt edilmiştir. Bugün yokluğundan dert yanılan göl, o zaman ondan kurtulduğu için bir sevinç kaynağıdır. Hatta anlatılanlara göre, köyün ileri gelenlerinden birinin tarlası kanalın öte yanında kalacaktır. Buna rağmen, “Bırak gitsin... sudan kurtulduk ya!” diyerek sevinir. Oysa bir köylünün her karış toprağı kıymetlidir.

1960'ların sonundan, tahminen en geç 1970'ten itibaren, gölü besleyen akarsuyun yönü değişmiş; artık su önce Samsam Gölü'ne, oradan taşarsa Gökgöl'e, oradan da Tuz Gölü'ne akmaya başlamıştır. Başlangıçta, göl yaz kış kurumaz; su rejimi görece dengelidir. Bu dönemin tam zamanını belirlemek güç olsa da, bugün 45-50 yaşındaki kişilerin çocukluklarında gölde balık tuttıklarını, gölde yerli kazlar, pelikanlar gördüklerini

hatırlamaları, muhtarın verdiği yaklaşık tarihlerle örtüşmektedir. Bu da gölün 1990–2000'lere kadar yıl boyu su tuttuğunu düşündürmektedir.

Üstelik gölden çıkan su, Kozanlı'daki yaklaşık 500 dönümlük Gökgöl rekreasyon alanını da beslemekte; orada da bir su ekosistemi ve kuş yaşam alanı oluşmasına katkı sağlamaktadır. Artan su ise, nihayetinde Tuz Gölü'ne ulaşır.

Zamanla, göl artık yıl boyu su tutamaz hâle gelir. Artık gölü besleyen kanalın kapağı kışın kapatılıp su göle yönlendirilmekte, yazları ise göl kuruyup çekilmektedir. Bu değişim, bir üçüncü kriz doğurur.

Bu duruma çözüm bulmak isteyen köylüler, göl biraz dolsun diye kanal kapağını kapatır; ancak bu defa, Kozanlı tarafında bu sudan yararlananlar buna karşı çıkar. Geceleri gizlice gelip kapatılmış kanalı tekrar açarlar, su kendi yönüne aksın diye. Fakat kanal açıldığında su yol boyunca buharlaşır, toprağa karışır; ne göle faydası olur, ne de Kozanlı'ya ulaşır.

Böylece su, her iki taraf için de “boşa” akmış olur. Ne ekosistemi besler, ne tarlaları. Köylüler gölü biraz toparlasın diye kapağı kapatır, Kozanlılılar açar. Muhtar bu duruma sert çıkar:

Bu kanalı zamanında kavga dövüşle yaptırmıyorlardı, şimdi de tutturmuşlar açın diye!

(G1)

Göl beslendikçe, yalnızca yüzey suyu değil, köyün yeraltı suları da canlanır. Eskilerde açılmış, yalnızca 15–20 metre derinliğindeki adi kuyulardan hâlâ su gelir; ama artık eskisi gibi değildir — onlar da “dibi görmüş” durumdadır.

2011-2012 yıllarında kanalın başlangıç noktasına bir havuz yapılır ve buraya bağlanan bir sistemle, sulama kooperatifi vasıtasıyla köyün tarımsal su ihtiyacı karşılanmaya çalışılır. Bu su doğrudan akarsudan temin edilmektedir. Ancak bu su, bütün tarlaları sulamaya yetmez. Kurulan sulama sistemine belirli bir miktar ve belirli bir alan için su verilir. Köylülerden birinin ifadesine göre, bu sistem yalnızca ihtiyacın dörtte birini karşılayabilmektedir. O su da yakın zamanda tükenmiş, köylüler kendi imkânlarıyla kuyu açıp, kooperatif suyunu artık oradan almaya başlamışlardır.

Şekil 47

Sarıyayla Köyü Sulama Kooperatifi Tarafından Dere Başına Yaptırılan Sulama Tesisi (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Not. Bu tesis, Samsam Gölü'nü besleyen dere suyunu tarım arazilerine dağıtmak üzere kurulmuştur. Günümüzde suyun yetersizliği nedeniyle ek sondaj kuyularından destek alınmaktadır.

Normalde, bireysel olarak kuyu açmak yasaktır. Sadece sulama kooperatifleri belirli şartlar altında bu izne sahiptir. Ancak Sarıyayla'daki durum biraz daha karışıktır. Çünkü mevcut sulama projesi, kaynağını “akarsu” olarak belirtmiştir. Bu nedenle sistemin içine yeni bir kuyu bağlamak yasal olarak mümkün değildir. Oysa aynı uygulama Kozanlı'da farklı işler: orada kooperatif kendi adına kuyu açıp suyu şebekeye dahil edebilmektedir.

Pancar tarımı, Sarıyayla'da su tüketimini dramatik biçimde artıran en önemli üretim kalemlerinden biridir. Muhtarın aktardığına göre, köyün pancar kotası birkaç yıl öncesine kadar yalnızca 2.000–3.000 ton civarındayken, biraz baskı ve ısrarla bu rakam 20.000 tona kadar çıkarılmıştır. İlk başta köyde pancar eken kişi sayısı çok azdır; ancak kota yükselince üretim alanı hızla genişlemiş, 3000 dönüme yakın bir alanda pancar ekilmeye başlanmıştır.

Bu artış, yalnızca üretimi değil, su kullanımını da ciddi biçimde dönüştürmüştür. İlk sondaj yaklaşık üç yıl önce vurulduğunda su ihtiyacını karşılamaya yetmiştir. Ancak üretim alanı genişleyip kota katlanınca ikinci bir sondaj daha açılmıştır. Devletin daha önce kurduğu sulama altyapısı bu süreçte yeniden devreye alınmış, fakat yetersiz kalmıştır. Ek su ihtiyacının büyük kısmı yeraltı sularından karşılanmıştır.

Bugün köyde pancar üretimi sulama sistemlerinin sınırlarını zorlamakta, hem su kaynaklarını hem de toplumsal dayanışmayı yıpratmaktadır. Muhtar, bu sürecin bizzat yürütücüsü olmakla birlikte, gelinen noktadan dolayı pişmanlık duymaktadır:

Pişman oldum neden, bu kadar artırmasaydık... 7 bin–8 binlerde kalsaydı kota, su da bu kadar kullanılmazdı. (G1)

Konya’da uzun yıllardır kaçak biçimde açılan bireysel kuyular, yeraltı su seviyesinin hızla düşmesine ve bunun sonucunda obrukların oluşmasına yol açmıştır. Bu durum, özellikle son birkaç yılda ciddi bir ekolojik ve güvenlik krizine dönüşmüş; bu yüzden Konya il sınırları içerisinde artık bu konuda hiçbir taviz verilmemektedir.

Sarıyayla’da da, 80–100 metre derinliğinde yeni kuyular açma girişimleri olmuş; ancak ya baştan engellenmiş ya da denetimlere takılmıştır. Bugün köylüler, eskiden açılmış 15–20 metrelik sığ kuyularla ve kısmen de sulama sisteminden gelen suyla idare etmeye çalışmaktadır.

Ne var ki, köyün yalnızca 2 kilometre kuzeyinde Ankara il sınırı başlıyor. Orada da kuyu açmak resmî olarak yasaktır; ancak denetimler henüz Konya’daki kadar sıkı değildir. Bu nedenle, sınırın Ankara tarafında gizlice kuyu açmış olan bazı kişiler, bu suyu Konya sınırındaki Sarıyayla’daki tarlalarına çekerek sulama yapabilmektedir.

İronik olan şu ki: Bu kişilerden biri, zamanında göl taşıdığında evi göle en yakın olan ve bu nedenle en çok zarar görerek köyün dışına taşınmak zorunda kalan ailelerden birinin mensubudur. Kaderin cilvesine bakın ki, bir zamanlar fazla sudan zarar görenlerin çocukları, bugün köyün kuzeyinde suya erişebilen ve bağ-bahçecilik yapabilen az sayıdaki insan arasında yer almaktadır.

Köylüler yakınmaktadır. Daha derin kuyular açmak istiyorlar ama yasal engeller nedeniyle yapamıyorlar. Konya’daki durumu da görüyorlar: fazla sulama ile yeraltı sularının

nasıl da tükendiğini, obrukların nasıl oluştuğunu... Bu yüzden hem çaresizler hem de öfkeli.

Özellikle güneş panelleriyle çalışan pompaların suyu nasıl kontrolsüzce çektiğinden yakınıyorlar:

Şu an tek sıkıntı güneş panelleri... Çok acayip kullanım var, boşa kullanım. Adam kışın kullanım yapıyor! İhtiyaç olmadığı hâlde adam panel kullanıyor şu anda. Suyu, ekinin ihtiyacı yok, panelden kullanıyor. Bedava su! Zarar diyorsun ama gene de kullanıyorlar... Güneş doğduğu zaman su akıyor, durmadan akıyor, otomatik. Bedava olduğu için adam diyo ki, 'Aksın aksın...' (G8)

Şekil 48

Haymana ve Konya Düzliklerinde Sulama Amaçlı Kurulmuş Sayısız Güneş Enerjisi Panelinden Birisi (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mayıs 2025)

Köyde göl kurumuş olsa da, henüz yeraltı suyu var. Kuyular yakın, su hâlâ ulaşılabilir. Bu nedenle şimdilik şanslılar. Ama geleceği görüyorlar:

“Yeniceoba bizden belki 30 sene öndedir, demi? Sulama yönünden... Bizim buralarda derin kuyu falan hiç yokken onlar ekinlerini falan hep sulardı. Böyle kuraklık senelerinde adamların ekinleri BÖYLE olurdu. Biz burada sap saman bulamazdık, oradan gidiyoduk saman getiriyoduk. Ekinleri de suluyorlar derin kuyuylan. Şimdi adamlarda su yok. 100–150 metre vuruyorlar, su yok. Bizim buradaki 10 metredeki aynı suyu alıyorlar 100–150 metreden. Biz daha yolun başındayız da... ama yolun sonu da çok uzak değil. Biz de alsak, 20–30 sene sonra bizimki de biter.” (G8)

Eskiden gölü besleyen ve ekosistem kuran su, Gök Göl rekreasyon alanını da canlandırıyor. Tabela göre burası da bir zamanlar bir kuş cenneti idi. Ama artık o da kurumuş durumda.

Köylülerin anlattığı bir rivayete göre:

“Zamanın birinde, bi padişah Akdeniz’den bu Karadeniz tarafına, İstanbul tarafına göçecek. Bi kabile göçecek. Kabilenin en çok taşınacağı araç deve, fil. Bunların üstüne heybeleri koyacaklar, bunlar taşınacaklar. Yatağı, yorganı, çoluğu, çocuğu taşıyacak onlar. Adamlar muhiti bilen adamı arıyorlar. Samsam mühitini kim bilir, Dikkulağı kim bilir, sen bilin. Soruyorlar: Biz nereden gideceğiz? Çünkü filin, devenin geçeceği yer yok. Her taraf ağaç!... Fil sığmıyor ki ağacın arasına. Deve geçemiyö; devenin boyu yüksek, fil enli.” (G9)

Bir diğeri ekliyor:

...o bölgeye Elmalı derler. Orası hep elmaymış. O zamanlar diyo ki: Nereden geldin? Elmalı’dan geldim. Nasıl geçtin oradan, diyorlar. Yav, diyo, eğile eğile geçtim, dalları büktüm, ayağımı çizdim. Eğile eğile... (G10)

Bu ormanların tarihi belki çok eskiye dayanıyor. Muhakkak, anlatılanlarda abartılar söz konusudur; fakat eskilerden süzülerek bugüne kalabilmiş bu detaylar, en azından köylülerin farkında oldukları bir ekolojik dönüşümün yaşandığını gösteriyor. Anlatımın en sonunda biri şöyle dedi:

Cırmandı, cırmandı, cırmandı... Doğayı harabeye çeviren bizik. O da bizim açgözlülüğümüz. Daha fazla kazanmak, daha fazla kazanmak... (G9)

Soğulca ve Sarıayla köylerinde su, hem ekolojik hem de toplumsal bir mesele olarak karşımıza çıkar. Soğulca’da göletin varlığı, köye yerleşik bir sulama altyapısı sunmuş; görece kontrollü bir kaynak gibi görünse de, yıllarca denetimsiz kullanım, sayaçsız dağıtım ve artan tarımsal taleple birlikte göletin seviyesi dramatik biçimde düşmüştür. Sarıayla’da ise

geçmişte doğal bir su havzası olan Samsam Gölü, taşkınlar ve devletin müdahalesi sonucu kontrollü biçimde kurutulmuş; ardından gelen sulama kooperatifi sistemi ise ihtiyacın yalnızca sınırlı bir kısmını karşılayabilmiştir. Her iki köyde de bugün suya erişim teknik olarak mümkündür; ancak bu erişim sürdürülebilir değildir. Göletin ve kuyuların kapasitesi iklim değişikliği, artan tüketim ve denetimsizlik karşısında giderek tükenmektedir. Üstelik bu tükeniş, yalnızca doğa olaylarının değil, aynı zamanda insan eliyle şekillenen politik müdahalelerin, üretim stratejilerinin ve yönetim biçimlerinin sonucudur. Su, bu köylerde yalnızca tarımsal üretimin değil; aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, hatıraların ve geleceğe dair beklentilerin de kurucu bir bileşeni haline gelmiştir. Ancak bu kuruculuk, giderek daha kırılğan bir zeminde işlemekte; her iki köy de, farklı yollardan aynı su krizine sürüklenmektedir.

5.6. Sonuç

Haymana Platosu genelinde, Soğulca ve Sarıayla özelinde, tarihsel olarak süregelen toplumsal eşitsizliklere son 50 yılda derin ekolojik eşitsizlikler eklenmiş ve bu durum bugün hissedilir hale gelmiştir. Cumhuriyet öncesi dönemdeki konar-göçer gelenek ve düşük nüfuslu köy yapıları, üretim ilişkilerinin metabolik bir yarılma yaratacak düzeye ulaşmasını engelliyordu. Ancak 1950'lerden itibaren köyler yoğun metabolik etkileşim alanlarına dönüşmüş, 1980 sonrası üçüncü gıda rejiminde bu süreç küresel kapitalizmin etkisiyle derinleşmiştir. İnsan, hayvan ve makine sayısı katlanarak artmış; beton, plastik, kimyasallar ve fosil yakıtlar bu mekânlara nüfuz etmiştir. Kapitalist olmayan hiçbir alan kalmamış, yerel döngüler yerini kapitalist piyasaya eklenmiş üretim biçimlerine bırakmıştır.

Sarıayla'da bir zamanlar var olan doğal göl insan eliyle kurutulmuş, Soğulca'da ise yapay bir gölet aracılığıyla su üretiminin bir girdisine indirgenmiştir. Her iki köyde de ciddi bir ekolojik dönüşüm yaşanmış, sonuç olarak su kaynakları tükenme noktasına gelmiştir. Haymana Platosunun dört bir yanında çeşmeler akamaz olmuş, dereler kurumuş, kuyular derinleşmiş, kar yağışları azalmıştır. Kuraklık artık doğrudan hissedilen bir tehdittir.

Üstelik tüm bu dönüşüm, bir insan ömrüne sığacak kadar kısa bir sürede gerçekleşmiştir. Kapitalizmin kırsal mekâna yerleştiği yoğun metabolik etkileşim, etkisini 50 yılda göstermiş; özellikle son on yılda bu etkiler tüm köylerde görünür hale gelmiştir. Soğulca ve Sarıayla'da bu dönüşüm son iki üç yılda belirgin biçimde hissedilmiştir.

Artık sadece kendini yeniden üretemeyen bir insan mülkiyeti sorunu değil, aynı zamanda üretimin ekolojik koşullarının da üretim eliyle ortadan kaldırıldığı bir süreçle karşı karşıyayız. Görünüşte sınırsız olan "ucuz doğa", çok kısa sürede kendi ekolojik çelişkisini (O'Connor'un deyimıyla ikinci çelişkisini) üretmiştir. 20. yüzyıl boyunca kendine özgü yerel dinamiklerle ayakta kalan küçük meta üreticisi köylüler, yaşam döngülerinin sınırına dayanmıştır. Kapitalist genişleme, onları hem ekonomik hem ekolojik yönden kısıkaça alarak tasfiye etmektedir. Küçük köylü, bugün yok oluş aşamasına gelmiştir. Bu sürece direnebilmenin toplumsal ve ekolojik zemini ise giderek ortadan kalkmaktadır.

Köylerde insan-doğa metabolizması geri dönüşsüz biçimde yarılmıştır. Bu durum dünya ölçeğinde geçerli olmakla birlikte, kırsal alanların doğallık ve "bozulmamışlık" illüzyonunu sürdürmesi, bu yarılmanın en görünür hale geldiği mekânlar olmalarını sağlar. Özellikle Orta Anadolu Yaylası ve Haymana Platosu gibi kurak ve yarı-kurak bölgeler, bu yarılmanın en somut biçimde gözlemlenebileceği alanlardır.

Şekil 49

Haymana Platosunda Kurumaya Yüz Tutmuş Bir Su Yolu (Yazar tarafından çekilen fotoğraf, Mart 2025)

6. SONUÇ

Bu araştırmada, ekolojik Marksist bakış açısından hareketle, Haymana Platosu kırsalında yaklaşık son yüzyılda gerçekleşen toplumsal ve ekolojik dönüşüm incelenmiştir. Bölgenin kırsal yapısı dikkate alındığında, bu dönüşümün başat belirleyeni tarımda kapitalistleşme süreciyle yaşanan gelişmelerdir. Bir yandan, Türkiye özelinde Anadolu köylüsü Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte modern anlamda çiftçi karakteri kazanmış; tarımsal üretim yoğun ve planlı bir evreye girmiştir. Diğer yandan, yalnızca yerel dinamiklerle açıklanamayacak küresel değişimler birtakım sonuçlar doğurmuştur. Türkiye, özellikle "ikinci gıda rejimi" olarak adlandırılan dönemde, küresel gıda üretimindeki iş bölümü sonucunda dünyanın tahıl ambarlarından biri ve buğday üreticisi olarak konumlandırılmıştır. Bunun en önemli sonuçlarından biri, tarım arazilerinin genişlemesi; tarımda mekanizasyonun ve girdilerde dışa bağımlılığın artmasıdır. Sonrasında, neoliberal küresel dalga ile tarım ve gıda alanı, yoğun teknolojinin dâhil olduğu ve küresel zincirlerin gıdayı başka bir boyuta taşıdığı bir evreye geçmiştir. Türkiye de bu dalgaya katılmış; tarım ve gıda, küresel kapitalist sistemin dinamiklerine bağımlı bir alan haline gelmiştir.

Yalnızca son yüzyıl içinde, Türkiye'nin tarım toprakları birkaç katına çıkmış; tarımsal üretim kimyasal gübre ve ilaçlara (pestisitlere) bağımlı hâle gelmiş, Anadolu toprakları bu maddelere yoğun biçimde maruz kalmış; yerli tohumların yerini ithal ve yapay tohumlar almış; hayvancılık endüstriyellemiş; su kaynakları kontrolsüz ve aşırı biçimde kullanılmış; tarımda verimi artırmaya dönük pek çok yeni teknoloji devreye girmiştir. Bu süreç, ekolojik açıdan, Anadolu'nun fiziksel coğrafyasının—tamamında olmasa da genelinde—kapitalist üretim tarzının hızına uyum sağlamaya çalıştığı ani ve yoğun bir dönüşüm dönemini ifade etmektedir. Bu kısa dönemde, üretim kendi varlık koşullarını aşındırır hâle gelmiştir. Hem küresel hem de yerel düzeyde, özellikle iklim değişikliğinin yarattığı etkiler, tarımsal üretimi ve buna bağlı geçim koşullarını etkilemeye başlamıştır. Bu etkiler, kimi bölgelerde susuzluk; kimi bölgelerde ani mevsimsel dalgalanmalar, don olayları, obruk oluşumları, seller, erozyon ve yangınlar olarak gözlemlenmektedir.

Ekolojik Marksist düşünürlerden J. B. Foster, Marx'ın metinlerinden hareketle, insanla doğa arasındaki bu kopuşu "metabolik yarılma" olarak kavramsallaştırır. İnsan-doğa arasındaki maddi döngü (metabolizma), kapitalist üretim altında olağan hızından, seyrinden ve anlamından uzaklaşır (yarılma). Her Şey gibi doğa da metalaşır; insan, içinde bulunduğu

fiziksel çevreyle kurduğu maddi ilişkiden kopar. Örneğin su, yalnızca bir üretim girdisine indirgenir. Bu kavramsallaştırma, tezin tespit ettiği dönüşümlere ilişkin ana savlardan biridir. Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de ve Haymana özelinde de yalnızca son yüzyılda metabolik yarılma gerçekleşmiştir. Bu elbette genel düzeyde bir soyutlamadır; bireysel düzeyde köylüler, suyla kurdukları ilişkinin, suyun nasıl tükendiğinin ve kendini nasıl yenilediğinin farkındadır. Ancak toplumsal düzeyde bireyleri aşan başka bir gerçeklik kendisini dayatmakta; her şeye rağmen doğada bir “kriz” patlak vermekte ve derinleşmektedir. Metabolik yarılma kavramsallaştırması, toplumsal düzeyde gerçekleşen bu kaçınılmaz dönüşüme teorik bir temel sağlar¹⁰.

Kapitalist üretimle yaşanan dönüşüm hem ekolojik hem toplumsal sonuçlar doğurmuştur ve ekolojik olan ile toplumsal olan birbirinden bağımsız düşünülemez. Türkiye kırsalında, Cumhuriyet’in kuruluşunu izleyen ilk elli yılda nüfusta belirgin bir artış meydana gelmiştir. Bir yandan kentlerdeki sanayileşmenin çekim gücü, diğer yandan köylerde ekolojik sınırların zorlanması yarattığı itici güç, geniş kitleleri kentlere yöneltmiş; belki de Cumhuriyet tarihinin en büyük demografik ve toplumsal dönüşümüne yol açmıştır. Köyler, önceleri 30–40 haneli, 100–200 kişilik küçük yerleşimlerken; yalnızca elli yıl içinde 100–200 haneye ulaşan, nüfusu 500’ü aşan, hatta kimi yerlerde 1.000’i geçen daha yoğun yerleşimlere dönüşmüştür¹¹. Kapitalist üretim tarzında gerçekleşen her dönüşüm gibi büyük bir hızla, bu nüfus sonraki elli yılda azalmış ve yaşlanarak başlangıçtaki hâline dönmüştür. Ancak geriye önemli bir toplumsal kriz bırakmıştır.

Belirli bir arazi varlığına ve dolayısıyla tarımsal üretim kapasitesine sahip köylerde, atalardan kalan topraklar çoğu zaman resmen paylaşılılmadan, köyde kalan ortalama iki

¹⁰ Bu sırada, insan ile doğa arasında geçmişte bir “ahenk ve barış” bulunduğu yönünde nostaljik bir romantizme kapılmamak gerekir. Aksine, insan–doğa ilişkisi tarihsel olarak her zaman çatışmalı olmuştur; ayrıca hem insan hem de doğa kendi içlerinde de çatışmalar ve çelişkiler barındırır. Dahası, “insan” ve “doğa” biçimindeki ayrımın kendisi de tartışmalıdır. Bununla birlikte, diğer tüm canlılar ve varlıklar gibi, tarih boyunca işleyen bir metabolizmanın, kendine özgü bir ritim ve döngü içinde, madde alışverişini sürdürdüğü açıktır. Kapitalist üretim, bu metabolizmayı tarihte eşi benzeri görülmemiş ölçüde hızlandırarak, kendini yenilemesi/onarması imkânsız bir etkileşime dönüştürür. Sözelimi, binlerce yıl önce topraklarını çoraklaştırarak yok olmaya mahkûm olmuş topluluklardan söz edebilirken, bugün topraklar dünyanın başka yerlerinden taşınan maddelerle doldurularak yalnızca altı ay gibi kısa bir sürede “yenilenmektedir”; bu, toprağın kendini yenileme hızını katbekat aşar. Dahası, bu çaba yeryüzünün pek çok köşesinde aceleyle ve denetimsiz biçimde tekrarlandığından, sonunda doğanın kendini yenilemesinden ziyade, her seferinde üretim için koşullandırılmış yeni bir “doğa” yaratılır. Bu, bir bozulma değilse bile, insan–doğa metabolizmasının yarılmasıdır.

¹¹ Kentlerdeki nüfus ve toplumsal süreçler bu çalışma açısından önemini korumakla birlikte, araştırma köylere odaklandığı için kentler üzerinde durulmayacaktır.

kişilik hanelerin kontrolüne bırakılmıştır. Varisler ve onların varisleri ise artık büyük ölçüde kentlerde yaşayan, köyle bağları zayıflamış kişilerdir. Bu paylaşılmamış topraklarda, geleneksel ataerkil rollerin etkisiyle, çoğu kez belli bir ata figürü (dede, baba) referans alınarak ve yazılı olmayan mutabakatlara dayanılarak köyde kalan aile üyeleri tarımsal üretimi sürdürmektedir. Temel sorun şudur: Farklı coğrafyalarda değişmekle birlikte, özellikle İç Anadolu’da 50–100 dönüm ve altındaki arazilerde yapılacak üretimle hane geçimini sağlamak giderek güçleşmektedir. Dolayısıyla topraklar resmi olarak paylaşırıldığında, köyde kalan ailenin kullanabildiği arazi miktarı geçim alt eşığının dahi altına inecek; bu durumda köylüler ya tasfiye olacak ya da köyde ücretli işçileşmeye yöneleceklerdir. Kentlerdeki varisler açısından bu durum genellikle sorun teşkil etmemektedir; söz konusu topraklar, emeklilikte köye dönerek ev yaptırılabilir küçük mülkler olarak görülmektedir. Şimdilik, çoğunlukla bir-iki yetişkinden oluşan hanelerde bir “bekleme” durumu hakimdir; ancak bu haneler daha da yaşlanıp işgücünden çekildiğinde geriye miras paylaşımı ihtilafları kalacak ve toprakların tarımsal üretimden çekilmesi olası hale gelecektir.

Köylerde yaşanan krizin arkasındaki temel nedenlerden biri, 20. yüzyıl boyunca tartışılan “küçük köylülüğün tasfiye olup olmayacağı” sorusuna uzanır. Kapitalist üretim ve serbest piyasa koşullarında, köylülerin verimli ve kârlı bir üretim yapamamaları ya köylerde işçileşmesi ya da kente göç ederek köyden kopması; buna karşılık belirli toprak sahiplerinin bu süreçten yararlanıp arazilerini büyütürken teknoloji desteğiyle kapitalistleşmesi bekleniyordu. Ne var ki Türkiye’de, diğer Küresel Güney ülkelerinde olduğu gibi, küçük köylüler (küçük meta üreticileri) bu tasfiyeye—çoğu kez kendi yaşam standartlarından taviz vererek—direnme yolları buldular. Bu durum, ekolojik ve toplumsal sınırlar zorlanana dek sürdü.

Köy nüfusu 2000’lerin başına kadar kendini yenilemeye devam etti. Ancak gençlerin köyden kopuşunun hızlanması ve köy mekânının her türden unsurunda (toprak, su, hayvan, hava) iç limitlere ulaşılmasıyla bugün yeni bir evreye geçilmiştir. Artık köylerde hem insan hem doğa kendini yenileyemez durumdadır: nüfus azalmış ve yaşlanmış, su kaynakları tükenme eğilimine girmiştir. Köylülüğün son aşamasında olabiliriz. Bu noktada iki olasılık belirginleşmektedir: Ya devlet, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü’nün (FAO) sürdürülebilir tarım için gerekli gördüğü küçük aile çiftçiliğine yönelik destek çağrılarını kulak vererek tarımsal üretimi kendi özgün ve dayanıklı toplumsal koşullarına

uyumlandırarak politikalar geliştirecek; ya da köylülerin tasfiye olmasına ve tarımsal toprakların dev çiftliklere dönüşmesine alan açacaktır. Görünürde devlet uzun süredir ikinci seçeneğe meyletmektedir.

Tüm bu dönüşüm, Haymana Platosundaki köylerde ve saha çalışmasının yürütüldüğü iki yerleşimde birebir gözlemlenmektedir. Ankara'nın ve İç Anadolu'nun bütünüyle kurak ve çıplak arazilerden oluştuğu yönündeki genel kanının aksine, Haymana Platosu kendine özgü coğrafi özellikler taşır. Tepeler, vadiler ve kıvrımlarla örülü bu plato üzerinde kalıcı su kütleleri bulunmasa da kışın yağın karların erimesine bağlı olarak sayısız dere, çay ve su yolu akmakta; yeraltı suları (bir zamanlar) boldur. Nitekim pek çok köy, bu su yolları ve yeraltı suyu hatları doğrultusunda konumlanmıştır. Bununla birlikte, bu durum suya erişimin kolay olduğu anlamına gelmez. Suyun varlığı ya da yokluğu ve denetlenebilirliği, toplumsal ihtiyaçlar bakımından farklı anlamlar taşır: Bir dönemde suyun taşacak ölçüde çok oluşu bir sorunken, başka bir dönemde gölün kurumaması sorun hâline gelebilir. Haymana örneğinde, diğer birçok coğrafyada olduğu gibi, kapitalizmin nüfuzundan önce bölgenin coğrafi koşullarıyla daha az çatışan bir yaşantının var olduğu söylenebilir.

Osmanlı'nın 19. yüzyıl ortalarından itibaren yürürlüğe koyduğu iskân politikalarından önce, bölgede çoğunluğu Türkmen aşiretlerinden oluşan konar-göçer bir yaşam hâkimdir. Bu döneme ilişkin bilgiler sınırlı olsa da toplulukların, güç koşullara rağmen coğrafi şartlara uyum sağladıkları bilinmektedir. Topraklar Ege kadar zengin değildir; yine de bu koşullarla uyumlu bir “metabolizmadan” söz edilebilir. 20. yüzyılın başlarına dek iskân politikaları sonucunda yerleşik köylüler ve köylü nüfusu artmış, farklı bölgelerden çeşitli aşiretler getirilmiştir. Haymana örneğinde bu iskânın büyük bölümünü, bölgede hâlihazırda bulunan konar-göçer Türkmen aşiretleri ile sonradan yerleştirilen bazı Kürt aşiretleri¹² oluşturur.

¹² Bu çalışmanın odak noktası olmamakla birlikte, bir bölümde (bkz. 4.1.4) kısaca değinilen konu araştırma bakımından önem arz etmektedir. Her ne kadar son derece maddî ve ekolojik koşullar mercek altına alınmış ve bu, tüm Haymana Platosunun varlığını etkileyen bir konumdaysa da, bu köylerde etnisite/kültür farklılıkları dikkate alınmalıdır. Haymana köylerinin çoğunluğunun Kürt köyleri olması, bu yerleşimlere özgü farklı bir dönüşüm süreci doğurmuştur. Platonun güney hattındaki tepelere yerleşik bu köylerde göç hareketi, daha erken bir dönemde kente değil, doğrudan yurtdışına yönelmiş; orada yaşayan bir-iki kuşak, edindikleri birikimlerle köylere dönmüştür. Bu bağlantılar aracılığıyla köylüler inşaat işlerine yönelmiş, köy-kent eksenli bir işçi yaşamını birlikte sürdürmüşlerdir.

Dolayısıyla köy nüfusu kışın daralmakta, bahar ve yaz aylarında kalabalıklaşmakta; köyler, tipik bir Anadolu köyünden çok, görece varlıklı yerleşimler görünümü vermektedir. Buralara dair gözlem ve bilgiler kısıtlı ziyaretlere dayandığından, Haymana'daki Kürt köyleri ayrıca araştırılabilir; örneğin, su bakımından benzer koşullara sahip bir Türk ve bir Kürt köyünün karşılaştırılacağı çalışmalar yapılabilir. Bu sayede, materyalist bakış açısının sıklıkla en büyük handikapı olarak görülen insanların kültürel varoluşlarını yeterince hesaba katmama sorunu telafi edilebilir. Şimdilik şu vurgulanmalıdır: Su, Türk/Kürt köyü ayrımı

Savaşların yarattığı yıkımla koşulları ağırlaşan köylüler, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte modern anlamda "çiftçi" kimliği kazanmaya başlamışlardır. Yaklaşık elli yıl boyunca köy nüfusu hızla artmış, sonrasında ise düşüşe geçmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, Haymana'nın bugüne dek kırsal karakterini büyük ölçüde korumuş olmasıdır. Günümüzde dahi nüfusun en az %70'i köylere kayıtlıdır. Kent merkezlerinde (Haymana, Polatlı, Kulu) yaşayıp köylerde tarım yapmayı sürdürenler de dikkate alındığında, Haymana'da küçük köylülük baskın toplumsal biçim olarak varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte, ülke genelindeki kırsal çözümlenmeden muaf değildir; söz konusu çözümler yalnızca daha geç başlamıştır. 2000'li yılların başına kadar köyler hâlâ canlı ve kalabalıktır. Nüfus verileri ve çeşitli köy anlatıları birlikte değerlendirildiğinde, köylerin bu denli boşalması olgusunun son on beş–yirmi yıla ait olduğu görülmektedir.

Haymana köylerinde büyük ölçekli çiftliklere nadiren rastlanır; hâkim üretim küçük meta üreticiliğine dayalıdır. Türkiye genelinde olduğu gibi, tarımda mekanizasyonla birlikte verim artmış, tarım arazileri genişlemiştir. Hayvan gücünün yerini makineler almış; hayvan yetiştiriciliği giderek endüstriyel tesislere taşınmıştır. Hayvancılık, geçmişte özellikle Kürt köylerinde yaygın ve başat bir faaliyetken bugün önemini kaybetmiştir. Yıllık sıcaklık ortalamaları yükselmiş, kış yağışları azalmıştır. Özellikle son beş–on yılda "eskisi gibi" kar yağışları görülmemektedir. Haymana Platosu boyunca uzanan pek çok dere ve su yolu ya kurumuş, ya debisi azalmış ya da yatakları daralmıştır. Yeraltı suları çekilmiş; eskiden "oluk oluk akan" çeşmeler ya akamaz olmuş ya da zayıflamıştır. Ekim ve hasat zamanları kaymış, köylülerin alışık olduğu mevsimsel döngülerden sapmalar ve sıra dışı hava olayları belirginleşmiştir. Özetle, yalnızca bir yüzyıl içinde Haymana köylerinin maddi koşullarında (metabolizma) radikal bir değişim yaşanmıştır. Başka bir deyişle, Haymana Platosunda toplumsal ve ekolojik düzeyde ani bir dönüşüm meydana gelmiştir ve bu dönüşümün kökeninde özellikle küresel tarımsal kapitalist dönüşüm yatmaktadır.

Saha araştırması yürütülen iki köy, Haymana genelindeki dönüşümün tipik örneklerini yansıtmaktadır. Soğulca ve Sarıayla köylerinin her ikisi de 19. yüzyılın ortalarında yerleştirilmiştir. İlki, Haymana ilçe merkezine çok yakın olup, bölgedeki eski konar-göçer Türkmen aşiretlerinden bir ya da birkaçının birleşmesiyle oluşmuştur. İkincisi olan Sarıayla

gözetmeksizin, maddi–manevi varoluşu sarsan bir etkiye sahiptir. Sonuçları itibarıyla farklı kültürel özelliklere sahip köylerde görünürde farklı çıktılar ortaya çıkması muhtemel olsa da, esas değişmeyecektir.

ise idari olarak Konya'ya bağlıdır; Haymana Platosundaki geniş bir vadinin devamında yer alır ve Adana'nın Kozan bölgesindeki Kozanoğulları aşiretinden kopan bir grubun yerleşimiyle ortaya çıkmıştır. Her iki köy de Cumhuriyet'le birlikte benzer demografik dönüşümler geçirmiş, bölgenin başat tarım ve hayvancılık yapısına uygun üretim koşullarına sahip olmuştur. Küresel ölçekteki kapitalist dönüşüm ve tarıma yönelik müdahalelerden benzer biçimde etkilenmiş; tarım arazileri genişlemiş, üretim mekanizasyonla artmış, tarımsal üretim gübre ve ilaca bağımlı hâle gelmiş, üretim küresel gıda pazarı zincirine eklenmiştir. Bu süreç boyunca küçük meta üreticileri tasfiyeye direnmeyi sürdürmüş; köylerde küçük aile çiftçiliği devam etmiştir.

Bu iki köyde suyun rolü ve söz konusu dönüşümün ulaştığı nokta önemlidir. Soğulca köyündeki gölet, kontrolsüz ve aşırı sulama nedeniyle dip seviyelere gerilemiştir. Bölgedeki diğer köylerden farklı olarak sulu tarım yapma imkânı kazanmış olan köy, yalnızca on beş yılda bu olanağı kendi eliyle ortadan kaldırmıştır. Sarıyayla köyünde ise kıyısında yer aldığı Samsam Gölü 2000'lerden itibaren kurumaya başlamış, son birkaç yılda ise tamamen kurumuştur. Gölün kuruması yeraltı sularını da etkileyecektir. Gölün yarattığı geniş bir ekosistem (bir kuş cenneti) yok olmuştur. Göletin su seviyesinin azalması ve gölün kuruması elbette yalnızca bölgedeki köylerin neden olduğu bir "kriz" değildir. Öte yandan, insan kaynaklı iklim değişikliğiyle birlikte Haymana'da kışın kar yağışı düşmez hâle gelmiş; ülke genelinde kuraklık etkili olmuştur. Dolayısıyla kullanılan su kendini yenileyememektedir.

Aslında köylüler, olup bitenin, kendi eylemleri ya da başkalarının hataları sonucu ortaya çıktığının farkındadır. Göletin suyunu kontrolsüz kullandıklarını; yağış azaldığı için derelerin akmadığını ve gölün dolmadığını bilirler. Ürettiklerinin "zehir" olabildiğini, gübre ve ilacın hem toprakta hem de kendilerinde neye yol açtığını da bilirler. Pek çoğu, hatta, kendi tüketimleri için küçük ve ayrı bahçeler kurar. Fakat buna karşı tek başlarına bir şey yapamayacaklarının da bilincindedirler. Dolayısıyla mesele, bireysel bilinçsizlik ya da farkındalık eksikliği değildir. Kapitalist üretim tarzı altında insan ile doğa arasında toplumsal bir kopuş yaşanır. Serbest piyasa ekonomisinde kâr maksimizasyonu fetişi altında işleyen çeşitli mekanizmalar ve süreçler, bireysel eylemleri farklı bir toplumsal amaca yönlendirerek insanı doğadan ayırır. Bu, o denli yeryüzüne yayılmış bir "hastalıktır" ki, yalnızca Haymana Platosundaki iki köye bakmak bile bu toplumsal çıkmazı göstermeye yeter. Bu araştırmada, genelden özele gidilerek kapitalist tarımsal dönüşümün yarattığı toplumsal-ekolojik "yarılma" Haymana özelinde ortaya konmaya çalışılmıştır.

“Bu böyle giderse...” demeye gerek yok. Çünkü böyle gidecek. Daha büyük barajlar inşa edilecek, daha derin kuyular kazılacak; gerekirse Kızılırmak ve Sakarya'nın tüm suları zapt edilecek, drone'larla yağmur yağdırılacak, belki Karadeniz'in suyu arıtılıp borularla Anadolu'nun dört bir yanına taşınacak. Başlangıçta da söylendiği gibi: madde yok olmaz, yalnızca yer değiştirir. Tıpkı guano gübreleri gibi, su havada değilse yerin altındadır; orada değilse başka bir yerdedir. Kapitalist üretim, kendi iç çelişkileri gereği bunun dışında bir çözüm geliştiremez. Doğal olanı dönüştürmekle kalmaz; onu yıkar, parçalar ve yerine başka bir “doğal” kurar. Bu yüzden, Haraway'in ya da Latour'un da belirttiği gibi, felaket tellallığı bize bir çıkış sunmaz. Bu “sorunla kalmak”, onunla yaşamak ve onu hayatımızın ayrılmaz bir parçası hâline getirmek zorundayız.

Bugün sosyal bilimlerde çoğunlukla ihmal edilen, unutturulmuş bir gerçekle karşı karşıyayız: Doğa, toplumların tarihinde kendisine daima güçlü bir yer edinmiştir. Ancak son iki yüzyılda doğayı kontrol altına aldığımızı sanmak, onun varlığını geçici ve önemsiz bir unsur gibi görmek büyük bir yanılsamadır. İnsanı doğadan ayırmakla, toplumların maddi varoluş temellerini görünmez kıldık. Bu, doğa koşullarının insan topluluklarına determinist bir zorunlulukla dayatıldığı bir okuma değildir. Aksine, doğanın güçlü varlığının toplumsal yaşamla çatışmalı ama diyalektik bir ilişki içinde olduğu gerçeğidir. Bu ilişkiyi romantize ederek bir ahenk aramamak gerekir. Aksine, çoğu zaman çatışmalı, gerilimli ve yıkıcıdır.

Bununla birlikte, insan-doğa ilişkisine dair en köklü eleştiriler postyapısalcı literatürden ve özellikle yeni materyalist düşünürlerden gelmiştir. Bu yaklaşımlar, insanı ayrıcalıklı ve merkezî bir özne olmaktan çıkararak, ilişkisel bir varlık olarak konumlandırır. Bu tezde, insanı doğaya hükmeden bir fail olarak değil; geniş bir maddi mekânın içinde, onunla birlikte var olan canlı ve cansız varlıklarla birlikte kavramaya çalışıldı. Bu yaklaşım, elbette zordur. Bir mekândaki her şeyi ve aralarındaki ilişkileri kavramak ciddi analitik güçlükler içerir. Ancak yalnızca insanı değil, onunla birlikte yaşayan hayvanları, makineleri, suyu ve toprağı da dikkate alarak bu sınır aşmaya çalışıldı. Burada esas olan, üretim ilişkilerindeki dönüşümün yalnızca insanı değil; onunla birlikte tüm yaşam formlarını nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymak ve bu yıkıcı süreci anlamlandırmada ekolojik Marksizmin hâlâ güçlü bir kuramsal çerçeve sunduğunu göstermektir.

Bu nedenle, benimsenen felsefi duruş yalnızca bir kuramsal tercih değil, aynı zamanda bir yöntem önerisidir. Bu tez, materyalist bir ontoloji temelinde sosyal bilimsel araştırma

yapmanın imkânlarını sorgulamaktadır. İnsanın maddi varoluşu esas alınmış, doğayla kurduğu ilişkiler üretim bağlamında çözümlenmiştir. Bu ilişkiler, yalnızca yerel bir topluluğun değil, insanlık tarihinin daha geniş dönüşümlerinin bir parçası olarak ele alınmıştır. Böylece, betimleyici ve temkinli bir ampirisizmin yerine, bütüncül ve sorgulayıcı bir yaklaşım benimsenmiştir.

7. KAYNAKÇA

Altieri, M. (2018). *Agroecology: The Science of Sustainable Agriculture*.

<https://www.goodreads.com/book/show/2293324.Agroecology>

Aydın, Z. (2009). De-agrarianization and De-peasantization: Dilemmas of Neo-liberal Restructuring in Turkish Agriculture. İçinde *Turkey and the Global Economy* (ss. 235-254). Routledge.

<https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=CROPAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA223&dq=de-agrarianization+and+de-peasantization&ots=qpYsgQMVlq&sig=r6LCdPp24EloQbTm2EfwmaaUsKM>

Aydın, Z. (2018). *Çağdaş Tarım Sorunu*. İmge Kitabevi.

Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. duke university Press.

https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=H41WUfTU2CMC&oi=fnd&pg=PP1&dq=meeting+the+universe+halfway&ots=MKW73uyNHW&sig=B5aQybKwo w5_q8p8yotYo-ErcqY

Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de toprak meselesi: Toplu eserler*. Gözlem Yayınları.

Barrett, J. (2010). *What Makes Heirloom Plants So Great?: Old-Fashioned Treasures to Grow, Eat, & Admire*. Texas A&M University Press.

https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=0oOj1KMYgegC&oi=fnd&pg=PR5&dq=heirloom+plant&ots=mUR6k3kJZ4&sig=GyvyL_65UIWbxBMsrHF1XircCGU

Berkes, F., & Kışlalıoğlu, M. (2020). *Çevre ve Ekoloji*. Remzi Kitabevi.

Berkes, N. (1942). *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi.

Bernstein, H. (2014). *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*. Yordam Kitap.

- Bernstein, H., Mackintosh, M., Martin, C., & Crow, B. (1990). *The Food Question: Profits Versus People*. Routledge.
- Boran, B. (1945). *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*. Sarmal.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002*. İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2004). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Carson, R. (2004). *Sessiz Bahar* (Ç. Güler, Çev.). Palme Yayıncılık.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (2002). *1997 Köy Envanteri: 06 Ankara*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Durkheim, É. (2018). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. Pozitif Yayınları.
- Duru, Dr. M. C. (1941). *Sağlık Bakımından Köy ve Köycülük*. Cumhuriyet Halk Partisi Yayını.
- Endeksa. (2024a). *Ankara Haymana Soğulca Mahallesiinde 2024 Yerel Seçim Belediye Başkanlığı*.
<https://www.endeksa.com/tr/analiz/turkiye/ankara/haymana/sogulca/secim>
- Endeksa. (2024b). *Konya Kulu Sarıyayla Mahallesiinde 2024 Yerel Seçim Belediye Başkanlığı*. <https://www.endeksa.com/tr/analiz/turkiye/konya/kulu/sariyayla/secim>
- Erbaş, H. (2017). Tarım-Gıda Etiği/Politikası ve Geleceğimiz: Ekonomi-Politik ve Ötesi Sosyolojik Bir Çerçeve Agriculture-Food Ethics/Policy and Our Future: An Economy-Politic and Beyond Sociological Framework. *Turkish Journal of Bioethics*, 4, 14-28. <https://doi.org/10.5505/tjob.2017.72691>
- FAO. (2023). *World Food and Agriculture – Statistical Yearbook 2023*. Rome.
<https://doi.org/10.4060/cc8166en>

- Feller, C. L., Thuriès, L. J.-M., Manlay, R. J., Robin, P., & Frossard, E. (2003). "The principles of rational agriculture" by Albrecht Daniel Thaer (1752–1828). An approach to the sustainability of cropping systems at the beginning of the 19th century. *Journal of Plant Nutrition and Soil Science*, 166(6), 687-698.
<https://doi.org/10.1002/jpln.200321233>
- Foster, J. B. (2001). *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa* (A. E. Özkaya, Çev.). Epos.
<https://fanops.com/wp-content/uploads/2024/01/marx%C4%B1n-ekolojisi-materyalizm-ve-do%C4%9Fa-17791277-snabc.pdf>
- Friedmann, H., & McMichael, P. (2008). 'Agriculture and the State System: The Rise and Decline of National Agriculture'. *Sociologia Ruralis*, 29, 93-117.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.1989.tb00360.x>
- Georghiou, G. P. (1972). The Evolution of Resistance to Pesticides. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 3, 133-168.
- Gliessman, S. R. (2014). *Agroecology: The Ecology of Sustainable Food Systems, Third Edition* (3. bs). CRC Press. <https://doi.org/10.1201/b17881>
- Guattari, F. (2000). *The Three Ecologies* (I. Pindar & P. Sutton, Çev.). The Athlone Press.
- Haraway, D. (2003). *The Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Prickly Paradigm Press.
- Harris, D. F. (1917). The Date of the Introduction of the Term "Metabolic". *Nature*, 98(2464), 389-390. <https://doi.org/10.1038/098389b0>
- Howard, A. (1943). *An Agricultural Testament*. Oxford University Press.
- İnalçık, H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)* (R. Sezer, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

- Jain, H. K. (2010). *Green revolution: History, impact and future*. The Green Revolution: Histor.
- https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=0aC62aMi_ToC&oi=fnd&dq=green+revolution+history&ots=gCdG2dI6yQ&sig=L3o9UHq2sEr-l8M9IgUzB2RCL8Y
- John, D. A., & Babu, G. R. (2021). Lessons From the Aftermaths of Green Revolution on Food System and Health. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 5.
- <https://doi.org/10.3389/fsufs.2021.644559>
- Keyder, Ç. (1983). Small peasant ownership in Turkey: Historical formation and present structure. *Review*.
- Keyder, Ç. (1993). The Genesis of Petty Commodity Production in Agriculture. *İçinde Culture and Economy: Changes in Turkish Villages*. The Eothen Press.
- Keyder, Ç., & Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük*. İletişim.
- Kızılaslan, H. (2004). Dünya’da ve Türkiye’de Buğday Üretimi ve Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması. *Journal of Agricultural Faculty of Gaziosmanpaşa University*, 2004(2), Article 2.
- Koç, M. (2013). *Küresel Gıda Düzeni: Kriz Derinleşirken*. Nota Bene Yayınları.
- Köy İşleri Bakanlığı. (1967). *Köy Envanter Etüdlere Göre: Ankara*. Konya Yıldız Basımevi.
- Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı. (1984). *Köy Envanter Etüdü 1981: 06 Ankara*. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Köymen, O. (2007). *Sermaye birikirken: Osmanlı, Türkiye, dünya*. Yordam Kitap.
- Kumar, P. (2007). Green revolution and its impact on environment. *International Journal of Research in Humanities & Soc. Sciences*, 5(3), 54-57.

- Latour, B. (2004). *Politics of Nature*. Harvard University Press.
<https://doi.org/10.4159/9780674039964>
- Luxemburg, R. (2004). *Sermaye Birikimi* (T. Ertan, Çev.). Belge Yayınları.
- Marchesi, G. (2020). Justus von Liebig Makes the World: Soil Properties and Social Change in the Nineteenth Century. *Environmental Humanities*, 12(1), 205-226.
<https://doi.org/10.1215/22011919-8142308>
- Marx, K. (2021a). *Kapital Cilt: I* (M. Selik & N. Satılğan, Çev.). Yordam Kitap.
- Marx, K. (2021b). *Kapital Cilt: III* (M. Selik & N. Satılğan, Çev.). Yordam Kitap.
- Moore, J. W. (2017). Metabolic rift or metabolic shift? Dialectics, nature, and the world-historical method. *Theory and Society*, 46(4), 285-318.
<https://doi.org/10.1007/s11186-017-9290-6>
- O'Connor, J. (1998). Chapter 8: The Second Contradiction of Capitalism. İçinde *Natural Causes: Essays in Ecological Marxism* (ss. 158-177). The Guilford Press.
- O'Connor, J. R. (1998). *Natural causes: Essays in ecological Marxism*. Guilford Press.
https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=4_cYGQ2BafUC&oi=fnd&pg=PA1&dq=natural+causes&ots=Bp0Pe3zMpr&sig=JR0kVXioLgWNQ3TnJP1JAR9xyWc
- Oral, N. (Ed.). (2013). *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013*. Notabene Yayınları.
- Oral, N., Sarıbal, O., & Şengül, H. (2013). Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Tarım Politikaları. İçinde *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013* (ss. 71-90). Notabene Yayınları.
- Öztürk, M., Kentel, F., & Emre, P. Ö. (2020). Türkiye'de Tarım ve Kırdaki Sosyoekonomik Değişim. *Toplum ve Bilim*, 153, 81-104.

- Özüğurlu, M. (2013). *Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı: Türkiye’de Tarım Çalışmaları ve Köylülük Üzerine Gözlemler*. Notabene Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1988). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Dönüşüm. *İçinde Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*. Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş., & Toprak, Z. (Ed.). (1988). *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*. Yurt Yayınları.
- Pfeffer, M. J. (1992). Sustainable agriculture in historical perspective. *Agriculture and Human Values*, 9(4), 4-11. <https://doi.org/10.1007/BF02217960>
- Pimentel, D., Stachow, U., Takacs, D. A., Brubaker, H. W., Dumas, A. R., Meaney, J. J., O’Neil, J. A. S., Onsi, D. E., & Corzilius, D. B. (1992). Conserving Biological Diversity in Agricultural/Forestry Systems. *BioScience*, 42(5), 354-362. <https://doi.org/10.2307/1311782>
- Rosset, P., Collins, J., & Lappé, F. M. (2000). Lessons from the green revolution. *Third World Resurgence*, 11-14.
- Saito, K. (2016). Marx’s ecological notebooks. *Monthly Review*, 67(9), 25-42.
- Schneider, M., & McMichael, P. (2010). Deepening, and repairing, the metabolic rift. *The Journal of Peasant Studies*, 37(3), 461-484. <https://doi.org/10.1080/03066150.2010.494371>
- Scott, J. C. (2019). *Tahıla Karşı: İlk Devletlerin Derin Tarihi* (A. E. Pilgir, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Serres, M. (1995). *The Natural Contract* (E. MacArthur & W. Paulson, Çev.). University of Michigan Press.
- Shiva, V. (1991). *The violence of the green revolution: Third world agriculture, ecology and politics*. Zed Books.

<https://books.google.com/books?hl=en&lr=&id=i5eMFU4r5usC&oi=fnd&pg=PA11&dq=the+violence+of+green+revolution&ots=imR6x3z3t0&sig=JO9gWXWPM0W-7FrYJFoi7MgaCjo>

- Stauffer, R. C. (1957). Haeckel, Darwin, and Ecology. *The Quarterly Review of Biology*, 32(2), 138-144. <https://doi.org/10.1086/401754>
- Stirling, P. (Ed.). (1993). *Culture and Economy: Changes in Turkish Villages*. The Eothen Press.
- T.C. İmar ve İskan Bakanlığı. (1963). *1962 Yılı Köy Envanter Etüdlerine Göre: Bingöl*. Saik Matbaası.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (1988). Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları (Modernleşme Çabaları). *İçinde Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*. Yurt Yayınları.
- Tuncer, B., & Bulut, İ. (2019). Tarihi Coğrafya Açısından Haymana Kazasında Nüfus (1831-1914). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), Article 4.
- TÜİK. (2023a). *İstatistiklerle Türkiye 2022*.
- TÜİK. (2023b). *Kent-Kır Nüfus İstatistikleri, 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/>
- TÜİK. (2024). *Motorlu Kara Taşıtları, Ocak 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/>
- TÜİK. (2025a). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2024*.
- TÜİK. (2025b, Şubat 24). *Tarım alanları, 2001–2024 [İstatistiksel tablo]*. <https://data.tuik.gov.tr/>
- Us, K., & Akbıyık, N. (2023). Tarım Sektöründe İstihdam ve Çalışanların Sosyal Güvenliği. *Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 25-36.
- Weber, M. (2020). *Sosyal Bilimler Metodolojisi* (V. S. Öğütle, Çev.). Küre Yayınları.

Zizek, S. (2022). *Çatlak Nerede: Marx, Lacan, Kapitalizm ve Ekoloji* (İ. Taşçıoğlu, Çev.).

Encore Yayınları.

Zürcher, E. J. (2017). *Turkey: A Modern History*. I.B. Tauris.

8. EKLER

Ek A: Etik Kurul Onay Belgesi

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu
Karar Örneği

Karar Tarihi : 17.04.2025
Toplantı Sayısı : 2
Karar Sayısı : 43

43- Üniversitemiz Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Toplumsal Yapı Ve Değişme Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ'ın danışmanlığını yaptığı, yüksek lisans öğrencisi Ozan ÇETİNER'in "Ankara Kırsalında Ekolojik ve Sosyal Dönüşüm: İki Köyün Karşılaştırmalı İncelemesi" başlıklı tez projesi Ankara Üniversitesi Senatosunun 25.09.2024 tarihli toplantısında 635/5996 sayılı kararı ile kabul edilen "Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" ne göre değerlendirilmiş, araştırma protokolüne uyulması ve etik onay tarihinden itibaren geçerli olması koşuluyla uygulanmasının etik açıdan uygun olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Ek B: Tablolar

Tablo 12

Haymana ilçesi ve bucaklarına ait köy yerleşimlerinin nüfusları (1981, 2007, 2024)

Yerleşim Birimi	Nüfus		
	1981	2007	2024
Haymana Şehir Merkezi	6945	9464	7819
Haymana Köyler Nüfusu (İkizce dahil)	49226	29846	24235
Haymana Köyler Nüfusu (İkizce hariç)	-	-	19253
Haymana Toplam	56171	39310	27241
Merkez Bucağı	25445	12833	10606
Ahırlıkuyu	320	96	62
Aktepe (Alaçık)	310	64	147
Alahacılı	780	426	243
Bahçecik	570	232	350
Boğazkaya	250	96	54
Boyalık (sonradan Gölbaşı)	669	404	395
Büyükkonakgörmez	226	134	86
Cingirli	81	11	24
Culuk	958	352	547
Çalış (PTT)	1582	945	482
Çatak	499	436	287
Çayraz	72	80	140
Demirözü (Tınazözü)	1,188	442	388
Dereköy	781	124	341
Deveci	467	-	200
Devecipınarı	187	49	30
Durutlar	198	130	100
Emirler	1223	827	401
Esen (Emirlereskiçalış)	436	174	108
Eskikişla	282	84	182
Evcı	217	177	95
Evliyafakı	740	346	219
Gedik	159	142	87
Gedikli (Sonradan Polatlı)	333	447	87
Hüyük (Türkhüyük)	86	45	54
İncirli	110	34	85
Ataköy (Kaltaklı)	708	879	546
Karahoca	712	285	227
Karaömerli (Mandıra)	553	215	192
Karapınar	629	279	183
Karasüleymanlı	464	322	205
Katrançı	322	316	340
Kavakköy	794	306	220
Kesikkavak (Boşnakkesikkavak)	50	64	70
Kızılkoyunlu	810	317	302
Kirazoğlu	302	180	177
Küçükkonakgörmez	187	34	35

Sarıdeğirmen	346	155	251
Sarıgöl	620	273	247
Sırçasaray	349	142	131
Sincik (<i>Sonradan Polatlı</i>)	470	144	113
Soğulca	531	169	197
Söğüttepe (Harhor)	167	54	96
Şerefli (Türkşerefli)	406	150	197
Şerefliçöküzü	907	284	273
Tabaklı	192	57	93
Tepeköy	592	340	247
Toyçayırı	492	219	159
Yamak	323	128	176
Yaprakbayırı	701	523	303
Yaylabeyli (Abdülkerim)	142	120	84
Yeniköy	403	230	246
Yeşilyurt (<i>Sonradan Şereflikoçhisar</i>)	549	351	102
İkizce Bucağı (<i>Sonradan Gölbaşı</i>)	4023	2718	3698
İkizce (B.M.) (PTT)	342	252	408
Çayırılı	273	204	221
Dikilitaş (Rumkuş)	515	312	445
Subaşı (Kötek)	564	288	240
Oyaca (B) (PTT) (Akarsu ve Yeşilçam)	1946	1079	1853
Topaklı	383	583	531
Yenice Bucağı	19758	14244	9931
Sındıran (Kürtgöközt-Yenice) (B.M.)	2584	2867	1925
Balçıkhisar (PTT) (Hisartepe)	1500	1322	705
Pınarbaşı (Baltalin)	346	287	162
Bostanhüyük	213	240	237
Bumsuz (Burunsuz)	1557	1263	546
Büyükyağcı (Yağcıkebir)	451	173	188
Cihanşah	462	308	232
Serinyayla (Çekirgeköy)	738	70	276
Çeltek (<i>Sonradan Gölbaşı</i>)	323	69	82
Çeltekli	604	207	280
Durupınar	1240	308	162
Gölbek (<i>Sonradan Gölbaşı</i>)	807	119	272
Güzelcekele	638	111	204
Güzelyayla (Totak) (<i>Sonradan Kulu</i>)	288	200	184
Karacaören (Karacaviran) (<i>Sonradan Gölbaşı</i>)	427	77	321
Kerpiçköy	1,001	1069	677
Kutluhan	189	189	257
Küçükyağcı (Yağcısağır)	184	45	50
Saatli	222	140	86
Sazağası	260	84	163
Sinanlı	1090	1501	586
Altıpınar (Yenicik)	892	891	549
Yergözü	202	148	235
Yeşilköy (Sebilisüfla)	678	351	299
Yukarısebil (Sebilibala)	1230	495	411
Yurtbeyli (Köseaptal)	1632	1710	842

Not. Tablo, 1981 yılı Köy Envanter Etütü ile TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerinden (2007 yılı için köy bazlı, 2024 yılı için mahalle bazlı) yararlanılarak hazırlanmıştır. Yerleşimler, 1981 yılındaki bucak sistemine göre gruplandırılmıştır. Bu sistem daha sonra değişmiş; özellikle  kizce bucağına bağlı köyler Gölbaşı ilçesine bağlanarak mahalle statüsüne geçmiştir. Ayrıca, pek çok köy farklı ilçelere devredilmiştir.  kizce dışındaki yerleşimlerin çoğu hâlen köy niteliğini korumaktadır. Tabloda güncel köy adları, eski adları ve bağlandıkları yeni ilçeler belirtilmiştir. Derleme ve düzenleme araştırmacı tarafından yapılmıştır.

Tablo 13*Tarımsal işletme yapılarının dağılımı*

Yıl	Yer	0-50		51-100		101-200		201-500		500+		Toplam	
		Aile Sayısı	Dönüm	Aile Sayısı	Dönüm	Aile Sayısı	Dönüm	Aile Sayısı	Dönüm	Aile Sayısı	Dönüm	Aile Sayısı	Dönüm
1967 (Aile)	Ankara	38207	908312	19679	1098832	15742	2170824	8251	2603786	-	-	81879	6781754
	Haymana	1588	52868	1824	145883	2103	337912	1115	378574	-	-	6630	915237
	Ankara	47%	13%	24%	16%	19%	32%	10%	38%	-	-	100%	100%
	Haymana	24%	6%	28%	16%	32%	37%	17%	41%	-	-	100%	100%
1981 (Aile)	Ankara	50480	1251808	20266	1559330	15210	2249092	7088	2052388	808	604865	93852	7717483
	Haymana	2630	74093	2185	161569	2475	362150	1238	352106	171	130782	8699	1080700
	Ankara	54%	16%	22%	20%	16%	29%	8%	27%	1%	8%	100%	100%
	Haymana	30%	7%	25%	15%	28%	34%	14%	33%	2%	12%	100%	100%
1997 (Hane)	Ankara	18439	492418	11214	812852	9909	1583363	7288	2433687	1244	1498128	48094	6820448
	Haymana	1220	43174	1787	146878	1729	278612	1042	325470	108	77557	5886	871691
	Ankara	38%	7%	23%	12%	21%	23%	15%	36%	3%	22%	100%	100%
	Haymana	21%	5%	30%	17%	29%	32%	18%	37%	2%	9%	100%	100%
2016	Türkiye	62%	16%	17%	14%	11%	17%	7%	25%	3%	28%	100%	100%

Not. Bu tablodaki veriler, 1967, 1981 ve 1997 tarihli Köy Envanter Etütlerinde yer alan bilgiler temel alınarak oluşturulmuş, her yıl için toplam işletme büyüklükleri üzerinden yüzdeler hesaplanarak karşılaştırmalı bir tablo hazırlanmıştır. 1967 yılı verilerinde, en azından Ankara özelinde, 500 dönüm ve 1000 dönümden büyük arazi sahibi işletmeler için ayrı bir sınıflandırma yapılmadığı için ilgili alanlar boş bırakılmıştır. Ayrıca, envanterlerdeki metodolojik farklılıklar dikkate alınmıştır: 1967 ve 1981 yıllarında işletme birimi olarak “aile” sayısı esas alınırken, 1997 yılı verilerinde “hane” sayısı kullanılmıştır. Bu tanımsal fark, özellikle kırsal demografideki dönüşümle birlikte işletme ölçeğini doğrudan etkileyebilecek bir unsurdur. Türkiye genelindeki karşılaştırmalı veri, TÜİK’in 19 Nisan 2018 tarihli Tarımsal İşletme Yapı Araştırması, 2016 haber bülteninden alınmıştır. Türkiye’de en son genel tarım sayımı 2016 yılında yapılmış olmakla birlikte, bu sayımın il ve ilçe ölçeğinde detaylı sonuçları kamuya paylaşılmamıştır.

Tablo 14*1967 ve 1981 yıllarında Ankara ve Haymana'daki tarım araçlarının sayısı*

	1967		1981	
	Ankara	Haymana	Ankara	Haymana
Köy Sayısı	1164	90	1138	85
Kara Saban	28963	-	6289	-
Pulluk	26454	3211	21198	2421
Mibzer	2524	509	10986	1760
Traktör	4683	517	20545	2402
Biçerdöver	733	127	1050	164
Kağnı	19757	89	2972	-
Römork	23188	2941	20612	2552
Tekerlekli Araba	-	-	4164	263
Traktör Çeken Çapa	-	-	6531	1350
Batöz	-	-	11514	1412
Harman Makinesi	-	-	328	-
Pulvarizatör	-	-	6803	1312

Not. Veriler T.C. Köy İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 1967 ve 1981 tarihli Köy Envanter Etütlerinden derlenmiştir. Tablo, araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 15*1967 ve 1981 yıllarında Ankara ve Haymana'da köy başına düşen tarım araçlarının sayısı*

	1967		1981	
	Ankara	Haymana	Ankara	Haymana
Köy Sayısı	1.0	1.0	1.0	1.0
Kara Saban	24.9	-	5.5	-
Pulluk	22.7	35.7	18.6	28.5
Mibzer	2.2	5.7	9.7	20.7
Traktör	4.0	5.7	18.1	28.3
Biçerdöver	0.6	1.4	0.9	1.9
Kağnı	17.0	1.0	2.6	-
Römork	19.9	32.7	18.1	30.0
Tekerlekli Araba	-	-	3.7	3.1
Traktör Çeken Çapa	-	-	5.7	15.9
Batöz	-	-	10.1	16.6
Harman Makinesi	-	-	0.3	-
Pulvarizatör	-	-	6.0	15.4

Not. Veriler T.C. Köy İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 1967 ve 1981 tarihli Köy Envanter Etütlerinden derlenmiştir. Tablo, araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 16*1997 ve 2022 yıllarında Ankara ve Haymana'daki tarım araçlarının sayısı*

	1997		2022	
	Ankara	Haymana	Ankara	Haymana
Köy Sayısı	925	81	672	72
Kara Saban	1299	-	-	-
Çeşitli Pulluklar	31449	3088	38359	4411
Batöz	6035	158	-	-
Traktör	23362	2902	34202	3712
Bıçerdöver	488	33	920	97
Kültüvatör	12251	2400	19141	2080
Römork	25385	3167	35247	4400
Çapa Makinesi	621	1	1216	20
Çeşitli Ekim Makineleri	16243	2511	30746	4537
Kimyevi Gübre Dağıtma Makinesi	14636	2641	20245	3000
Orak Makinesi	1868	13	944	50
Harman Makinesi	1390	112	3238	310
Pancar Sökme Makinesi	399	2	962	74
Krema Makinesi	7618	739	3961	550
Süt Sağma Makineleri	2109	51	4578	430

Not. Veriler T.C. Köy İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 1997 tarihli Köy Envanter Etütü'nden ve TÜİK'in "Tarımsal Alet ve Makine İstatistikleri" veri setinden derlenmiştir. Tablo, araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 17*1997 ve 2022 yıllarında Ankara ve Haymana’da köy başına düşen tarım araçlarının sayısı*

	1997		2022	
	Ankara	Haymana	Ankara	Haymana
Köy Sayısı	1.0	1.0	1.0	1.0
Kara Saban	1.4	-	-	-
Çeşitli Pulluklar	34.0	38.1	57.1	61.3
Batöz	6.5	2.0	-	-
Traktör	25.3	35.8	50.9	51.6
Biçerdöver	0.5	0.4	1.4	1.3
Kültüvatör	13.2	29.6	28.5	28.9
Römork	27.4	39.1	52.5	61.1
Çapa Makinesi	0.7	0.0	1.8	0.3
Çeşitli Ekim Makineleri	17.6	31.0	45.8	63.0
Kimyevi Gübre Dağıtma Makinesi	15.8	32.6	30.1	41.7
Orak Makinesi	2.0	0.2	1.4	0.7
Harman Makinesi	1.5	1.4	4.8	4.3
Pancar Sökme Makinesi	0.4	0.0	1.4	1.0
Krema Makinesi	8.2	9.1	5.9	7.6
Süt Sağma Makineleri	2.3	0.6	6.8	6.0

Not. Veriler T.C. Köy İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 1997 tarihli Köy Envanter Etütü’nden ve TÜİK’in “Tarımsal Alet ve Makine İstatistikleri” veri setinden derlenmiştir. Tablo, araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 18*1967 ve 1981 yıllarında Ankara ve Haymana'da iş ve üretim hayvanlarının sayısı*

		1967		1981	
		Ankara	Haymana	Ankara	Haymana
	Köy Sayısı	1164	90	1138	85
	Hane Sayısı	93012	7010	-	-
	Çiftçi Aile Sayısı	114273	8260	117787	11546
İş Hayvanı	Öküz	56405	325	9564	0
	Manda	3334	0	70	0
	İnek	1104	0	1887	0
	Eşek	55484	1018	33125	1012
	Katır	4659	2	2596	0
	At	38482	8229	5515	904
	Deve	18	0	0	0
	Üretim Hayvanı	İnek	126718	10560	275680
Manda		8206	159	23921	92
Koyun		913178	125115	1671857	279400
Keçi		581239	27543	4610	21530
Kümes Hayvanı		639877	46890	1011577	108430
Kovan Adedi		35895	1745	126851	226
Toplam Hayvan Sayısı		2464599	221586	3167253	435838

Not. Veriler, T.C. Köy İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 1967 ve 1981 tarihli Köy Envanter Etütlerinden alınmıştır. Tablo araştırmacı tarafından düzenlenmiştir.

Tablo 19

1967 ve 1981 yıllarında Ankara ve Haymana'da köy başına düşen iş ve üretim hayvanlarının sayısı

		1967		1981	
		Ankara	Haymana	Ankara	Haymana
	Köy Sayısı	1.0	1.0	1.0	1.0
	Hane Sayısı	79.9	77.9	-	-
	Çiftçi Aile Sayısı	98.2	91.8	103.5	135.8
İş Hayvanı	Öküz	48.5	3.6	8.4	0.0
	Manda	2.9	0.0	0.1	0.0
	İnek	0.9	0.0	1.7	0.0
	Eşek	47.7	11.3	29.1	11.9
	Katır	4.0	0.0	2.3	0.0
	At	33.1	91.4	4.8	10.6
	Deve	0.0	0.0	0.0	0.0
	Üretim Hayvanı	İnek	108.9	117.3	242.2
Manda		7.0	1.8	21.0	1.1
Koyun		784.5	1390.2	1469.1	3287.1
Keçi		499.3	306.0	4.1	253.3
Kümes Hayvanı		549.7	521.0	888.9	1275.6
Kovan Adedi		30.8	19.4	111.5	2.7
Toplam Hayvan Sayısı		2117.4	2462.1	2783.2	5127.5

Not. Veriler, T.C. Köy İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 1967 ve 1981 tarihli Köy Envanter Etütlerinden alınmıştır. Tablo araştırmacı tarafından düzenlenmiştir.

Tablo 20

1997 ve 2022 yıllarında Ankara ve Haymana’da iş ve üretim hayvanlarının sayısı

	1997		2022	
	Ankara	Haymana	Ankara	Haymana
Köy Sayısı	925	81	672	72
Yerleşik Hane Sayısı	68133	6347		
Çiftçi Sayısı	-	-	77000	7200
Yerli Sığır	99435	7616	51745	4235
Melez Sığır	58376	5440	302059	18895
Kültür Sığır	38780	258	79246	7280
Manda Sığır	669	0	2367	16
Deve	0	0	0	0
Yerli Koyun	524140	63924	874573	170925
Merinos Koyun	126049	28254	805644	63365
Kıl Keçisi	23335	8	136124	3395
Tiftik Keçisi	85586	630	197135	3733
At	1246	20	1170	21
Katır	453	0	154	7
Eşek	9152	486	2212	330
Kümes Hayvanı	-	-	5284896	116760
Toplam Hayvan Sayısı	1036279	113064	7685580	384727

Not. Veriler T.C. Köy İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 1997 tarihli Köy Envanter Etütü’nden ve TÜİK’in “Hayvancılık İstatistikleri” veri setinden derlenmiştir. Tablo, araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 21

1997 ve 2022 yıllarında Ankara ve Haymana'da köy başına düşen iş ve üretim hayvanlarının sayısı

	1997		2022	
	Ankara	Haymana	Ankara	Haymana
Köy Sayısı	1.0	1.0	1.0	1.0
Yerleşik Hane Sayısı	73.7	78.4	-	-
Çiftçi Sayısı	-	-	114.6	100.0
Yerli Sığır	107.5	94.0	77.0	58.8
Melez Sığır	63.1	67.2	449.5	262.4
Kültür Sığır	41.9	3.2	117.9	101.1
Manda Sığır	0.7	0.0	3.5	0.2
Deve	0.0	0.0	0.0	0.0
Yerli Koyun	566.6	789.2	1301.4	2374.0
Merinos Koyun	136.3	348.8	1198.9	880.1
Kıl Keçisi	25.2	0.1	202.6	47.2
Tiftik Keçisi	92.5	7.8	293.4	51.8
At	1.3	0.2	1.7	0.3
Katır	0.5	0.0	0.2	0.1
Eşek	9.9	6.0	3.3	4.6
Kümes Hayvanı	-	-	7864.4	1621.7
Toplam Hayvan Sayısı	1120.3	1395.9	11513.9	5402.3

Not. Veriler T.C. Köy İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 1997 tarihli Köy Envanter Etütü'nden ve TÜİK'in "Hayvancılık İstatistikleri" veri setinden derlenmiştir. Tablo, araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 22

1997 yılında su kullanımına göre şebeke durumu, su kaynağı, temin şekli ve isalede kullanılan boru cinsi, Haymana ve Ankara

Yer		Ankara			Haymana		
Köy Sayısı		925			81		
Şebeke Durumu	Köy Sayısı	İçme Suyu	Kullanma Suyu	Birlikte	İçme Suyu	Kullanma Suyu	Birlikte
		Hane Sayısı	136	13	621	2	-
		10683	1816	58434	110	-	6271
Su Kaynağı	Kaynak	151	29	653	2	-	69
	Akarsu	-	8	34	-	-	4
	Göl	-	1	1	-	-	-
	Adi Kuyu	17	6	67	1	-	7
	Sondaj	18	10	98	-	-	12
	Sarnıç	2	1	1	-	-	-
	Baraj	-	1	2	-	-	-
	Diğer	1	-	5	-	-	-
Temin Şekli	Cazibeli	105	31	557	2	-	42
	Terfili	47	6	156	-	-	35
	Taşıma	10	8	29	-	-	1
Boru Cinsi	Plastik	142	24	692	2	-	71
	Demir	13	9	22	-	-	3
	Künk	4	9	8	-	-	-

Not. Veriler T.C. Köy İşleri Bakanlığı'nın 1997 tarihli Köy Envanter Etütlerinden alınmıştır.

Tablo araştırmacı tarafından yeniden düzenlenmiştir.

Tablo 23

1997 yılında tarımsal amaçlı sulama ve sulama kaynağına göre köy sayısı, Haymana ve Ankara

Yer	Köy Sayısı	Tarımsal Amaçlı Sulama Yapılan Köy Sayısı	Baraj	Gölet	Artezyen	Kuyu	Akarsu	Diğer
Ankara	925	342	20	18	26	59	168	51
Haymana	81	27	-	2	1	5	18	2

Not. Veriler T.C. Köy İşleri Bakanlığı'nın 1997 tarihli Köy Envanter Etütlerinden alınmıştır.

Tablo araştırmacı tarafından yeniden düzenlenmiştir.

Tablo 24*Yapay Zekâ Destekli Analiz Sürecine Ait Prompt Örnekleri*

Kullanım Amacı	Örnek Prompt (Kullanıcı İsteği)
Kuramsal çerçevenin daha akıcı ve tutarlı hâle getirilmesi	“Bu bölümdeki teorisyenleri hangi sırayla anlatmam gerektiğini söyler misin?”
Teorik çerçeveye dair tartışmalar	“Moore’un dünya-ekoloji yaklaşımı ile ekolojik Marksizm arasındaki farklar nelerdir?”
Saha gözlemine dair notların tematik olarak yeniden yapılandırılması	“Sahada aldığım notları toparlayıp paragraflara döker misin?”
Bulgular bölümündeki verilerin tematik analizinde destek	“Bu konuşmanın hangi temaya ait olduğunu belirlememe yardım et ve doğrudan alıntı seç.”
Tutarsız ifadelerin kontrolü ve içerik netleştirilmesi	“Bu görüşme metninde çelişkili ya da eksik bilgi var mı kontrol eder misin?”
Yazım ve dil düzenlemesi	“Bu paragraf fazla karışık, biraz sadeleştir ama özgünlüğüme zarar verme.”

Tablo 25

Yarı-Yapılandırılmış Görüşme Formu

Biyografi

Öz yaşam öykünüzü kısaca anlatır mısınız?

Hangi aileye/sülaleye mensupsunuz?

Bir gününüz nasıl geçer?

Köyün Tarihi/Kültürü

Bu köy ne zaman kurulmuş?

Köyün adı ne anlama gelir, kim isimlendirmiş?

Köyde hangi aileler/sülaleler var?

Tarihte köyde hangi önemli olaylar yaşandı?

Köylüleri biraz anlatır mısınız? Köyde bir gün nasıl geçer?

Geçim/Meslek

Geçiminizi Nasıl Sağlıyorsunuz?

Çalışmaya/Üretmeye ne zaman başladınız?

Hangi işlerde çalıştınız? Kronolojik olarak anlatır mısınız?

Ailenizin diğer fertleri yaptığınız işe ne derece dahil/destek oldular? Onlar neler yaptılar?

Geliriniz nasıl? Yıllara veya yaptığınız işlere göre karşılaştırır mısınız?

Çalışma hayatınızdaki değişimlerin sebepleri nelerdi?

Tarımsal Üretim

Hangi Gıdaları kendiniz üretirsiniz, hangilerini marketten / başkasından alırsınız?
Önceden bu durum nasıldı?

En sevdiğiniz yiyecek hangisi? Neden? Buna erişiminiz nedir?

(Eğer üreticiyseniz) neler üretiyorsunuz? Nasıl?

Daha önce neler ürettiniz? Bu değişim ne zaman ve nasıl oldu?

Ürettiklerinizi kim alıyor? Nereye satıyor? Fiyatı kim belirliyor?

Herhangi bir dernek, kooperatifle iş birliğiniz var mı?

Devletin veya yerel belediyelerin size yıllar içinde nasıl katkıları oldu? (ya da oldu mu?)

Bu köyde diğer insanlar neler üretiyor? Örnek verir misiniz?

Köyde eskiden neler üretilirdi?

Su, gübre vb. kaynaklara nasıl ulaşıyorsunuz?

Toprak miktarınız? Ne kadarına ekiyorsunuz? Kalanıyla ne yapıyorsunuz?

Teknoloji ve kimyasal kullanımı ne düzeyde?

Başka işlerde çalıştınız mı veya çalışmayı düşündünüz mü?

Şehre gitmeyi, köyü terk etmeyi düşündünüz mü? Neden?

Tarımsal üretim sürecinin bir yılını anlatır mısınız? İlk ne yapılır?

Mevsimlik işçi veya dışarıdan işçi kir alıyor musunuz? Ne kadar yevmiye veriyorsunuz?

Size ne kadar kalıyor?

Kendi bir gününüzü anlatır mısınız? Tarlada/serada ne yapıyorsunuz?

Kullandığınız tohumlardan bahseder misiniz? Ata tohumu var mı? Sertifikasyonlu tohumlar mı kullanıyorsunuz?

Bu köyde en güzel ne yetişir? Onu üretiyor musunuz? Hayırsa neden?

Burada da elma, armut çok üretilir miydi? Onlara ne oldu?

Sizin ürünleriniz nereye gidiyor? Biliyor musunuz?

Sözleşmeli tarım yapıyor musunuz? Detaylarını anlatır mısınız?

Köyün dışına ne kadar sıklıkla ve ne için çıkıyorsunuz?

Ekoloji

Köyün su kaynağı nedir?

Su altı kaynakları nasıl kullanılır? (kuyu vb.)

Yakınlarda göl, nehir, baraj, arık vb. var mıdır?

Eskiden bu su kaynaklarının durumu nasıldı?

Ekolojik krizden nasıl etkileniyorsunuz?

Artan sıcaklıkların ve azalan yağışların ne sonuçları oldu?

Bunlara karşı ne önlemler alıyorsunuz?

Sürdürülebilir tarım yöntemlerini biliyor musunuz?

Gübrenin ve ilacın toprağa zararları hakkında neler biliyorsunuz?

Şimdi ürettiğiniz mahsulleri eskiyle kıyaslar mısınız? Ne farklar hatırlıyorsunuz?

Demografik Bilgiler

Doğum Yılı

Doğum Yeri

Anne-Baba Doğum Yerleri

Cinsiyet

Medeni Durum

Yaşanılan Yer

Eğitim Düzeyi

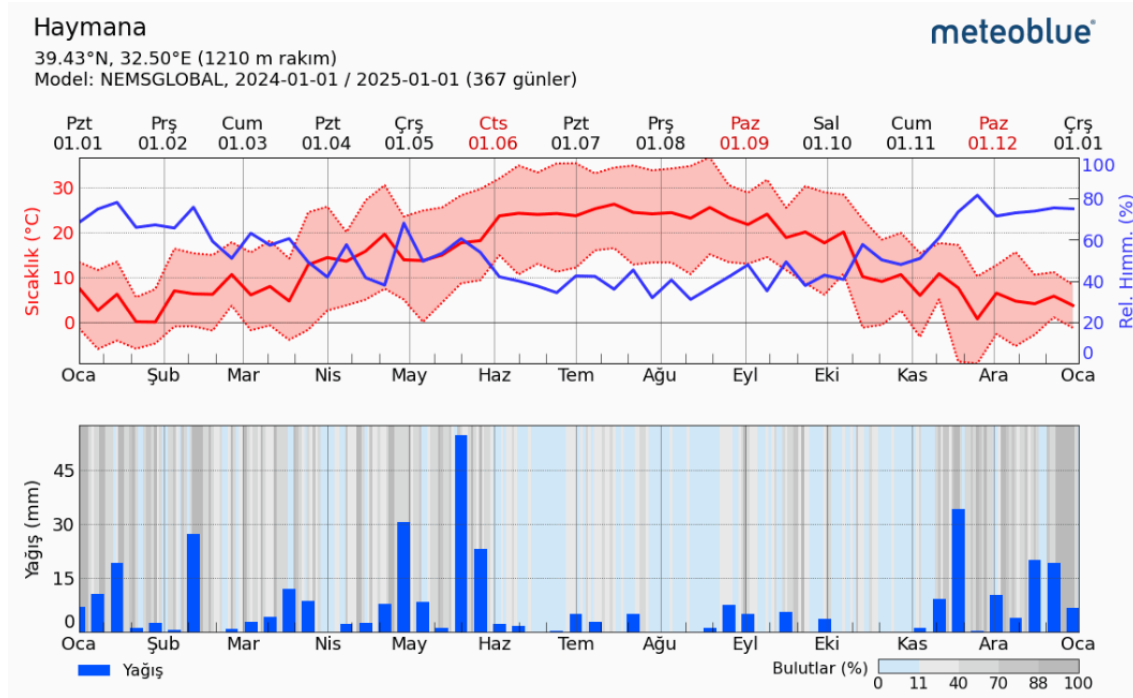
Ek C: Şekiller

Şekil 50

Ankara ve Haymana'da Tarımsal Arazi Dağılımı: Hane Sayısı ve Mülkiyet Büyüklükleri (1967, 1981, 1997)

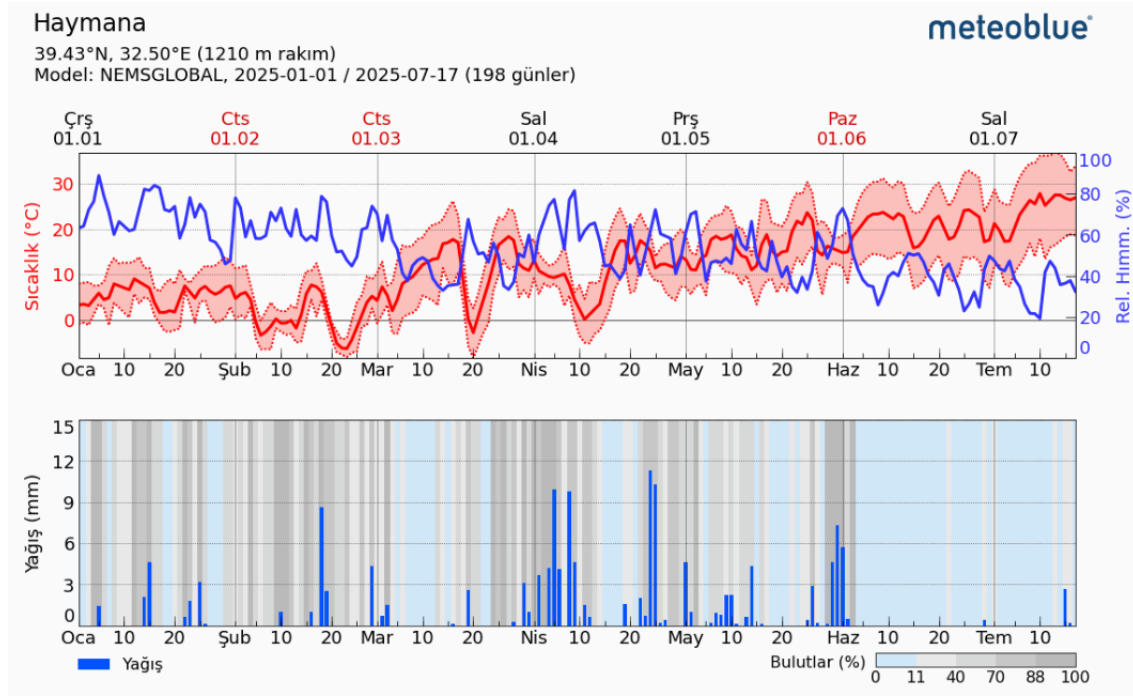
Not. Grafikler, 1967, 1981 ve 1997 tarihli Köy Envanter Etütlerinden derlenen verilere dayanarak yazar tarafından hazırlanmıştır. Dönüm verileri, toplam arazi büyüklüğünün hane başına mülkiyet oranlarını yansıtmaktadır. "Aile Sayısı" ve "Hane Sayısı" ifadeleri dönemsel veri terminolojisindeki değişimi yansıtmaktadır.

Şekil 51

Haymana'da 2024 yılı boyunca sıcaklık, bağıl nem ve yağış miktarının aylara göre dağılımı

Not. Kırmızı çizgi günlük minimum, maksimum ve ortalama sıcaklık değerlerini; mavi çizgi bağıl nem oranını göstermektedir. Alt kısımdaki sütunlar, mm cinsinden aylık toplam yağış miktarını ifade etmektedir. Veriler meteoblue.com adresinden alınmıştır (Erişim tarihi: 18.07.2025).

Şekil 52

Haymana'da 1 Ocak 2025 ve 17 Temmuz 2025 tarihleri arasında yılı boyunca sıcaklık, bağıl nem ve yağış miktarının aylara göre dağılımı

Not. Kırmızı çizgi günlük minimum, maksimum ve ortalama sıcaklık değerlerini; mavi çizgi bağıl nem oranını göstermektedir. Alt kısımdaki sütunlar, mm cinsinden aylık toplam yağış miktarını ifade etmektedir. Veriler meteoblue.com adresinden alınmıştır (Erişim tarihi: 18.07.2025).

Ek D: Bir Güzlem Denemesi

2025 yılının Şubat ayının ortasında, kar yağışsız geçen bir kışın ardından Haymana Platosunu ziyarete çıkıyorum. Eski bir Ankaralı'nın kış bile saymayacağı bir serinlik ve neredeyse bahar gibi parlak bir güneş var. Bırakın köylülerin anlattığı eski kışları, tipileri, kar altında kapanan yolları; on yıl önce Ankara'ya ilk geldiğimde yaşadığım soğuklardan bile eser yok artık. Her yıl bir öncekine göre daha ılıman, daha kurak geçti. Bu on yıllık farkı kıyaslaya kıyaslaya gözümüzle gördük, bedenimizle hissettik. Kış gelmeden ekilen buğdaylar henüz yeşermemiş; ekili alanlar ve nadas tarlaları sararmış, mat bir kahverengiye bürünmüş durumda. Köyler arası tepelikler ve meralar kuru, cansız. Ne tarafa baksan alabildiğine kurak, solgun ve suskun. Su yollarının izleri belli — dere yatakları, küçük vadiler, kıvrımlar... ama henüz bahar gelmediği için su akıyor. Hoş, sonrasında da diş dokunur bir kar yağmayacak; biraz nisan yağmuru düşecek, derelerin izini tazeleyecek, ama köylülerin anlattığı o dereler — içinde balık tuttıkları, yıkandıkları, çamaşır yıkadıkları, kürekle su çekip tarlaya akıttıkları dereler — artık sadece anıya dönüşmüş durumda. Şimdi sadece suskun yatakları var, suyun sesini taşıyamayan.

Haymana Platosu, İç Anadolu'nun tipik yükselteli düzlüklerinden biri. Ufuk çizgisine kadar uzanan bu arazide, yüzey hem geniş hem de dalgalı; irili ufaklı tepeler, alçak sırtlar ve zamanında suyla dolmuş çanak alanlar gözle görülebiliyor. Toprak çoğu yerde taşlı ve kumlu; nem tutma kapasitesi zayıf, yüzey erozyonuna açık. Bu yapıya eşlik eden iklim ise karasal: kışları giderek azalan kar yağışıyla daha da sessizleşen bir kış, yazları kavurucu ve kurak. Platonun içinden geçen mevsimsel su yolları — dere yatakları, çay kolları, kıyıya dizilmiş kavaklar — artık sadece geçmişi hatırlatıyor. Çoğunda ne su var ne de yeşil. Sadece toprağın hafızasında kalan çöküntüler ve taş dizileri, bir zamanlar akan suyun izini taşıyor.

Köyde bulunduğum süre boyunca Haymana'nın kış aylarında alışıldık olan kurak ve solgun bozkır görüntüsü, Mart ayının sonlarına doğru yavaş yavaş çözülmeye başladı. Buğdaylar yeşerdi, tarlalar ve tepeler yeşile büründü. Nadastaki tarlalar pulluklarla sürüldü; diğerleri pancar ekimi için hazırlandı. Her ne kadar köyde bir gölet olsa da, toprağı uyandıran esas güç Mart sonu ve Nisan başı yağmurlarıydı. Özellikle pancar ekimi öncesi atılan gübrelerin işe yaraması için, yağmurun toprağı nemlendirmesi şart. Sulu tarım yapılan alanlarda hâlâ su mevcut, üstelik köylüler açısından bir maliyet kalemi sayılmıyor; çünkü gölet hâlâ “var” sayılıyor. Ancak tarım arazilerinin yaklaşık yarısı hâlâ kuru tarım alanı. Bu

alanlarda ne göletin suyu var ne de başka bir sistem. Kuyu açmak ya da sulama altyapısı kurmaksa yüksek maliyet demek. Bu yüzden bu araziler tamamen yağmura bağımlı. Eskiden sulanabilir araziler için yağmur olsa da olurdu, olmasa da. Ama artık öyle değil. Göletin her geçen yıl biraz daha çekildiğinin herkes farkında. Eğer kışın kar yağmazsa, baharda da yeterli yağmur düşmezse, gölet yaşayamayacak. Belki de bu göletin son yılları — bilinmez. Ama yağmur her halükârda gereklidir. Üstelik sadece ihtiyaç değil, berekettir. “Yağmur suyu değen taşa bile ot biter,” der köylüler; toprağın bereketini gökten düşenle özdeşleştirirler.

Mart ayı durgun geçiyor. Hem Ramazan’ın etkisiyle hem de devam eden soğuk ve kurak hava koşulları yüzünden, köye dönmeyi bekleyenler hâlâ şehirde. Yağış ve ısınma beklentisiyle platoda bir sessizlik hâkim. Mart sonunda, yağışla ilgili ciddi bir belirsizlik vardı. Toprak hâlâ kuruydu, gökyüzü sessizdi. Yağmur düşmediği için gübrelemeler ertelenmiş, gübreler kenarda bekletiliyordu. Bazı köylüler, kuruluğun üretimi sekteye uğratmaması için sulamaya yönelmiş; kimileri de toprağı ters yüz ederek nemi tutmaya çalışmıştı. Nihayet Nisan başında beklenen yağmur geldi. Eski yıllardaki gibi yoğun değildi ama yine de deyim yerindeyse hayat kurtardı. Gübrelemeler yapıldı, pancarlar toprakla buluştu. Bundan sonrası suya bağılı: varsa verim olur, yoksa “ele ne geçerse” kalır. Aynı dönemde Türkiye’nin bazı bölgelerinde Nisan ortası don olayı yaşandı. Özellikle Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu’daki bahçeleri vuran bu don, Haymana’da büyük bir zarara yol açmasa da, bazı pancarların yeniden ekilmesine ve erken olgunlaşan buğdayların ziyan olmasına neden oldu. Soğulca bu donu kısmen ucuz atlatıyor; zira bu ihtimali köylüler zaten bekliyor. Sorun, donun kendisinden çok, öncesinde havanın haddinden fazla ısınarak bitkileri erken yeşertmesi. Kriz, don değil; doğanın ritmini bozan hava dalgalanması.

Bu sessiz coğrafyada yaptığım yürüyüşlerde, kış güneşi altında kupkuru kalan dere yataklarına, taşlarla çevrilmiş ama içi tozla dolmuş su kanallarına, suyu kaybetmiş toprak kıvrımlarına rastlıyorum. Bazı yerlerde, toprağın rengi bir parça koyulaşıyor, otlar biraz daha sıklaşıyor sanki — belki oralar hâlâ suyu hatırlıyor ya da sadece benim öyle sanmam. Gözümle gördüğüm şey, toprağın üzerinde kalmış su izleri; ama kulakla duyulan bir sessizlik var. Suyun yokluğu burada sadece bir eksiklik değil; suya bağılı bir yaşam biçiminin geri çekilişi, toprağın da sesiyle birlikte içine kapanışı. Bu manzara bana, doğrudan kuraklık kelimesiyle değil, suyun mekândan yavaş yavaş çekildiği, ama izlerini silmediği bir geçiş hâliyle konuşuyor.

Mayıs ortasına geldiğimizde köyde tam bir hareketlilik hâkimdi. Haymana Platosunun diğer köylerinde olduğu gibi, traktör sesleri kuş seslerine karışmıştı. Buğdaylar ve arpalar baş göstermiş, tarlalar yeşermiş, evlerin önlerinde ve yol kenarlarında bozkır çiçekleri açmıştı. Az sayıda kalan koyun ve inekler meraya çıkarılmış, köyün erkekleri tarlalarında çeşitli işlerle uğraşıyordu. Sulama sistemleri çalışıyordu; dört bir yandan fıskiye sesleri duyuluyordu. Göletten yaklaşık 3-4 bin dönümlük alana plastik borularla taşınan su, tarlaların başındaki vanalardan fıskiyelere ulaşıyor, oradan tekrar toprağa karışıyordu. Güneş panelli kuyular devreye giriyor: Soğulca'da göletten, Sarıyayla'da hem akarsudan hem kuyudan, diğer köylerde bireysel veya kooperatif kuyularından sular çekiliyor. Buğday, arpa, pancar tarlaları sulanıyor. Kış ekimleri yaz hasatlarına yaklaşıyor; başaklar boy veriyor. Kuşların sesi artıyor, ağaçlar yapraklanıyor, evlerin bahçelerindeki meyve ağaçları çiçek açıyor. Bazı Kürt köylerinde şenlikler başlıyor, eskiden ıssız olan köy yollarında artık yük tırları geçiyor.

Tepede sıcak güneş, aşağıda uzanan plato: tarlalar, yer yer yükselen tepelikler. Bazı dereler kısmen canlanmış, çoğu hâlâ kuru. Eski köy çeşmelerinin çoğu akıyor, sadece bazıları cılız bir akışla direniyor. Tüm Haymana Platosu — ve muhtemelen Konya Ovası, Cihanbeyli Platosu, Polatlı, Bala ve tüm Orta Anadolu — devasa bir yeraltı su sistemiyle ayakta duruyor: güneş panelleri, motorlu kuyular, akarsulardan ve göletlerden çekilen sular, binlerce kilometreyi bulan boru ağları. Artık doğanın kendi döngüsüyle gelen yağışlara yaslanmak yeterli değil. Kuru tarımla sürdürülen eski köy yaşamı, bu yapay su rejimi olmadan mümkün değil. Bu sert bağımlılık uzun yıllar görünmez kaldı; ama artık gecikmeli de olsa kendini açık ediyor. Bahar burada tek başına bir çözüm değil, ama geçici bir toparlanmadır. Su hâlâ kırılıgandır; gölette değil, sadece toprakta bir hareketlenme vardır.

ÖZET

Bu tezde, Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Haymana Platosunda yaşanan toplumsal ve ekolojik dönüşüm kırsal düzeyde ele alınmaktadır. Anadolu'da küçük köylülüğün tarihsel dönüşümünden hareketle, küresel kapitalist süreçlerin yerel ölçekteki izdüşümleri incelenmekte; bu bağlamda, Haymana örneği üzerinden kapitalist tarımın ekolojik ve toplumsal etkileri çözümlenmektedir. Çalışmada, Türkiye'ye özgü 1967, 1981 ve 1997 Köy Envanter Etütleri'nden elde edilen Ankara ve Haymana verileri güncel TÜİK verileriyle karşılaştırılmış, böylece dönüşüm nicel verilerle desteklenmiştir.

Araştırmanın ampirik temeli, 15 Şubat 2025-17 Mayıs 2025 tarihleri arasında düzenli olarak gerçekleştirilen köy ziyaretlerine dayanan nitel saha çalışmasıdır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, gözlemler ve yerel anlatılar aracılığıyla, insan-doğa ilişkisi kırsal yaşamın maddi pratikleri içinde analiz edilmiştir. Çalışmada, bu ilişkinin tarihsel materyalist bağlamda nasıl dönüştüğü ve kapitalist tarımsal üretimin bu dönüşümde nasıl bir kırılma yarattığını tartışılmaktadır. Bu bağlamda, Ankara'nın Haymana ilçesine bağlı Soğulca Köyü ile Konya'nın Kulu ilçesine bağlı Sarıayla Köyü, karşılaştırmalı saha alanları olarak seçilmiştir. Soğulca'da 1990'ların başında inşa edilen ve hâlen kullanılan yapay gölet ile Sarıayla'daki son birkaç yılda artık tamamen kuruyan doğal Samsam Gölü, ekolojik dönüşümlerle toplumsal dönüşümlerin karşılıklı etkileşimini gözlemlemek için fırsat sunmuştur.

Ekolojik Marksist kuramsal yaklaşımdan hareketle, bu çalışmada ekolojik kriz yalnızca çevresel bir sorun olarak değil, tarihsel üretim ilişkilerinin sonucu olarak ele alınır. Tarımda kapitalistleşmeyle doğayla kurulan metabolik ilişkinin yarıldığı savunulmaktadır. Çalışma, aynı zamanda kır sosyolojisi, ekolojik düşünce ve eleştirel toplum kuramı arasında kuramsal bir geçiş alanı oluşturmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Marksizm, Metabolik Yarıma, Kırsal Sosyoloji, Köylülük, Haymana

ABSTRACT

This thesis examines the sociological and ecological transformation occurring in the Haymana Plateau, located in the Central Anatolia Region of Türkiye, at the rural scale. Drawing on the historical transformation of small-scale peasantry in Anatolia, it analyzes how global capitalist processes manifest locally; in this context, the ecological and social effects of capitalist agriculture are explored through the example of Haymana. The study compares data from Ankara and Haymana obtained from the nationally specific Village Inventory Studies of 1967, 1981, and 1997 with current data from TÜİK (Turkish Statistical Institute), thereby supporting the transformation with quantitative evidence.

The empirical foundation of the research is a qualitative field study based on regular village visits conducted between February 15, 2025, and May 17, 2025. Through semi-structured interviews, observations, and local narratives, the human-nature relationship is analyzed within the material practices of rural life. The study discusses how this relationship has been transformed within a historical materialist context and how capitalist agricultural production has created a rupture in this transformation. In this regard, the villages of Soğulca (in the Haymana district of Ankara) and Sarıyayla (in the Kulu district of Konya) were selected as comparative field sites. The artificial irrigation pond built in the early 1990s in Soğulca, which is still in use today, and the natural Samsam Lake in Sarıyayla, which has completely dried up in recent years, have offered a concrete basis to observe the mutual interaction between ecological and sociological transformations.

Grounded in the theoretical approach of Ecological Marxism, this study frames the ecological crisis not merely as an environmental issue but as a consequence of historical relations of production. It argues that with the capitalist transformation of agriculture, the metabolic relationship with nature has been ruptured. The study also aims to create a theoretical bridge between rural sociology, ecological thought, and critical social theory.

Keywords: Ecological Marxism, Metabolic Rift, Rural Sociology, Peasantry, Haymana